

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE SURİYE'DE ARAP
MİLLİYETÇİLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ
(1971-2000)

Yüksek Lisans

Hatice Miray VURMAY

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE SURİYE'DE ARAP
MİLLİYETÇİLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ
(1971-2000)

Yüksek Lisans

Hazırlayan
Hatice Miray VURMAY

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Recep BOZTEMUR

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TEZ KONUSU

Yüksek Lisans/Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....(Başkan)

.....

..... (Danışman)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .....

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Ortadoğu, tarihsel süreçte gerek bölgesel gerekse küresel sistem içerisinde son derece önemli bir siyasal coğrafya olagelmıştır. Ortadoğu'nun kaotik siyasal sistematiği içerisinde birçok anlamda yer alan ve söz konusu sistemde yaşanan her türlü dalgalanmadan azami derecede etkilenen Türkiye için Ortadoğu'yu yakından takip etmek neredeyse hayati derecede önem taşımaktadır. Ortadoğu'yu yakından takip etmek daha da önemlisi anlayabilmek için ise tarihin siyasi, sosyal, toplumsal ve kültürel nirengi noktalarını odağa almak ve bu merkezlerden kronolojik bir geriye sayım ile olay ve olguları analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu'yu konu edinen çalışmalardan biri olma amacıyla olan bu tez çalışması giderek dünya tarihinde önemi ve değeri artan konulardan birini ele almaya çalışmıştır.

“Hafız Esad Suriyesi’nde Arap milliyetçiliğinin Dönüşümü (1971-2000)” adını taşıyan tez çalışmasının amacı Ortadoğu siyasi tarihinin başat aktörlerinden biri olarak nitelendirilen Suriye’nin birçok açıdan Türkiye’yi de ilgilendiren yakın tarihini mercek altına almaktır. Zira Türkiye’nin Suriye ile olan bağları sadece “coğrafi” değildir. Türkiye ve Suriye arasında yakın dönemleri “sancılı” olarak ifade edilebilecek; yüz yıllara dayanan uzunca bir siyasi geçmiş söz konusudur. Bu bağlamda bu tez çalışmasının hedefi yakın dönem Suriye tarihinin en önemli siyasi figürlerinden biri olan Hafız Esad’ın otuz yıl aralıksız süren iktidar dönemini incelemektir. Tezde, Suriye’de Hafız Esad iktidarı döneminde Arap milliyetçiliğinin geçirdiği değişim ve dönüşüm, bu bağlamda Arap milliyetçiliğinin Esad iktidarı süreci içerisindeki konumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ana eksen çerçevesinde çalışmada esas olarak Hafız Esad iktidarının hem iç hem dış politikasının bel kemiği olan Arap milliyetçiliği irdelenmiştir. Bir diğer amacı da Suriye odaklı olarak Ortadoğu’nun yakın tarihine ışık tutmak olan tez çalışmasında yirminci yüzyıl Ortadoğusu’nun şekillendiricilerinden biri olan Arap milliyetçiliğinin bir yansıması belki de evrimleşmiş bir uzantısı olarak değerlendirilebilecek Hafız Esad döneminde izlenen Arap milliyetçiliği eksenli politikalar ve sonuçları incelenmiştir. Çalışmanın zaman aralığı Hafız Esad’ın iktidara geldiği 1971 ve vefat ettiği 2000 yıllarını kapsamaktadır.

Tez çalışmasında söz konusu dönem içerisinde Arap milliyetçiliğine nasıl ve ne amaçlarla hangi rol ve/veya rollerin biçildiği tartışılmış; Arap milliyetçiliğinin pragmatizm ekseninde zamana ve mekana göre nasıl ve ne şekilde dönüştürüldüğü, farklı formlara büründürüldüğü varsayımı ile Suriyeli kimliğinin inşa sürecinde etkili olup olmadığı ve Hafız Esad'ın iktidarı süresince oluşturmaya çalıştığı varsayılan kişisel egemenlik sisteminde Arap milliyetçiliğinin konumunun ne olduğu sorularına cevap aranmıştır. Sonuç itibari ile de iktidarı süresince Hafız Esad'ın izlediği Arap milliyetçiliği merkezindeki politikaları ile istediği sonuçlara ulaşip ulaşmadığı örnek olaylar ve tarihsel verilere dayandırılan varsayımlar/çıkarımlar ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Suriye, bu tez çalışmasında daha ziyade içerden bir incelemeye tabi tutulmuştur. Ancak, Ortadoğu adı verilen bölgede tarih kaçınılmaz olarak o kadar karmaşıktır ki çalışma sırasında yapılan saha araştırmalarında sadece Suriye ile sınırlı kalınmamış, imkanlar dahilinde Lübnan'da da araştırmalar ve mülakatlar yapılmıştır.

Tez çalışması hem ele alınan dönem hem de konunun doğası gereği siyasi tarih zemininde, disiplinler arası bir çalışma olduğundan, kullanılan yöntemler de buna bağlı olarak çeşitli olmuştur. Çalışmanın ana zeminini öncelikle Hafız Esad döneminde, 1971-2000 yılları arasında Ortadoğu ve Suriye'de yaşanan tarihsel olaylar oluşturmaktadır. Bu bağlamda tez çalışmasında öncelikle Hafız Esad dönemi siyasi tarihi, Suriye Anayasası ve Baas Partisi Parti Programı temel kaynaklar olarak alınmıştır. Bu kaynaklar dışında yazılı Türkçe ve yabancı dildeki kaynaklar ile Suriye ve Lübnan'da yapılmış olan saha çalışmaları ve gözlemler de çalışmada kullanılmıştır. Ne var ki Suriye'de yakın döneme ait arşiv belgelerinin çoğu kapalı hatta yasaklı olduğundan daha ziyade ikincil kaynaklara yönelinmiştir.

Anahtar Sözcükler: Suriye, Hafız Esad, Arap/Suriye milliyetçiliği, Ulus ve Kimlik İnşası, Kişisel Egemenlik Sistemi

ABSTRACT

The main aim of this thesis, *The Transformation of Arab Nationalism in Hafez Assad's Syria (1971-2000)*, is to thoroughly inspect the recent history of Syria which interests Turkey in many points while Syria is qualified as one of the major actors of the political history of the Middle East. There is a very long political history between Turkey and Syria lasted for centuries while the recent periods can be described as caotic. In this context the target of this thesis is to examine the thirty year continuous ruling period of Hafez Assad who was the main political figure of recent history in Syria. This thesis tries to put forward the change in Arab nationalism during the rule of Hafez Assad.

In this thesis, how and for whatever reasons, which role and/or roles have been tailored for Arab nationalism within the respective period has been discussed. And answers were sought for the questions of how and in what way Arab nationalism has been transformed in terms of pragmatic policies of Hafez Assad. The thesis will also examine whether it had been effective in the formation of "Syrian" identity taking the assumption that it had been wrapped in different forms. And the thesis will analyze what was the position of Arab nationalism in the system of personal domination assumed to be formed during Hafez Assad's rule.

As this thesis is an inter-disciplinary work based both on the respective period and on political history, because of the nature of the subject, various methods were applied. The main basis of this work, primarily during Hafez Assad's rule, is the historical events happened in Syria and the Middle East between 1971-2000. In this context, main sources of this thesis were the political history of Hafez Assad era, the Syrian Constitution and the Ba'ath Party Program. Apart from these sources, publications in Turkish and in other languages and field studies in Syria and Lebanon were used in this study.

Key Words: Syria, Hafez Assad, Arab/Syrian Nationalism, Nation and Identity Formation, System of Personal Sovereignty

ÖNSÖZ

“Hafız Esad Suriyesi’nde Arap milliyetçiliğinin Dönüşümü” başlıklı tez çalışması üç yıllık emeğin ve yirmi sekiz yıllık bir yaşanmışlığın ürünüdür. Hatay’da doğmuş, Lübnanlı Arap bir babaanne ve Suriyeli Türkmen bir anneannenin Halep, Şam, Beyrut, Abu Dabi hikayeleri ile büyümüş biri için Ortadoğu bir seçim değil olsa olsa kader olabilirdi... Bu “kader” Ortadoğu serüvenimin yalnızca çıkış noktası oldu, serüvenin geri kalanında ise benim kadar hatta benden daha fazla emeği geçen isimler var elbette. Her şeyden önce beni her konuda, daima yüreklendiren ve artık bu dünyada olmasa da her zaman varlığını yanı başımda hissettiğim biricik babam Aytaç Vurmay, annem Fazilet Vurmay ve kardeşim Aybars Vurmay, Asi’nin öbür yakasından bizzat kendi yaşadığı “masallarla” Ortadoğu’yu bir nakış misali hafızama işleyen ve tez çalışmasındaki Arapça tercümelere benden yardımlarını esirgemeyen anneannem Hatice Müftüoğlu, bu zorlu yola çıkarken beni cesaretlendiren, tez çalışmamda her konuda beni destekleyen yol gösteren, yüreklendiren birçok konuda yardımlarını ve tavsiyelerini eksik etmeyen tez danışmanım, değerli hocam sayın Doç. Dr. Recep Boztemur, TİTE’de bu tezi çalışmama imkan veren çok değerli hocam Prof.Dr. Temuçin Faik Ertan ve tüm TİTE çalışanları ve adını sayamadığım ama üzerimde özellikle de tezimde emeği geçen herkes ve tabii ki beni hiç yalnız bırakmayan “içimdeki ses”... Hepinize sonsuz şükranlarımı sunmak boynumun borcudur...

H. Miray Vurmay

Ankara

Haziran 2011

Babam M. Aytaç VURMAY'ın

Aziz Hatırasına...

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
Teorik Çerçeve	5
Milliyetçilik ve Arap Milliyetçiliği.....	12

I. BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE SURİYE	17
A. İlk Çağlardan Osmanlı Egemenliği'ne Kadar Suriye	20
B. Osmanlı Hâkimiyeti	33
C. Manda Yönetimi ve Bağımsızlık Süreci	33
D. Darbeler Dönemi ve Hafız Esad İktidarı	40

II. BÖLÜM

HAFIZ ESAD SURİYESİ	51
A. Hafız Esad İktidarı ve Siyasal Yapı.....	51
B. Parti-Ordu-İstihbarat Üçgeni ve Kişisel Egemenlik Sistemi	60
C. Hafız Esad Suriyesi'nde Toplumsal Yapı.....	70
C.1. Etnik/DiniYapı.....	72

III. BÖLÜM

HAFIZ ESAD SURİYESİ'NDE MİLLİYETÇİLİK	83
A. Ulus Kimliği (Suriyeli Kimliği) İnşası	89
B. Kişisel Egemenlik Sistemi Aracı olarak Arap Milliyetçiliği ve Suriye Milliyetçiliği.....	100
GENEL DEĞERLENDİRME	108
SONUÇ	112
KAYNAKÇA	115
EKLER	124
ÖZGEÇMİŞ	141

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
Baas Partisi	:Arap Sosyalist Diriliş Partisi
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
N.Y.	: New York
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı
SSMP	: Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi
TDK	:Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Modern Ortadoğu araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Suriye, hem bölgesel hem de küresel anlamda yirminci yüzyılın kilit ülkelerinden biri olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'dan koparak kurulan manda devletlerinden biri olan Suriye, yüz yılın ikinci çeyreğinde bağımsızlığını kazanmış, bağımsızlık sonrasında ardı sıra gelen darbeler nedeniyle yaşadığı iç çalkantılar ve bölgede İsrail'in kurulması ile sarsılan dengeler arasında yaşadığı med-cezirler nedeniyle uzun süre istikrarı yakalayamamıştır.

Ortadoğu'nun etnik-dini-mezhepsel mozaiğini gözler önüne seren oldukça karmaşık bir toplumsal yapıya sahip olan Suriye'nin siyasal tarihini büyük oranda söz konusu toplumsal yapı şekillendirmiştir. Kendi içinde çelişik, katı siyasal sistemi ve iç içe geçmiş çelişkiler ile örülü sosyolojik yapısı ile son derece karmaşık bir siyasal-toplumsal yapıya sahip olan Suriye, alan ve nüfus olarak sahip olduğu görece küçük sıfatların aksine tarihsel süreçte edindiğı “güç” ile bölgesel anlamda önemli bir konuma gelmiştir. Özellikle, fonda büyük oranda Arap-İsrail savaşlarının bulunduğu Soğuk Savaş dönemi Ortadoğusu'nda Suriye, oluşan konjonktür sayesinde gerçek gücünün çok üstünde bir güce sahip olmuş ve bunu da sonuna kadar kullanmıştır.

Tarihin aynasından yansıyan söz konusu Suriye resminin altında ise hiç kuşkusuz Suriye tarihinin otuz yılına imzasını atan Hafız Esad ismi bulunmaktadır. Öyle ki, ölümün üzerinden on bir yıl geçmiş olmasına rağmen bugün bile Suriye'yi tanımlamak için kullanılan ilk isimlerden biri halen Hafız Esad'dır. Otuz yıllık iktidarı boyunca hem etnik hem dini açıdan parçalı bir yapıda olan Suriye'yi görelili olarak tek bir çatı altında birleştirme “maharetini” gösteren bir lider olan Esad, parti-ordu-istihbarat üçgeni üzerine kurduğu sistemle ülkeyi tek elden yönetmiştir. Suriye'deki mezhep gruplarından biri olan Nusayri (Arap Alevisi) bir aileye mensup olan Hafız Esad, 1970'de kansız bir darbe ile ülkede azınlık durumunda olan Nusayri'leri iktidara taşıyarak yönetimi ele geçirmiş ve bu tarihten itibaren ülkesini son derece katı bir siyasal sistem ile yönetmiştir. Tamamen kendisine bağılı, sadakatine güvendiğı ve askerler ve bürokratlardan oluşturduğu üç ana eksenli

sistemde Esad'ın güçlü kişiliği zamanla Baas Partisi'nin bile önüne geçmiş, hatta bir süre sonra tamamen kişiselleştirdiği, nev-i şahsına münhasır bir egemenlik sistemi oluşturmuştur. Böylece takvim yaprakları 1980'leri göstermeye başladığında Suriye'de tam anlamıyla tek adam iktidarı, başka bir deyişle "Esadizm fırtınası" esmeye başlamıştır. Hafız Esad elde ettiği bu sınırsız gücü ve iktidarını koruyabilmek için ise hem içeride hem de dışarıda kendini belli kalıplara sokmayan, sınırları olmayan tamamen pragmatist politikalar izlemiştir. Zaman zaman "tehlike" sinyalleri aldığı durumlarda, kendi vatandaşlarına bile kılıcını çekmekten kaçınmamıştır. Nitekim 1982 yılında yaşanan Hama ve Humus olayları¹ -ki tarihe Hama ve Humus Katliamları olarak geçmiştir- bunun en açık örneklerinden yalnızca biridir.

Dış politika ise, Hafız Esad'ın lider profilini en çok ortaya koyduğu, kişisel ihtiraslarının Arap milliyetçiliği kılıfına bürüdüğü oldukça önemli bir araç olmuştur. Dış politikasında sabit olmayan, değişen dünyaya ve konjonktüre göre değişim seyri olan dinamik bir politika anlayışı ile hareket eden Hafız Esad, bu anlamda zamana ve zemine ayak uydurmakta oldukça maharetli olmuştur. Fakat her otoriter yapının ve sınırsız gücün zaafı olduğu gibi Esad iktidarının da zayıf noktaları vardı. Esad iktidarının içsel işleyişi ile sınır ötesi işleyişi arasında ortaya çıkan yapısal farklılıklar, sistemin yumuşak karnını oluşturuyordu. Esad, bu zaafı ortadan kaldırmak bir anlamda rejimi tehdit ettiğini düşündüğü "sakıncalı" olguları bertaraf etmek, hatta lehine çevirmek için pragmatist politikalar izlemiştir. Bu bağlamda, Arap milliyetçiliğini söz konusu pragmatist zeminde içselleştirerek zaman zaman saf haliyle zaman zaman da dönüştürerek politik anlayışının merkezine oturmuştur. Bu çerçevede sahiplendiği Arap milliyetçiliğini kendi siyaset felsefesi ile harmanlayarak

---

¹ Hama ve Humus katliamları, Hafız Esad yönetiminin rejim tehlikesi algıladığı ve bu bağlamda üzerinde son derece güçlü ve sınırsız bir baskı mekanizması kurduğu Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)'i sindirmek için yapılan "önleyici vuruş"lardan biriydi. 1982 yılında meydana gelen olaylarda, resmi olmayan rakamlara göre 25 binden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Olaylardan sonra Hama ve Humus şehirleri hayalet şehre dönüşmüş ve bu şehirlerdeki halk çok uzunca bir süre söz konusu olayların etkisinde kalmıştır. Esad yönetimi de kendi deyimleri ile "ibret" için yakılan, yıkılan evlerin, harabeye dönen sokakların, yerle bir olan alt yapının vs. onarılmasını uzunca bir süre engellemiştir. Hatta 25 yıl öncesinde yaşanan olayların izini taşıyan birçok bina halen aynı düşünce ile yanmış, yıkılmış bir şekilde muhafaza edilmektedir.

Suriye milliyetçiliğine dönüştürmüş ve uzun yıllar boyunca kılıcın en keskin tarafı ile yönettiği Suriye halkından Suriye devletine daha doğrusu “Hafız Esad’ın Suriyesi”ne² sadık tek bir ulus yaratmaya çalışmıştır. Hafız Esad, bunun için zaman zaman Arap milliyetçiliği zaman zaman da Suriye milliyetçiliği çizgisinde açık ve/veya örtülü politikalar izlemiştir.

Bu tez çalışmasında Hafız Esad’ın Arap milliyetçiliğini merkez üssü olarak izlediği politikalar ve sonuçları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tez çalışmasında bu bağlamda Hafız Esad Suriyesi’nde ana hedef olarak Arap milliyetçiliğinin iç ve dış politikadaki konumu ve rolü açıklanmış; sonuç olarak da kişisel siyasal hedefler doğrultusunda Suriye milliyetçiliğine dönüştürüldüğü savunulmuştur. Bu perspektiften hareketle tez çalışmasının giriş bölümünde kuramsal bir çerçeve çizilmiş millet, milliyetçilik ve Arap Milliyetçiliği kavramları üzerinde durulmuştur.

Kuramsal çerçeve çizildikten ve tezin ana hatlarını oluşturan kavramlar tartışıldıktan sonra birinci bölümde Suriye’nin tarihsel süreçteki yeri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle Osmanlı hakimiyeti dönemi, manda yönetimi ve bağımsızlık süreci ile bağımsızlık sonrasında yaşanan sancılı darbeler dönemi sadece kronolojik olarak değil yorumsal ve çıkarsamalar eşliğinde verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde ise bir önceki bölümde aktarılan tarihsel sürecin ardılı olarak, tezin kapsadığı dönem olan Hafız Esad iktidarı süreci ele alınmıştır. Bu bölümde ilkin Hafız Esad’ın iktidara geliş süreci, iktidarı süresince izlediği yönetim felsefesi, ideolojik yaklaşımları ve oluşturmuş olduğu siyasal sistem incelenmiştir. İkinci olarak ise siyasal sistemin tamamlayıcısı niteliğinde olan toplumsal yapı ortaya konulmuş ve izlenen Arap/Suriye milliyetçiliği eksenli politikaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı savunulan kişisel egemenlik sistemi ve ulus-kimlik inşası süreci tartışılmıştır. Bu bölümde Hafız Esad’ın kurmaya çalıştığı kişisel egemenlik sistemi içerisinde Arap milliyetçiliğini nasıl ve ne şekilde dönüştürmeye çalıştığı ve yine Hafız Esad’ın oluşturmaya çalıştığı Suriyeli kimliği çerçevesinde Arap

---

² Suriye’nin birçok yerinde, yollarda, sokak aralarında, bakanlık binalarında, resmi ya da sıradan binalarda akla gelebilecek her yerde “Hafız Esad’ın Suriyesi” ibaresine rastlamak mümkündür.

milliyetçiliğinin Suriye milliyetçiliğine nasıl dönüştürülemeye çalışıldığı ve sonuçları incelenmiştir.

Tez çalışmasının üçüncü bölümünde önceki bölümlerde ana hatları oluşturulan Arap milliyetçiliğinin Hafız Esad Suriyesi'nde hakim olan sistem içerisindeki yeri ve nasıl/ne için dönüştürülmeye çalışıldığı soruları üzerinde durulmuştur.

Tezin son bölümünü oluşturan sonuç ve değerlendirme kısmında ise tez çalışması boyunca ortaya konulan savların sonuç analizi yapılmış ve Arap milliyetçiliğinin Hafız Esad Suriye'sindeki konumu tez boyunca anlatılan sebep-sonuç ilişkisi içerisinde özet olarak sunulmuştur.

Teorik Çerçeve

“Ulus” ya da Türkçede söz konusu kavram ile eş anlamlı olarak kullanılan “millet” kavramı, sosyal bilimlerin en çok tartışılan ve üzerinde uzlaşmaya varılamayan konularından biridir. Ulus kavramı, tanımından başlayarak tarihçiler ve siyaset bilimciler başta olmak üzere tüm sosyal bilimcileri çetrefilli tartışmalara sevk etmiştir. Ulus üzerine yapılan tartışmalar geçmişte olduğu kadar günümüzde de sürmektedir. Özellikle “ulus”ların nasıl ve ne şekilde oluştuğu konusu, daha açık bir ifade ile “ulus”un gerçek mi yoksa hayal(i) mi olduğu, doğal mı yapay mı olduğu, bir mit ya da kurgu mu olduğu günümüzde ulus üzerine yapılan kavramsal tartışmaların ve çalışmaların odağında bulunmaktadır. Nitekim bu çalışmanın da teorik çerçevesini çizmeye başlarken ulus/millet kavramı etrafında dönen söz konusu tartışmalardan yola çıkılacaktır. Zira çalışmanın amacı Suriye’de Hafız Esad döneminde (1971-2000), izlenen Arap milliyetçiliği eksenli politikaları ve Arap milliyetçiliğinin kendi içerisinde yaşadığı dönüşüm sürecini ve sonuçlarını araştırmak olduğundan ilkin söz konusu milliyetçilik kavramının merkezinde olan ulus/millet ve milliyetçilik kavramları üzerinde durulacaktır.

“Ulus/millet” kelimesinin menşei çok eski çağlara kadar gitmektedir. Latince “natio” kelimesinden türeyerek hemen hemen tüm Batı dillerine “nation” olarak geçmiştir. Türkçede ise iki kullanımı mevcuttur. Bunlardan ilki “millet” kelimesidir ki, bu kelime aslen Osmanlıcada “*aynı dine mensup insanların oluşturduğu topluluk, zümre*” anlamına gelen Arapça “millet” kelimesinden alınmıştır. Ancak zaman içerisinde “millet” kelimesi biçimini korusa da içerik olarak o dönemki anlamı olan ve bugünün Türkçesinde karşılığı “ümme” olan anlam yerine bugünkü anlamı olan “ulus” kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Nitekim günümüz Türkçesinde millet, Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğündeki karşılığı ile “*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu, ulus*” anlamında kullanılmaktadır. Türkçede

“natio(n)” kelimesinin bir diğerkarşılığı olan kelime ise “ulus” kelimesidir.³ İçerik olarak günümüz Türkçesindeki anlamı ile millet kelimesi ile aynı anlamı taşıyan ulus kelimesinin kökenine ilişkin tartışmalar (Öz Türkçe mi Moğolca mı) devam etse de yukarıda da görüldüğü üzere bugün yine TDK tarafından millet kelimesi ile eş anlamlı olarak gösterilmektedir.⁴

Millet kelimesinin ilk kullanımı çok eski çağlara kadar uzanır. Ancak modern çağdan önceleri yalnızca aynı kültürü paylaşan ve hemşeri olan insanları tanımlamak için kullanılırdı. Ayrıca bu kullanımı ile millet, hiçbir şekilde siyasi bir anlam içermemekteydi. Bugün kullanımda olan millet kavramı ise mevcut anlamını 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren elde etmeye başlamıştır. Nitekim Hobsbawm kavramın modern anlamı ile 18. yüzyıldan daha eskiye dayanamayacağını ifade etmektedir. Ona göre modern ulus kavramının temel karakteri zaten “modern” olmaktır.⁵ Ancak milletin kökenini Hobsbawm kadar ileri tarihlere götürmeyip nu sözcüğe mutlak modern sıfatı yakıştırmayan yazarlar da var. Bunların başında ise ulusları “hayali cemaatler” olarak tasvir eden Anderson geliyor. Anderson, ulusun köklerini çok eski tarihlere ve kültürlere kadar uzandığını savunmakla beraber ulus kavramını “politize olmuş, örgütlenmiş bir etnik topluluktan” çok dinsel cemaat ve hanedanlık mülküne benzetiyor. Anderson’a göre ulus kavramı bilinçli olarak benimsenmiş siyasi ideolojilerle değil, kendisine de kaynaklık eden eski büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmelidir.⁶ Başka bir deyişle Anderson’a

---

³ Türkiye’de uzunca bir süredir süren öz Türkçe/dil tartışmaları içerisinde önemli bir yer işgal eden “ulus mu millet mi” tartışması edebi ya da linguistik bir tartışmadan çok “ideolojik” bir anlam kazanmış durumda olduğundan son derece hassas bir noktaya gelmiştir. Zira siyasi yelpazenin çeşitli kanatlarından söz konusu tartışmaya ilişkin farklı yorumlar gelmektedir. Yavuz Bülent Bakiler “ulus” kelimesinin sanılanın aksine Türkçe değil Moğolca olduğunu savunmakta ve millet kelimesinin kullanılmasını teşvik etmekte iken(bkz. Y. B. Bakiler “*Sevmediğim Kelimeler*”, Tercüman, 14.09.2004, Cengiz Özakıncı ise “ulus” kelimesinin birçok 14.-18. yüz yıllar arasında yazılan birçok Türkçe eserde geçtiğini kaynak göstererek kelimenin Türkçe olduğunu ve millet yerine kullanılması gerektiğini dile getirmektedir.(bkz. Cengiz Özakıncı, *Neveser*, Filika Yay., İstanbul, 2004) Hemen belirtmek gerekir ki çalışmada yer yer ulus yer yer de millet kelimeleri kullanılmaktadır. Her iki kullanımın da bulunması bir kavram kargaşasından kaynaklanmamakta, bilakis bilinçli bir seçimdir. Çünkü günümüz Türkçesinde her iki kelimenin de yaygın olarak kullanılageldiği yerler vardır. Nitekim çalışmada da “yaygın olarak kullanılan” hangi kelime ise yeri geldiğinde o tercih edilmiştir.

⁴ Bkz. www.tdk.gov.tr

⁵ Eric Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik**, Çev. Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006,s.17

⁶ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1993,S.126

göre ulus etnik kökenden çok kültürel bir anlam taşımaktadır. Sadece bu üç örnekleme ile bile açıkça görüldüğü üzere millet kavramının bugünkü kullanımına dair de kabul edilmiş tek bir içerik tanımlaması yoktur. Hal böyle olunca, tek-ortak bir tanımda uzlaşma sağlanamayınca, kavramın tarihine ilişkin de birbirinden farklı hatta birbiri ile çelişen çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Yukarıda değinildiği üzere Hobsbawm millet kavramının 300 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu savunurken, Anderson insanlık tarihi ile yaşıt olduğunu ileri sürmektedir. Günümüz kullanımındaki anlamı ile millet kavramı böylesine bir “tasvir” karmaşasının içerisine hapsolmuş gibi görünse de aslında bu karmaşa aynı zamanda kavramın sosyal bilimler için ne denli önemli olduğunun göstergesi olarak algılanmaktadır.

Ulus/millet kavramına ilişkin tartışmalar sadece tanım bağlamında sınırlı kalmıyor. Neredeyse içerisinde ulus/millet geçen her söz öbeği her anlamda bir tartışma yaratabiliyor. Bunlardan birisi de bir topluluğun, bir zümrenin “ulus/millet olarak kabul edilebilme” koşullarıdır. Bu konuda da tartışmalar olmakla birlikte genel olarak kabul görmüş “ulus/millet olma koşulları”ndan bahsedilebilir. Nitekim bir ulus olarak tanınmak için genel olarak toplumsal dayanışma, ulusu oluşturan üyeler arasında belli ölçüde bir bütünleşme, kolektif kimlik, ortak bir amaç ve ülkü birliği gibi olguların mevcut olması özetle kolektif bir bilinç oluşması gerekmektedir. Örneğin Calhoun’a göre hepsi kati olmamak ile birlikte ideal anlamda bir ulusu oluşturan öğeleri şöyle sıralamak mümkün:

- Sınırları olan bir toprak veya belirli bir nüfus ya da her ikisi.
- Ulusun bir bütün olduğu kavramı.
- Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu var sayılan diğer uluslarla şekli eşitlik.
- “Üstün” bir meşruiyet kavramı.
- Halkın kolektif olaylara katılımı, ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus. (İster savaşa, isterse de sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için)
- Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek biçimde ortak bir kültür.

- Ortak dîn, mezhep ya da ırk özellikleri.
- Belli bir toprakla tarihi hatta kutsal bir bağ kurulması.

Nitekim ulus/millet kavramı, mantıksal çerçevede, yukarıda sayılan özelliklerin çoğuna sahip olan ya da olduğunu iddia eden topluluklar için kullanıldığında anlamlı olur. Ancak hangi özelliklerin daha önemli olduğu, daha çok ön plana çıktığı, daha ağır bastığı ulustan, ulusa değişiklik gösterir. Yine Calhoun'a göre (değişen nicelik ve niteliklerine göre) tüm bu öğelerin birleşimi ile meydana gelen "ulus"u oluşturan bu zemin Wittgenstein'in "ailevi benzerlik" olarak tanımladığı bir "doku"dur.⁷ Ulus olduğunu iddia eden bir topluluğun ulus olup olmadığı işte bu dokunun toplum üzerindeki hâkimiyetine ve meşruiyetine bağlıdır.

Hobsbawm, Ranger ve Anderson ulus, ulus ve ulus kimliği ile ilgili hemen her çalışmada şu savı ortaya koyarlar: uluslar ya da ulusal kimlikler, ulusal gelenekler, ulusal kahramanlar ve genel anlamda tüm ulusal değerler, bizzat devleti kuran "seçkinler" tarafından icat edilmiştir.⁸ Hatta Hobsbawm ve Ranger söz konusu iddialarında bir adım daha ileri giderek "icat edilmiş" bu (ulusal) geleneklerin yapay olduklarını ve bu nedenle değersiz olduklarını ima ederler.

Ulusların ya da devletlerin hepsinin doğal ya da hepsinin özgün olduklarını iddia etmek çok güçtür. Dünya üzerinde var olan tüm devletlerin birer ulus-devlet olduğunu, tüm bu devletlerde yaşayan ulusların da saf bir "ulus/millet" olduğunu iddia etmek de gerçeklikten uzak olur. Bu bağlamda bazı ulusal kimliklerin diğerlerine nazaran daha doğal bazılarının ise daha az doğal olduklarını ifade etmek mümkündür. Öyle ki bazı devletleri uluslar kurmuşken, bazı devletlerde ise tam tersi bir süreç yaşanmıştır. Yani uluslar devleti kuranlar tarafından inşa edilmiş ya da başka bir deyişle "yaratılmışlardır". Söz konusu inşa/yaratım süreçleri de her devlette/ulusta bir birinden farklı bir seyir izlemiştir. Farklı yöntemler kullanılmış ve doğal olarak her birinde farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu farklar ulus ve ulus kimliğinde izlenen politikaların amaç ve araçlarına bağlı olduğu kadar, zamana

⁷ C. Calhoun'un konu ile ilgili çok geniş bir çalışması için bkz. Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, Çev. Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007

⁸ Konu hakkında geniş bilgi ve örneklemeler için bkz. Benedict Anderson,, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1993;; Eric Hobsbawm, **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006

ve zemine göre de farklılık göstermektedir. Örneğin 19. yüzyılda Avrupa’da izlenen bir ulus inşası politikası ile 20. yüzyılda Ortadoğu’da izlenen bir ulus inşası politikasının seyirleri birbirilerinden farklıdır. Her şeyden önce örneklemede adı geçen bölgelerin toplumsal özellikleri ve siyasal kültürleri kıyas götürmeyecek kadar farklıdır. Hatta genel geçer anlamda denilebilir ki Avrupa’da ve Ortadoğu’da zaman oldukça farklı biçim ve içerikte işlemektedir. İşte sırf bu nedenle bile ulus inşası süreçleri her anlamda farklı seyirler izlemektedir.

Ulus/millet kavramına ilişkin tartışmalara değindikten sonra en az ulus kadar tartışılan ve yine en az ulus kadar çalışmanın teorik zeminini oluşturacak olan bir diğer kavram olan ulus-devleti de ele almak gerekiyor. Yine ortak bir tanım ve ortak bir tarihsel başlangıç noktası bulunmasa da ulus/millet kavramına nazaran üzerinde daha fazla uzlaşma olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zira modern ulus-devlet (ideal olarak) genel anlamda “toprak sınırları belli olan ve bu sınırlar dahilinde meşru yetkilerini kullanan bir oluşum” olarak ifade edilebilir. Ulus-devletin tarihsel başlangıç noktasının ise 17.-18. yüzyıllar olduğu genel anlamda kabul gören bir savdır. Farklı görüşler olsa da, ulus-devletin ilk kez Avrupa’da “Otuz Yıl Savaşları” olarak bilinen din savaşlarının ardından imzalanan ve toprak egemenliğinin fiilen karşılıklı olarak tanınması dönemini başlatan Vestfalya Anlaşması ile ortaya çıktığı görüşü yaygındır.

Dış görünümü itibarı ile ortak bir siyasal örgütlenme biçimi oluşturan ulus-devlet modeli, yerel deneyimler düzeyinde şaşırtıcı bir çeşitlilik barındırır. Örneğin 20. yüzyılda Ortadoğu’da ortaya çıkan ve çoğu Arap kökenli olan ülkelerin hepsi için “ulus-devlet” tanımlaması yapmak doğru bir yaklaşım olmaz. Aslına bakılırsa etnik köken olarak hemen hepsi Arap olan bu ülkeler I. Dünya Savaşı sonrasında önce Osmanlı’dan ayrılmış sonra da Fransa ve İngiltere mandaları altında bölünerek bugünkü biçimlerini almışlardır. Devlet geleneğinden özellikle de ulus-devlet geleneğinden yoksun olan Ortadoğu siyasi kültüründe baskın olan unsur şüphesiz ki aşiret kültürüdür. Bölgede, bu nedenle özde ulus-devlet olan ülkelerin hemen hepsinde üniter yapı kişisel egemenlik sistemleri, monarşiler, diktatörlükler ve

bunlara benzer otoriter rejimlerle ayakta tutulmaktadır.⁹Çalışmaya konu olan Suriye’de de yine çalışmanın dönemi olan Hafız Esad döneminde izlenen ulus inşası sürecinde üniter yapıyı kurmak ve ayakta tutabilmek için söz konusu yöntemler izlenmiştir.

Tarihi çok eskilere dayanmayan “ulus inşası” kavramının/teriminin yıldızı 20. yüzyıl başlarında en parlak dönemini yaşadı. Ortaya çıkışı biraz daha öncelere dayansa da “ulus inşası” 20. yüzyılın ortalarından itibaren gündemi oldukça geniş bir şekilde işgal etti. Özellikle 1950 ve 1960’ların dış, güvenlik ve kalkınma politikalarında anahtar bir konsept haline geldi. Söz konusu dönemlerde Üçüncü Dünya ülkelerindeki kalkınma sürecini, Batılı örneklerle “yetişmek” Batı’ya “ayak uydurmak” olarak gören dönemin modası “modernleşme kuramları” ile yakından ilgiliydi. Avrupa/Batı modelinin açıkça ya da zımnen hedef kabul edilmesi ile toplumlar, yapılarının, “geleneksel” veya “kabile” toplumlarından “modern ulus-devletler”e dönüşecek şekilde sanayileşmiş ülkelere uyarlanması ile “modernleş(tiril)ecekti”.¹⁰ Nitekim öyle de oldu. 20. yüzyıl, “Modernleşme” ya da “Batılılaşma” adı altında Afrika, Asya daha özele inerse Ortadoğu ve Orta Asya birçoğu, söz konusu ülkelerde politik ve/veya ekonomik çıkarları olan -içerden ya da dışardan- zümreler, devletler ya da devlet dışı aktörlerin yönlendirmeleri ile başlatılmış “ulus inşası süreçlerine” sahne oldu.

Bazı ülkelerde ise ulus ve ulus/devlet kimliği inşası süreçleri rejimlerin sağlamaştırılması için bir araç olarak kullanıldı. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Hafız Esad dönemi Suriyesi’nde izlenen ulus inşası süreci bu bağlamda en iyi örneklerden biri olarak nitelendirilebilir. Nitekim giriş bölümünde de değinildiği üzere Hafız Esad iktidarının içsel işleyişi ile sınır ötesi işleyişi arasında ortaya çıkan yapısal farklılıklar, sistemin yumuşak karnını oluşturuyordu. Esad, bu zaafi ortadan

---

⁹ Aksi takdirde en son örnek olan Irak’ta olduğu gibi (ABD’nin 2003 yılındaki işgalinden sonra) sistemin ya da rejimin çökmesi halinde üniter yapı da ulus-devlet de ortadan kalkmakta ve etnik, dini ya da mezhepsel ayrışmaya bağlı iç çatışmalar baş göstermektedir. Yolun sonunda ise şüphesiz ki kanlı iç savaşlar ve bölünmeler bulunmaktadır.

¹⁰ Jochen Hipler, **Ulus İnşası**, Çev. Algan Sezgintüredi, Burhan Şayli, Versus Yayınları, İstanbul, 2007, s.9

kaldırmak bir anlamda rejimi tehdit ettiğini düşündüğü sakıncalı olguları bertaraf etmek, hatta lehine çevirmek için Ortadoğu’da ve hatta dünyada pek de rastlanmayan bir yöntem izlemiş ve son derece parçalı bir sosyolojik yapı arz eden Suriye halkından Suriye devletine daha doğrusu “Hafız Esad’ın Suriyesi”ne sadık tek bir ulus yaratmaya çalışmıştır. Bu çerçevede döneminin popüler akımı olan Pan-Arabizm’den ziyade “Suriye milliyetçiliğini” savunan ve bu doğrultuda politikalar izleyen Hafız Esad böylece, ulus inşası görünümünde, kendisine özgü bir kişisel egemenlik sistemi yaratmıştır.

Milliyetçilik ve Arap Milliyetçiliği

Milliyetçilik, çağdaş dünyadaki aşikâr ve sürükleyici hareketlerden biridir. Bilindiği gibi, milliyetçilik modern bir gelişmedir. Modern anlamda milliyetçiliğin ilk örneklerinin İngiliz İç Savaşı'nda, Latin Amerika'daki bağımsızlık mücadelelerinde, Fransız İhtilalinde ve Alman romantizminde ortaya çıktığı varsayılır. Milliyetçilik ile ilgili çalışmalar yapan tüm sosyal bilimcilerin ortak kanısı şudur ki, milliyetçiliğin ilk tohumları 18. yüzyıl sonlarında Fransız İhtilali ile önce Avrupa'ya oradan da zamanla tüm dünyaya serpilmiştir. Kaynağını ve yükselişini Avrupa'da bulmuş, Avrupa'nın etkisi ile Amerika'da ve Batı medeniyetinin diğer tüm bölgelerinde yerleşmiştir. Ne var ki milliyetçilik, tarihsel süreç içerisinde sadece Hıristiyan Batıya mahsus kalmamış; özellikle 20. yüzyılda Asya ve Afrika'nın geniş topraklarındaki geleneksel Müslüman, Hindu, Konfüçyüsçü ve Budist medeniyetlerdeki devlet ve halkların göze çarpan bir özelliği haline gelmiştir.

Doğası gereği oldukça geniş bir kavramsal tartışma alanı bulunan milliyetçilik konusundaki teoriler geçmişten günümüze eleştirel anlamda sürekli olarak kendisini yenilemektedir. Bu bağlamda modern ve hatta post-modern milliyetçilik teorilerinin “altın çağı”denilebilecek dönem 1980'lerin başı olarak kabul edilmektedir. Dünyanın birçok anlamda değişim/dönüşüm hatta evrilme süreci olarak da tanımlanabilen 1980'lerde değişen siyasal, sosyal, ekonomik ve hatta sosyopsikolojik kavramlar doğru orantılı olarak milliyetçilik kavramını da etkiledi.

Milliyetçilik kavramı da ulus/millet kavramında olduğu gibi oldukça farklı açılardan yorumlanmaktadır. Birçok düşünür, milliyetçiliği kendi düşünsel sistematikleri çerçevesinde oldukça farklı açılardan ele almakta ve böylece ortaya henüz tanım aşamasında geniş bir yelpazeye uzanan kavram çeşitlemesi/kargaşası çıkmaktadır. Nitekim ulus/millet kavramı üzerinde yapılan her türlü kavramsal tartışma doğal olarak milliyetçiliğe dair yapılan kuramsal tartışmalara da yansımıştır.

Örneğin Kellas milliyetçiliğin davranış biçimi ve bir ideoloji olarak görülebileceği savını öne sürerken Kedourie'ye göre milliyetçilik bir doktrin;

Smith'e göre bir "ideolojik hareket", Gellner'a göre bir "siyasal duruş", Calhoun'a göre ise bir söylemdir. Milliyetçiliği, uluslaşma süreciyle, yani sanayileşme döneminde gereksinim sonucu iktidara geçen kültür olarak açıklayan Gellner, doğrudan siyasal tarih çözümlenmeleriyle milliyetçiliği kavramlaştıran daha önceki düşünürlerden ayrılmıştır¹¹. Smith ise milliyetçiliği teori kavramıyla birlikte ele alan bir yazar olarak milliyetçiliği teorinin yanı sıra bir doktrin olarak ele almış ve bu alanda o güne kadar varolan tanımları ve eleştirilerini gözden geçirerek bu doktrinin özellikle modernist anlamını daha etraflı çalışma gereğini vurgulamıştır. Özellikle ana tipolojiyi, yani Fransız ve Alman milliyetçiliklerinin tarihi dinamikler içindeki farklılaşmasını dünyanın diğer bölgelerindeki yansımalarıyla birlikte değerlendirmiştir. Smith bu çerçevede siyaset teorisinin, tarihî özgün bir dönemde milliyetçiliği oluşturduğu ancak bu oluşumun daha ziyade bir canlanış olarak, yani zaten varolan bir olgunun, uygun sosyo-ekonomik şartlarla ve siyasal dönüşümlerle bütünleşmesi olarak görmüştür. Anderson ise 1983'te yayınlanan ve günümüzde de halen tartışılmakta olan *Hayali Cemaatler* adlı çalışmasında milletleri, ne potansiyel olarak hep var olmuş bulunan, ne de doğrudan sanayi toplumlarının yarattığı bir gerçeklik olarak ele almıştır. Bilakis, milliyetçiliği farklı tecrübelerle farklılaşan gruplar tarafından tasarlanan bir proje olarak sunmuştur. Milliyetçiliğe tarihsel bir çerçeveden bakan tarihçi Hobsbawm ise farklı tarihî oluşumların farklı milliyetçilikler yarattığını vurgulayarak salt teori temelli genellemelere açıkça karşı çıkmıştır. Nesnel kriterlerle şekillenen milliyetçilik fikri ile irade ile şekillenen milliyetçilik fikrinin iki ayrı akım olarak alınmasını tarihsel gerçeklikle bağdaştırmayan yazar, aslında Gellner gibi kültür ile iktidarın birleştiği noktalarda farklılaşan milliyetçilikleri vurgulamış ve böylece Batı Avrupa tecrübesinin tayin ediciliğini öne çıkarmıştır.

Batı düşünürleri tarafından Batı merkeziliği üzerinden yorumlanan bu düşüncelerin akabinde milliyetçiliğin Doğu'daki yansımalarına baktığımızda ise karşımıza Batı'dakinden hem esas hem usul hem de söylem anlamında birtakım farklı yaklaşımlar çıkmaktadır. İndirgemeci bir ifade ile önce genel olarak Batı'dan

---

¹¹ Günay G. Özdoğan ve Büşra E. Behar. **Ernest Gellner ve Ulusçuluk**, Ernest Gellner, Uluslar ve Ulusçuluk içinde, İstanbul 1992, insan Yayınları, s. 7

kopyalanarak daha sonraları yerel unsurlar ile entegre edilerek bölgeselleştirilen/yerelleştirilen milliyetçilik kavramı 20. yüzyıl başlarından itibaren Ortadoğu siyasetinin ana eksenine haline gelmiştir. Bu süreçte özellikle Arap ve İslâm dünyasının dört bir yanında milliyetçilik kendisini açıkça göstermektedir. Rıza Pehlevi İrani'nde, Nasır Mısırı'nda, Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılmasında, Endonezya'nın Hollandalılara karşı başarılı ayaklanmasında, Libya, Tunus, Sudan, Somali ve Fas'ın bağımsızlık süreçlerinde ve Cezayirliilerin ayaklanmasında ve Arap-İsrail çatışmasının temelinde yine milliyetçilik bulunmaktadır. Calhoun'a göre önceki bölümlerde dile getirilen ulusun zemini olarak nitelendirdiği "doku" bağlamında üç tür milliyetçilik vardır. Birincisi söylem olarak milliyetçilik: yani, dünyanın her yerinde insanları özelemlerini ulus ve ulus kimliği bağlamında düşünmeye ve o çerçeve içine yerleştirmeye götüren kültürel anlayışın ve retorik üretimi ile belli ortam ve geleneklerdeki belli milliyetçi dil ve düşünce türlerinin üretimi. İkincisi bir proje olarak milliyetçilik: Yani, insanların ulus olarak algıladıkları toplulukların çıkarlarını, bir birleşim ya da tarihsel bir gelişme içinde ya genellikle var olan bir devlete daha fazla katılarak ya da ulusal özerklik, bağımsızlık ve devlet politikaları. Üçüncüsü ise bir değerlendirme biçimi olarak milliyetçilik: Yani, ulusun üstünlüğünü savunan siyasi ve kültürel ideolojiler, bunlar genellikle akımlarla ve devlet politikaları ile özdeşleştirilir ve pekiştirilirler.¹²

Calhoun'un sıraladığı milliyetçilik türlerinden hemen hepsini içeren ve tarihsel gelişimi açısından kendine has özellikler taşıyan Arap milliyetçiliği çalışmanın hem teorik hem de pratik zemininde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu bağlamda Arap milleti ve Arap milliyetçiliği kavramlarını tartışmak yerinde olacaktır. Söz konusu kavramlar 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olsa da Arap milliyetçiliğinin kökeni Arap Ortadoğusu'nun Osmanlı Devleti egemenliğine girdiği dönemlere kadar uzanır.¹³ Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetimindeki Mısır'dan başlayarak 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti idaresinden bağımsızlık talep eden ve bu süreçte halk isyanlarına başvuran Arap siyasal düşüncesi, Arap milliyetçiliğinin kozasını oluşturmaktadır. II. Meşrutiyet'in (1908) ilanı ile birlikte

¹² Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, İstanbul Bigi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009,s.9

¹³ George Antonius,, **The Arab Awakening**, Capricorn Books, New York, 1965,s.44

anayasanın sağlamış olduğu görelî serbesti Arap milliyetçiliği ve dönemin Arap milliyetçiliğinin en önemli harcı durumunda olan “Türk düşmanlığı”nın basın yoluyla yayılmasıyla geniş bir kitleye ulaşmıştır. Bu tür yayınların büyük bir kısmının bölgede misyonerlik faaliyetleri yapmak için bulunan İngiliz ve Fransız misyonerler tarafından açıktan ya da çoğu zaman gizliden desteklendi. Osmanlı yönetimi Arap milliyetçiliği ve aynı zamanda ve oranda Türk Düşmanlığı yapan, Osmanlı’ya karşı Arap halkını isyana çağırın söz konusu yayın organlarını kapatmışlarsa da Araplar, fikri zemini ve çoktan oluşturulmuş olan bu fikirlerden ve söz konusu kışkırtıcı ve yıkıcı yayınlardan alabildiğine etkilenmişlerdi. Arap yazar ve din adamlarının önderliğinde yayılan fikirlerin öncülüğünü ise Butros Bustani, Nazif Yazıcı, Corci Zeydan, Faris Nimr gibi Hıristiyan yazarların yanı sıra Cemaleddin Afgani, Reşit Rıza, Abdurrahman Kevakibi, Tahir Cezayiri Sati el-Husri gibi Müslüman yazarlar yapmaktaydı.¹⁴

Araplar bunların yanı sıra, Balkanlarda yaşanan gelişmelerden, özellikle milliyetçilik bağlamındaki gelişmelerden de etkilenmişlerdir. Balkanlardaki etnik grupların isyanlar sonucunda Osmanlıdan ayrılarak kendi ulus-devletlerini kurmaları Araplarda da, zaten tohumları çok önceleri atılmış olan “Osmanlıdan ayrılma ve kendi devletlerini kurma” fikrinin giderek güçlenmesine neden olmuştur. Osmanlı ve Türk imgesinin Araplar nezdinde giderek “ötekileşmesi”nde hatta Osmanlı’nın, dolayısıyla da Türklerin “düşman” olarak algılanmasında etkili olan diğer bir unsur da bu dönemde resmi ve gayri resmi olarak kurulan Arap kültür cemiyetleridir. Çünkü bu cemiyetler dış görünüş olarak bir kültürel cemiyet olmalarına rağmen aslında birer siyasi propaganda merkezi olarak çalışmaktaydılar. Söz konusu cemiyetler, planlı bir şekilde Araplara Türk düşmanlığı ve Osmanlıdan ayrılma fikrini yerleştirmişlerdir¹⁵.

Görece böylesine “sağlam” bir zeminde ilerleyen Arap milliyetçiliği siyasal anlamdaki asıl gelişimini ise I. Dünya Savaşı sonrasında yaşamış, özellikle Batı mandacılığı bu gelişimi hızlandırmıştır. Manda dönemlerinde özellikle Suriye ve

¹⁴ Ömer Osman Umar, “Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi”, Askerî Tarih Bülteni Dergisi, 51, 75-85, (2001).

¹⁵ Suriye’de faaliyet gösteren cemiyetlere ve faaliyetlerine ilişkin geniş bilgi için bkz. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004

Lübnan'da Fransız yönetimine karşı büyük halk isyanları ve direnişler baş göstermiştir. Manda yönetimlerine karşı verilen bağımsızlık mücadelelerinde Arap milliyetçiliği söz konusu kısa süreli birleşmelerin harcı olmuştur. ¹⁶Bağımsız Arap devletlerinin kurulmasıyla beraber Arap birliği elde edilemeyince hareket, Arapların birlikte bir duruşu benimsemeleri ve ortak hareket etmeleri amacına yakınlaşmıştır. Arap milliyetçiliği 1950 ve 1960'larda yaşanan Arap-İsrail savaşları ile birlikte yeniden yükselişe geçmiştir. Bu dönemde ise, Arap milliyetçiliğinin odak noktasında İsrail karşıtlığı/düşmanlığı bulunmuştur. Ancak ne var ki, 1967 yılında yaşanan ve Arapların İsrail karşısındaki en büyük hezimetini olarak değerlendirilen Altı Gün Savaşı'nda alınan ağır yenilgiler, Arap dünyasını henüz hedefe ulaşmadan önce fikir sonra politika ayrılığına düşürmüştü, ardından da Arap ülkeleri arasında geri dönüşü zor bir şekilde yollar tamamen ayrılmıştır. Nitekim Arap yazarların çoğu, 1967 Savaşı'nı, Arap milliyetçiliğinin "ölüm fermanı" olarak nitelendirmektedirler.

Yukarıda kısaca verilen tarihsel gelişim sürecinin yanı sıra Arap sosyal bilimcilerin çoğu Arap milliyetçiliğinin çıkış noktasının devlet talebi değil, kültürel özerklik isteği olduğu üzerinde dururlar. Özellikle Nazif Yazıcı, Faris Şidak ve Butros Bustani gibi isimlerin katkıları ile oluşan edebi alandaki rönesansın, Araplık kavramına süreklilik ve istikrar kazandırdığı üzerinde durulmaktadır. Arap milliyetçiliğini "Arapların ortak bir dil, tarih, coğrafya ve etnik temellere dayalı olarak ayrı bir millet oluşturdukları ve bu milletin siyasal bağımsızlığını kazanarak kendi kendini yönetmesi" olarak tanımlayan Davişa'ya göre ise 19. yüzyıl Alman Romantik milliyetçilerinden esinlenmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından kök salmış Nasır ile doruk noktasına ulaşmış ancak Mısır-Suriye birlikteliğinin çökmesi ve 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan alınan ağır yenilginin altında ezilerek yok olmaya mahkum olmuştur. ¹⁷ 1967'den sonra ise özellikle de 1980'lerde, Arap

---

¹⁶Durı, A. A., **The Historical Formation Of Arab Nation**, Croom Helm., London, 1987,s.56

¹⁷ Adid Davişa, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, Çev. Lütfü Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004,s.25,49

Milliyetçilikleri kılık değiştirerek birçok Arap ülkesinde milliyetçi-popülist rejimlere dönüştüler Bunlardan en önde geleni kuşkusuz Hafız Esad'ın Suriyesi'ydi.

I. BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE SURİYE

Bugünkü Suriye devletine ait olan topraklar, tarihsel süreçte birçok farklı kavramla adlandırılmıştır. En eski Arap kaynaklarında bölgenin adı Şam ve Dimeşk olarak geçmektedir. Arapların “Şam” olarak adlandırdıkları bölge, bugünkü Irak'ın bir kısmı ile Filistin, Lübnan ve Ürdün'ü kapsamaktaydı¹⁸. İslam hâkimiyeti altına geçtikten sonra ise söz konusu bölge, birçok kaynakta “Bilad el-Şam” olarak geçmektedir¹⁹. Bernard Lewis'e göre ise Suriye'nin etimolojik kökeni ilk kez Yunan tarihi ve coğrafi metinlerinde görülür ve Roma yönetimi tarafından eyalet adı olarak kullanılmıştır.²⁰ Suriye'ye ilişkin mevcut olan kavramsal tartışmalardan bir diğeri de “Suriye” kelimesinin kökenine ilişkin olarak ortaya konulan farklı görüşlerdir. İngilizce literatürde Suriye'ye karşılık kullanılan “Syria” kelimesinin ve Suriyeli'ye karşılık kullanılan “Syrian” kelimesinin aynı zamanda Süryani anlamına da gelmesi söz konusu kavram karmaşasının başlangıç noktasıdır. Ancak, her ne kadar kelimeler birbirine benzese de, yaşam alanları çok yakın hatta iç içe de olsa, tarihte birçok kez aynı bölgelerde yaşamış olsalar da bugün Suriye'de yaşayan insanların -ki etnik olarak çok büyük bir çoğunluğu Arap'tır- Süryani olmasına, ya da Suriyelilerin asıl kökeninin Süryani olmasına pek ihtimal verilmemektedir. Aynı isim benzerliği, yine İngilizce literatürde Asuri-Suriye isimleri için de söz konusudur. İngilizce de Asuri,

¹⁸ UMAR, Ömer Osman “**Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**”, Fırat Üniv. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2003'ten alıntıdır. Ancak asıl kaynak “**Salname-i Vilayet-i Suriye, 1318, s.240**”

¹⁹“Suriye” adının tarihsel gelişimine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için Bkz. LAMMENS, Henri, “**Suriye Maddesi**”, İslam Ansiklopedisi (İ.A.), C.11, 1970, s.51, HOPWOOD, Derek “**Syria 1954-1986 Politics and Society**”, London, 1988, s.1.;

²⁰ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996,s.12

“Assyria” olarak geçmektedir. Nitekim bir öncekinde olduğu gibi burada da tarihte sıklıkla rastlanan isim benzeşmelerinden biri vardır. Ne var ki bu görüş Suriye’de oldukça fazla taraftar bulmaktadır. Zira Suriyelilerin büyük bir kısmı, Suriye adının “Asuri”den geldiğine inanmaktadır. Hatta söz konusu sav, Hafız Esad’ın 1990’larda ortaya attığı, ancak hastalığının ileri safhalarına denk geldiği için üzerine çok fazla eğilemediği “**Syria: 5000 yıllık köklü tarih**”adlı yeniden tarih yazımı projesinin temel direklerinden birini oluşturuyordu.²¹

Suriye adının kökenine ilişkin bir diğer inanış ise, “Suriye”nin Lübnan’ın “Sur” şehrinden türemiş olduğudur. Hatta bu sav, yine Hafız Esad döneminde ortaya atılmış olan Lübnan’ın “tarihsel olarak” Suriye’ye ait olduğu iddialarına kanıt olarak kullanılan argümanlardan biriydi. Nitekim söz konusu iddia, Suriye’nin Lübnan İç Savaşı’nı (1975-1991) bahane ederek, Lübnan’da 30 yıla yakın bir süre, *de facto* egemenlik kurmasını sağlamış olan politikanın da temel direklerinden biriydi.

Bugün kullanımda olan ve tam adıyla “Suriye Arap Cumhuriyeti”nin sınırları içerisinde kalan toprak parçasına karşılık gelen “Suriye” adı ise Batılı devletlerce 19. yüzyılda bölgesel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fransızlar tarafından 1925 yılında Osmanlı’dan ayrılan bu bölgede kurulan Suriye devletine kadar, tarihte “Suriye” adı ile var olmuş bir devlet yoktur. Zira Fransızların o tarihte kurduğu “Suriye” de tam olarak bugünkü Suriye’ye tekabül etmemektedir. Kurulan bu ilk Suriye coğrafi olarak sadece Şam ve Halep vilayetlerini kapsamıştır.²² Bugünkü Suriye ise Akdeniz’in en doğu kıyılarında kurulmuş olan Suriye’nin, Lübnan, Türkiye, Irak, İsrail ve Ürdün’e sınırı bulunmaktadır. Tarih boyunca, Arap Ortadoğusu’nun denize çıkış noktalarından biri olan Suriye, coğrafi olarak sahip olduğu stratejik derinliğin bedelini büyük ve kanlı savaşlara mekan olarak ödemiş denilebilir.

---

²¹ Proje Hafız Esad’ın 2000 yılında vefat etmesi ile uygulamaya geçirilememiştir. Ancak, tarihsel ve turistik doküman olarak Suriye Kültür Bakanlığı tarafından çeşitli müze ve tarihi yerlerde satışa sunulmaktadır.

²² Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.173

Yukarıda değinildiği üzere Suriye, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, binlerce yıllık geçmişı olan bir yaşam alanı olarak, son derece zengin bir tarihi ve kültürel mirasa sahiptir. Bugüne değin bu bölgede yaşamış olan tüm medeniyetlerin, kültürlerin, dinlerin izlerini taşıyan Suriye, birçok medeniyet için halen son derece önemli dini ve kültürel bir simge durumundadır. Suriye, coğrafi konumu başta olmak üzere tarihsel süreçte kendisine atfedilen dini, kültürel değerler nedeniyle tarihin ilk çağlarından itibaren birçok savaşın mekanı olduğu gibi nedeni de olmuştur. Ayrıca Suriye, Anadolu ile Mısır arasında köprü vazifesi görmesi nedeniyle tarih boyunca Anadolu ve Mısır'da kurulan devletler arasında bir çekişme ve nüfuz sahası olma özelliğini de taşımıştır.

A. İlk Çağlardan Osmanlı Egemenliği'ne Kadar Suriye

Bugünkü sınırları ile Suriye, ilk çağlardan itibaren birçok devletin hâkimiyeti altına girmiştir. Suriye'de ilk yaşam izleri M. Ö. 9000'lere kadar uzanmaktadır. M. Ö. 3000'lerde ise bölgeye Sami halkları yerleşmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte ise Akadlar, Sümerler, Mısırlılar, Asurlular, Mitanniler, Hititler, Fenikeliler, Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu Suriye'de hakimiyet kurmuşlardır. Bu süreçler içerisinde Suriye topraklarında ticaret gelişmiş ve bu özellik Suriye'nin konumunu hem siyasi hem de ticari anlamda daha da güçlendirmiştir.

İlk çağlarda Suriye topraklarına egemen olan güçlerin hemen hepsinin Suriye'yi hedef seçmesinin altında, büyük oranda, ticari anlamda güç elde etme gayesi yatıyordu. Başka bir deyişle Suriye, dünyanın önde gelen ticaret merkezlerinden biri olmuştu ve bu nedenle egemen güçlerin gözdesi durumuna gelmişti. Ancak, bunun yanı sıra Suriye, başta Hıristiyanlık olmak üzere birçok din için önemli bir merkez haline de gelmişti. Ancak Suriye'nin dinsel anlamdaki önemi İslam egemenliği altına girmesi ile daha da artmıştır. İslam'ın ilk halifesi Hz. Ebu Bekir döneminde Halid b. Velid komutasındaki İslam ordusu tarafından fethedilmeye başlanan Suriye toprakları, 636 yılındaki Yermuk Savaşı ile Bizans egemenliğinden tamamen çıkarak İslam egemenliği altına girmiştir. Hz. Ebu Bekir'den sonra Hz. Ömer döneminde de Suriye'ye büyük önem verilmiş ve Suriye'deki egemenliğin sağlaştırılması için çeşitli düzenlemelere gidilmiştir.²³

Hz. Ali'nin ölümünden sonra Muaviye halifeliğini ilan ederek, Emevi devletini kurmuş ve halifeliğin merkezini Medine'den Şam'a taşımıştır. Bu dönemde Suriye özellikle de Şam, "Müslüman-Arap" kimliği kazanmaya başlamıştır. Ancak

---

²³ Philip Hitti, **History of Arabs**, McMillian Pub., Londra, 2002,s.224-225

750 yılında Büyük Zap Irmağı Savaşı'nda Emevilerin, Abbasilere yenilmesi ile Emevi Devleti yıkılmış ve halifelik Abbasilere geçmiştir. Abbasiler halifelik merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımışlar ve böylece Şam önemini yitirerek Kufe'ye bağlı sıradan bir vilayet durumuna düşmüştür. Hatta Hitti'ye göre Abbasiler döneminde Suriye bölgesi sönmekle kalmamış Abbasiler bölgede baskıcı bir politika izleyerek Emevi izlerini silmeye çalışmışlardır.²⁴ Ancak Abbasilerin Suriye'ye yönelik izlediği bu politika Abbasilerin Suriye ve çevresinde diğer bölgeler kadar güçlü olamamasına sebep olmuştur. Bu zafiyet Suriye'yi ve çevresini Bizans'a karşı korumasız bırakmış ve bölge açıkça Bizans "tehdidi" ile karşı karşıya kalmıştır. Abbasilerin Mısır valisi Ahmet b. Tolun, 877 yılında Suriye'yi Bizans tehdidinden korumak bahanesi ile Şam'a gelmiş ve burada bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak, 884 yılında Ahmet b. Tolun'un ölmesinden kısa bir süre sonra 905 yılında Tolunoğulları yıkılmış ve Abbasiler Suriye'de egemenliği yeniden elerine geçirmişlerdir.

10. yüzyılın ortalarında Abbasilerin yıkılmasından sonra Suriye'de biri güneyde biri kuzeyde olmak üzere iki farklı egemenlik alanı oluşmuş, kuzeyi "Hamdaniler", güneyi ise "İşhidler" ele geçirmişlerdir. Ancak her iki hakimiyet de uzun soluklu olmamış ve bir süre sonra Suriye 1004 yılında -bir bütün olarak- Fatımi hakimiyetine girmiştir. Fatımilerin Suriye'deki hakimiyetine ise Selçuklular son vermiştir. Selçuklular 1071-1076 tarihleri arasında Kudüs, Şam, Remle, Trablusşam, Taberiye, Akka, Sayda, Humus ve Sur şehirlerindeki Fatımi idaresine son vererek, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı Suriye Selçuklu Melikliğini kurmuştur. Melikşah 1078 yılında Tutuş'u Suriye Selçuklu Melikliğine atamıştır. Tutuş'un 1095'te ölümüyle birlikte Suriye, Halep Selçuklu Melikliği ve Şam Selçuklu Melikliği halinde iki meliklik halinde yönetilmiştir. Ancak bu ayrılmadan sonra 1096 yılında başlayan Haçlı Seferlerinin de büyük etkisi ile Suriye'de Selçuklu egemenliği uzun sürmemiş ve önce Halep sonra da Şam Selçuklu Melikliği yıkılmış ve bölgede Selçuklu egemenliği tamamen bitmiştir.

Selçuklulardan sonra Suriye'ye Eyyubiler hakim olmuştur. Eyyubiler döneminde bölgede Haçlılar etkinliklerini arttırmaya çalışmışlarsa da Selahaddin

---

²⁴ a.g.e.,s.,439

Eyyubi'nin 1187 yılında Haçlıları Hittin Savaşı'nda yenilgiye uğratarak Kudüs'ü Haçlılardan alması ile Suriye ve çevresinde Haçlıların etkinliği kırılmıştır. Selahaddin Eyyubi döneminde Suriye'de her alanda yaşanan ilerlemeler Şam başta olmak üzere Suriye'yi yeniden eski şaşalı günlerine döndürmüştür. Eyyubiler döneminde yapılan dökümhaneler, cam atölyeleri, yağ imalathaneleri Suriye'yi yeniden ticaret merkezi haline getirmiştir. Eyyubiler eğitim ve sanata da oldukça önem vermiş, Halep ve Şam'da kütüphaneler kurmuşlardır. Kudüs'ü Haçlılardan geri alması nedeni ile İslam tarihinde önemli bir yeri olan Selahaddin Eyyubi bunun yanı sıra bugünkü Suriye halkının da en önem verdiği kahramanlardan biridir.

Selahaddin Eyyubi'nin 1193 yılında ölümünden sonra Eyyubiler zayıflamaya başlamış ve kısa bir süre sonra da yıkılmıştır. Suriye ise Eyyubiler'den sonra Memlukluların hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak Memluklerin Suriye topraklarına girmesi ile eş zamanlı olarak bölgeye Moğol akınları başlamıştır. Memlukların Moğolları, 1260 yılındaki Ayn Calut Savaşı'nda yenilgiye uğratması ile birlikte Suriye tamamen Memluk hâkimiyeti altına girmiştir. Memluklar, böylece Moğolların Kuzey Suriye'yi tehditlerine bir süreliğine son vermişlerdir.²⁵ Zira 1400 yılında Timur, Suriye'ye girerek Halep, Hama, Humus ve Şam'ı işgal etmiş hatta işgal etmekle kalmamış Halep ve Şam'ı yağmalayarak harabeye çevirmiştir. Memluklar, Timur'un Suriye'den ayrılmasıyla tekrar Suriye'deki nüfuzlarını kurmuşlar ancak bu savaşlardan sonra da irili ufaklı isyanlarla uğraşmak durumunda kalmışlardır. Söz konusu isyanlar çok uzun sürmemiş ve Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 Suriye-Mısır seferine kadar bölgede hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.

---

²⁵ a.g.e., s.190

B. Osmanlı Hâkimiyeti

Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu günden itibaren yüzünü Batı'ya doğru dönmüş ve öncelikli olarak Batı'ya doğru genişleme politikası izlemiştir. 16. yüzyıl başlarında dünya ticaret yollarının yeniden şekillenmesi üzerine Portekiz ve İspanyolların Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz kıyılarına doğru yönelmeleri ile Osmanlı'nın da ilgisi Doğu'ya doğru kaymaya başlamıştır. Bu bağlamda dönemin Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim Osmanlı'nın Doğu'ya doğru ilerlemesinin ilk adımını 1516 yılında çıktığı Suriye ve Mısır seferi ile atmış oldu. Osmanlı ordusu Ağustos 1516'da Mercidabık Savaşı'nda Memlukları yenilgiye uğratmış ve neticede Suriye Osmanlı egemenliğine girmiştir. Osmanlı'nın fethettiği topraklar Suriye ile sınırlı kalmamış, bugün Ortadoğu olarak adlandırılan bölgenin Arapça konuşulan büyük bir kısmı Osmanlı egemenliği altına girmiştir. 1517 yılında yapılan Ridaniye Savaşı'yla da Memluklar bu defa da Mısır'da yenilgiye uğratılmış ve böylece Suriye'den sonra Mısır da Osmanlı idaresi altına girmiştir. Bugünkü Ortadoğu'nun fethiyle sadece toprak kazanılmamış aynı zamanda Mekke, Medine, Kudüs gibi İslam dininin kutsal şehirlerinin de Osmanlı hakimiyetine girdiği sefer ile Osmanlı, İslamiyet'in "hamisi" konumuna gelmiştir. Mısır'ın fethiyle halifeliğin de Osmanlı'ya geçmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu "İslamiyet'in yeni merkezi ve koruyucusu" durumuna gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'ya açılan kapılarından biri olması nedeni Suriye, Osmanlı için son derece hayati bir mevkiye sahipti. Ayrıca Halep, Şam, Trablus gibi Suriye vilayetlerinden sağlanan vergi gelirleri, Halep ve Şam'ın dünya ticaretindeki önemli konumu, yine Şam'ın hac faaliyetlerinin örgütlendiği merkezlerden biri olması gibi faktörler dikkate alındığında Suriye'nin Osmanlı için önemi açıkça görülmektedir. Nitekim yukarıda ifade edilen nedenlerden ve atfedilen stratejik önemden dolayı Suriye, Osmanlı'nın 400 yıl boyunca idari yapılanmasına en çok önem verdiği vilayetlerinden biri olmuştur. Osmanlı, Suriye'deki idari yapıyı genel olarak

Memluktardan devraldığı şekilde bırakmış, zaman zaman küçük değişiklikler yaparak idari denetimi sağlamıştır. Ancak, Osmanlı için özelde Suriye, genelde tüm Ortadoğu’da idari sistemin sağlam bir şekilde kurulması ve kurumsallaştırılması kadar yerel güç odakları ile olan ilişkiler de büyük önem taşıyordu. Arap dünyasında, tarihin de tanıklığı ile devlet yapılanmasının ne kadar zor tesis edildiği, bunun da temelinde bölgedeki baskın “aşiret kültürünün” bulunduğu açıkça görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu genel olarak Ortadoğu’yu, özel olarak da Suriye’yi idari olarak yapılandırırken, bölgedeki aşiret yapılarının gücünü göz önünde bulundurmıştır. Bu çerçevede Osmanlı, söz konusu bölgelerde etkili olan aşiretler ve benzeri yerel güç odakları ile anlaşma yoluna gitmiştir.²⁶

Osmanlı, yerel yönetim mekanizması açısından Suriye’de önceki tecrübelerinden biraz farklı bir yöntem izlemiştir. Devlet tarafından Suriye’ye atanan yöneticiler, yalnızca önemli şehirleri ve bu şehirlerin yakın çevresini yönetmekteydi. Ülkenin iç kesimleri, sayı ve nüfuzları Memluklar zamanından beri artmış olan Bedevi, Türkmen, Dürzi ve Nusayri aşiretlerin kontrolü altındaydı. Osmanlı, Bu yerel güç odaklarının kendi aralarındaki iktidar ve çıkar mücadelelerine ise genellikle müdahale etmemeyi tercih etmiş, sadece vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasına önem vermiştir.²⁷

İlk bakışta denge siyaseti açısından iyi bir örnek gibi görünse de Osmanlı’nın kurmuş olduğu söz konusu sistemle oluşturulan hassas dengeler zaman zaman yerel güçler tarafından bozulabilmekteydi. Örneğin, 1518’de Lübnan’da, özellikle de Sayda ve Beyrut’ta etkili olan İbn Haneş; 1520’de 1635’de Şam’da Canbirdi Gazali, 1775’te ise Halep’te Fakr-eldin el-Maani Osmanlı’ya karşı isyan eden önemli aşiret liderleri oldular.²⁸ Ama her şeye rağmen, Osmanlı’nın Suriye ve genel anlamda Ortadoğu’da kurmuş olduğu idari yapı Arap isyanları dönemine kadar kendi içerisinde bir dengeye ulaşmış başka bir deyişle sistemli bir şekilde işlemiştir.

---

²⁶ Ali Fuat Erden, *I. Dünya Harbinde Suriye Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara, 2003, s.77

²⁷ a.g.e., s. 161

²⁸ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.200

Yerel güçlerin isyanları ve isyan denemelerinden sonra Suriye ve çevresinde Osmanlı egemenliği açısından meydana gelen en önemli olay, 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgali olmuştur. Napolyon, Mısır işgali sırasında Suriye üzerine de yürümüş ve Suriye'deki Hıristiyan ahalinin Osmanlıya karşı isyan ederek, kendisine destek vereceğini düşünmüştür. Ancak Hıristiyan kesimden umduğu yardımı göremediği gibi Akka önlerinde de Cezzar Ahmed Paşa tarafından durdurulmuştur. Napolyon, Müslüman halkı da yanına almak için her türlü mezhepsel ve etnik ayrımcılık propagandası yapmasına rağmen etkili olamamıştır. Sonuçta başarısız olacağını anlayan Napolyon Suriye'yi terk etmek durumunda kalmıştır.²⁹

Napolyon ve komutasındaki askerlerin Suriye ve Mısır'ı terk etmesinden sonra Suriye bölgesinin tümünde yeniden Osmanlı idaresi kurulmuştur. Osmanlı, egemenliği yeniden güçlü bir şekilde tesis etmek için bölgeye askeri birlikler sevk etmiştir. Ne var ki söz konusu birlikler içerisinde bir süre sonra Suriye de dahil olmak üzere Osmanlı'nın Ortadoğu'daki egemenliğini derinden sarsacak olaylara imzasını atacak olan Mehmet Ali Paşa da yer alıyordu. Türk kaynaklarında "Kavalalı", Arap kaynaklarında "Muhammed Ali (Paşa)" olarak geçen Mehmet Ali Paşa, Mısır'a gönderildikten sonra, ilk iş olarak bölgede iç huzuru ve istikrarı bozan Kölemen Beylerini etkisiz hale getirdi. Mehmet Ali Paşa böylece Mısır'da giderek ismini ve yerini sağlamlaştırmaya başladı hatta kısa süre sonra Mısır ve çevresinde fiilen kişisel egemenliğini kurdu. Egemenlik alanını giderek genişletmeye çalışan Mehmet Ali Paşa, Hicaz'daki Vehhabi İsyancıları'nı 1818 yılında sona erdirdi ve hac yolunu yeniden güvenli hale getirerek İslam dünyasında önemli bir prestij sahibi oldu.³⁰ Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki itibarı, giderek artan gücü, kendisine Osmanlı karşısında ayrıcalıklı bir konum sağlamakla beraber daha sonraki yıllarda Osmanlı ile olan ilişkilerinin gerginleşmesine hatta çatışma durumuna gelmesine neden oldu.

Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı arasındaki gerginliğin çıkış noktası Balkanlar'da başlayan isyanlar oldu. Balkanlar'daki Rum milliyetçiliğinin ayrılıkçı

---

²⁹Derek Hopwood, **Syria 1945-1986 : Politics And Society**, Unwin Hyman, Boston,1988,s.16

³⁰ Şen, **a.g.e.**,s.,22-23

isyanlara dönüşmesi üzerine Osmanlı'nın yardımına gelen Mehmet Ali Paşa, yardım karşılığında kendisine Suriye ve Girit valiliklerinin verileceği sözünü almıştı. Bu vaat gerçekleştirilmeyince taraflar arasındaki ipler gerildi ve kısa bir süre sonra iyiden iyiye koparak ilişkiler çatışma boyutuna taşındı. Mehmet Ali Paşa tabir-i caiz ise “intikamını” Suriye’yi işgal ederek aldı. 1829’da Ruslarla girilen çetin bir savaştan çıkan Osmanlı, 1826’da kaldırılan Yeniçeri Ocağı’nın yerine henüz güçlü bir ordu kuramamış ve üstüne üstlük Suriye’de dahil olmak üzere ülkenin neredeyse her yerinde isyanlar patlak vermişti. Böylesine bir konjonktürde Suriye’de büyük bir otorite boşluğu oluşmuştu. 1831’de Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyu Suriye üzerine gönderdi. 1832 yılına gelindiğinde neredeyse tüm Suriye ve Akka Mehmet Ali Paşa’nın eline geçmişti.³¹ İbrahim Paşa komutasındaki ordunun Kütahya’ya kadar ilerlemesi karşısında Osmanlı, 1833 yılında İbrahim Paşa ile Kütahya Anlaşması’nı imzalanmak zorunda kaldı. Anlaşmaya göre Girit, Suriye, Cidde ve Adana valilikleri Mehmet Ali Paşa’ya verildi. Böylece, Osmanlı’nın Ortadoğu’daki gerileyişi giderek hız kazanmaya başladı.

Söz konusu bölgelerin Mehmet Ali Paşa egemenliğinde olmasından en az Paşa’nın kendisi kadar fayda sağlayan başkaları da vardı: Mehmet Ali Paşa’nın hakimiyetinde olan bölgede, özellikle de Suriye ve Lübnan dolaylarında Osmanlı döneminde olmadıkları kadar rahat hareket eden Hıristiyan misyonerler. Mehmet Ali Paşa döneminde Suriye ve Lübnan başta olmak üzere Hıristiyan Arapların yaşadığı bölgelerde misyoner okulları açan, yeni kiliseler, basımevleri kuran misyonerler, bölgede giderek güçlü bir konuma geldiler. Bir kısmı Fransız bir kısmı da İngiliz olan misyonerlerin bölgeye yerleşmesi, toplumsal anlamda birçok dengeyi kökünden sarsmakla birlikte bir süredir bölgede Tanzimat’ın getirdiği değişikliklerle filizlenmeye başlayan etnik, dini çatışmaları da körükledi. 1830’ların sonuna gelindiğinde ise Suriye ve Lübnan’da Nusayri, Dürzi ve Hıristiyan zümrelerin yaşadığı yerlerde isyanlar baş göstermeye başladı. Suriye ve Lübnan’da yaşanan bu durumdan faydalanarak Suriye’yi geri almak isteyen Osmanlı harekete geçerek

---

³¹ Bu işgal, bölge halkında bölünmelere yol açtı. Müslüman Arapların çoğu Mehmet Ali Paşa’nın yanında yer alırken, Dürziler Osmanlı saflarında yer aldılar. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. İrfan Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

1839'da Nizip'te, İbrahim Paşa emrindeki orduyla savaştı. Ne var ki Osmanlı savaşı kaybetti ve Suriye başta olmak üzere tüm bölge büsbütün kaosa teslim oldu.

Yaşanılan bu gelişmeler üzerine İngiltere “duruma müdahale etme gereği” duyarak Mehmet Ali Paşa'yla anlaşma yapmak istedi ancak Paşa, hazırlanan anlaşmayı kabul etmedi. Bunun üzerine İngiliz, Avusturyalı ve Osmanlılardan oluşan ortak bir donanma Suriye kıyılarını kuşatarak, Lübnan'a asker çıkardı. Kuzeyden (karadan) gelen bir Osmanlı ordusu da İbrahim Paşa'yı Suriye'den çekilmek durumunda bıraktı. Köşeye sıkışan Mehmet Ali Paşa “çaresizce” anlaşmak zorunda kaldı. 1840'da imzalanan “İskenderiye Sözleşmesi” ile Mehmet Ali Paşa, valiliğin babadan-oğula geçmesi şartıyla sadece Mısır'ı aldı.³² Böylece fiilen de resmen de Suriye'den vazgeçmiş olan Mehmet Ali Paşa'dan geriye Ortadoğu'da Osmanlı'nın yıkılışına (hatta bugüne) kadar çözülmemiş bir sorunlar yığını olarak kaldı.

Mehmet Ali Paşa döneminde, Osmanlı'nın çöküşünde etkin rol oynayan Arap milliyetçiliğinin temelleri atılırken bir yandan da toplumsal dengeler sarsılmış, Hıristiyanlar Tanzimat'la birlikte elde ettikleri haklar ile Müslümanlara göre avantajlı duruma gelmişlerdi. Bilhassa Fransızlar Marunîleri kışkırtmışlar³³. Bu dönem içerisinde Avrupalıların (özellikle de Avrupalı misyonerlerin) kışkırtması sonucunda başlayan Maruni-Dürzi çekişmesi 1841 ve 1845 yılında iki küçük çaplı çatışmaya dönüşmüş; Osmanlı, yabancı devletlerin müdahalesine fırsat vermeden isyanı önlemeyi başarmıştır³⁴. Ancak 1860 Fransız misyonerlerin Hıristiyan Arapları (Marunîleri), İngiliz misyonerler ise Dürzîleri kışkırtması ile büyük bir isyan hareketi başlamıştır.

1839 yılında Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından biri olan Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte Suriye'nin de içerisinde bulunduğu Osmanlı Ortadoğu'sunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Devlet gücünün

³² Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, İstanbul,1995, s.178

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dean Commings,, **Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri**, (Çeviren: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1993, s.22-23.

³⁴ Döneme, (özellikle de dönemin uluslararası koşullarına) ilişkin geniş bilgi için bkz. Haluk Ülman, “1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, (Eylül-Aralık), 1963, s.263-266.

merkezileşmesi yönünde hızlı değişimlerin yaşandığı Tanzimat Dönemi'nde söz konusu değişimden nasibini en fazla alanlardan biri kuşkusuz Suriye olmuştur. Egemenlik mücadeleleri, iç isyanlar, toplumsal çatışmalar gibi son derece ciddi sorunların yaşandığı Suriye ve çevresinde giderek yerleşmeye başlayan otorite boşluğu, Tanzimat ile birlikte giderilmeye çalışıldı. Feodal güç niteliği taşıyan yerel güç odaklarının, yine aynı niteliği fazlası ile taşıyan hale gelen paşaların ve vergi toplayıcılarının gücü Tanzimat ile birlikte gelen merkezileşme ile birlikte kırılmaya başladı.³⁵ Aynı zamanda yine Tanzimat ile birlikte “din etkisinin görece zayıflaması”nın da bölge üzerinde son derece önemli sonuçları olmuştur. Merkezileşme ve dinin bürokrasi üzerindeki etkisinin zayıflaması ile Suriye ve çevresinde toplumsal ve idari anlamda (zaten hassas olan) dengeler sarsılmış ve Suriye süreç içerisinde derin bir bunalıma sürüklenmiştir. Nitekim 1858 yılında Cidde’de patlak veren Hıristiyan-Müslüman çatışmalarının Suriye’ye sıçraması ile tarihe “Suriye Bunalımı” olarak geçen olaylar başlamıştır. İngiliz ve Fransız konsoloslarının da öldürüldüğü olaylara İngiltere ve Fransa, bölgeye asker çıkarıp, olaylara karıştığını ileri sürdükleri 10 kişiyi idam ederek dahil oldular. Bu durum olayları yatıştırmak yerine iyiden iyiye çığırından çıkararak kargaşanın Lübnan ve Suriye’ye kadar yayılmasını sağladı.³⁶ Ancak olayların boyutu, Suriye ve Lübnan’da değişmişti. Müslüman-Hıristiyan çatışmasına bu bölgelerde Hıristiyan-Dürzi çatışmaları da eklenmiş ve Suriye-Lübnan dolayları giderek büyük bir kaosa doğru sürüklenmiştir. Suriye ve Lübnan’daki olaylara Fransa askeri yöntemlerle müdahale etmek üzere bölgeye asker gönderirken Osmanlı, Hollanda, Piyemonte, Avusturya, Yunan, İngiliz ve yine Fransız donanmaları olası bir müdahale için Beyrut Limanı’na konuşlanmışlardı.³⁷

Suriye Bunalımı böylece bir “iç karışıklık” olmaktan çıkıp uluslararası bir olay haline gelmişti. Olayların kontrolden tamamen çıkması üzerine Osmanlı, Suriye’deki ayaklanmaları bastırmak ve durumu kontrol altına almak üzere bölgeye Hariciye Nazırı Fuat Paşa başkanlığında bir heyet gönderdi. Fuat Paşa, bölgeye gider

---

³⁵ Bessam Tibi,, **Arap Milliyetçiliği**, Çev.Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998,s.106

³⁶ Uçarol,**a.g.e.**, s.112

³⁷ **a.g.e.**,s., 116

gitmez olayları dindirmek için bir takım düzenlemeler yaptı. Öncelikle evsiz kalan Hıristiyanlar için bir fon oluşturuldu. Olaylara adı karışan ya da olaylarda ihmali görülen subay ve yöneticiler cezalandırıldı, yakalanan isyancılar idam edildi. Fuat Paşa, olaylardaki birincil sorumluluğun Dürzilerde olduğuna kanat getirdi ve birçok Dürzi lideri cezalandırdı.³⁸ Böylece ayaklanmalar bastırılmış, olaylar dindirilmiş oldu. Ancak, bundan sonra ne Suriye ne de Lübnan idari ve toplumsal yapı olarak aynı Suriye ve Lübnan olarak kaldılar. Osmanlı, bölgede yeni isyanların çıkmasını önlemek ve istikrarlı bir düzen tesis etmek için yeni bir yönetim şekli oluşturdu. 1861’de Fuat Paşa başkanlığında kurulan ve Rus, İngiliz, Fransız, Avusturyalı ve Prusyalı temsilcilerden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanan “Lübnan Nizamnamesi” ile düzenlenen yeni yönetim şekli, Lübnan’ın, metinde imzası olan devletlerin onayı ile Osmanlı Devleti’nin atayacağı ve “mutasarrıf” adı verilen Osmanlı vatandaşı, Hıristiyan-Katolik tarafından yönetilmesini öngörüyordu.³⁹ Lübnan, bahsi geçen idari yapılanma ile görece otonom ve serbest bir yönetim şekline kavuştu. Lübnan’daki bu idari reform sadece Lübnan’la sınırlı kalmadı; Osmanlı kısa süre içerisinde genel olarak idari yapısında yeni bir düzenlemeye gitti. Bu bağlamda 1864 yılında yapılan değişikliklerle eyaletler “vilayet” oldu. Sınırlar daraltıldı, sancaklar “liva” adını aldı ve vilayetlerin alt birimi olarak örgütlendirildi. Bu yeni düzenleme ile Şam ve Sayda “Suriye Vilayeti” adı altında birleştirildi.⁴⁰ Ancak, bu yeni idari yapı da Suriye ve çevresindeki huzursuzlukları, sorunları bertaraf etmeye yetmedi. Suriye başta olmak üzere Osmanlı egemenliği altındaki Arap Ortadoğu’sunda sorunlar hızla yayılan bir kanser misali tüm bölgeyi sardı.

Bu ortamda, giderek istikrarsızlaşan, “devlet, iktidar, otorite” kavramlarının anlamsızlaşmaya başladığı Suriye’de I. Meşrutiyet’in (1876) ilanı sevinçle karşılandı. Bir yandan milliyetçilik akımları diğer yandan Avrupalıların kışkırtması ile artık Suriyeliler muhtariyet istemeye başlamışlardı. Bu tür fikirlerin ortaya çıkmasıyla birlikte Türk-Arap ilişkileri de bozulmaya başladı. Bu dönem içerisinde Osmanlı Suriye’ye Ziya Paşa, Cevdet Paşa ve Mithat Paşa gibi önde gelen paşalarını gönderdi. Mithat Paşa Suriye’de bir dizi reform programı uygulayarak, eğitimde bazı

---

³⁸ Şen, a.g.e., s.30-31

³⁹ Bugünkü Lübnan’da da bu sisteme oldukça benzer bir sistem uygulamaktadır. Nitekim mevcut Lübnan Anayasası’na göre Cumhurbaşkanı “Hıristiyan” olmak zorundadır.

⁴⁰ a.g.e., s., 33-34-bkz. Ek-2, Harital

reformlar yaptı. Türk-Arap ilişkilerinin bozulmasını önlemek amacıyla dönemin padişahı II. Abdülhamit de girişimlerde bulunmaya çalıştı. Pan-İslamist bir politika izleyen II. Abdülhamit, bölgede “güç odakları” olarak ifade edilen isimleri kazanmak, bir anlamda isyan etmelerini önlemek amacı ile bölgeye iyi yetişmiş idareciler gönderdiği gibi söz konusu güç adaklarının önde gelenlerini hükümet kademelerinde görevlendirdi⁴¹. Yine II. Abdülhamit döneminde, bölgedeki misyoner okullarının etkisini kırmak amacıyla modern devlet okulları açıldı. Ancak alınan bu tedbirler zaman içerisinde oldukça sağlam bir güce kavuşmuş olan misyoner okullarının etkisini kırmaya yetmedi.

II. Meşrutiyet’in (1908) ilanı ile birlikte anayasanın sağlamış olduğu serbest ortam, zemini hazırlanmış olan Arap milliyetçiliğini tam anlamı ile gün yüzüne çıkardı. Dönemin koşullarındaki serbesti sayesinde Arap milliyetçiliği Osmanlı topraklarında yaşayan Araplar arasında basın yoluyla hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Arap milliyetçiliğini tebliğ eden yayınların büyük bir kısmı bölgede bulunan İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklendi. Osmanlı, bu nitelikte yayın yapan gazete ve dergileri kapatma ve Osmanlı taraftarı gazeteler vasıtasıyla karşı yazı yayınlama gibi tedbirler almışsa da Araplar söz konusu yayınlardan olabildiğince etkilenmişlerdir.

Araplar bu dönemde Balkanlarda yaşanan milliyetçilik bağlamındaki gelişmelerden de etkilenmişlerdir. Balkanlardaki etnik grupların isyanlar sonucunda peşi sıra Osmanlı’dan ayrılarak kendi ulus-devletlerini kurmaları, Araplarda da, “bağımsız devlet kurma” fikrinin giderek güçlenmesine neden olmuştur. Söz konusu fikirlerin halka yayılması ise Suriye başta olmak üzere bölgede resmi ve gayri resmi olarak kurulan Arap kültür cemiyetleri sayesinde olmuştur. Dış görünüş olarak kültürel cemiyet olmalarına rağmen aslında birer siyasi propaganda merkezi olarak çalışan bu cemiyetler, sistemli bir şekilde Araplara Osmanlı’dan ayrılma fikrini yerleştirmişler.

---

⁴¹ Philip Knightlay-Colin Simpson, Lawrens’in Gizli Hayatı, adlı çalışmalarında bu konuya geniş bir yer ayırmıştır. Geniş bilgi için bkz. Philip Knightlay, Colin Simpson,, **Lawrens’in Gizli Hayatı**, Çeviren: Cüneyt Emiroğlu, İstanbul, 1975, s.103.

Osmanlı ile Araplar arasındaki ilişkilerin geri dönülmez bir şekilde koptuğu I. Dünya Savaşı, Osmanlı'nın kaderine yeni bir yön verirken aynı zamanda Suriye ve tüm Araplar için de yeni bir dönemin başlangıcını temsil ediyordu. Osmanlı savaşa çok zor şartlar altında girmişti. Dağılma ve yıkılma süreci sona doğru yaklaşıyor ve Osmanlı giderek tükeniyordu. En nihayetinde savaş bittiğinde, Osmanlı Devleti de tarih sahnesinden çekildi. Ancak savaş bitene, Osmanlı Devleti resmen yıkılana kadar fiili olarak olmasa da resmi olarak halen egemenliği altında olan bölgelerde savaş durumuna rağmen varlığını hissettirmeye çalışıyordu. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda "Sina-Filistin Cephesi" ile savaştaki yerini alan Suriye'de, cephenin açılması ile birlikte Cemal Paşa 4. Ordu Kumandanlığına atanarak bölgeye gönderildi. Cemal Paşa Suriye'ye geldiğinde savaş ortamı olmasına ve bir süredir Araplar ile Osmanlı Devleti arasında soğuk rüzgarlar esmesine rağmen Araplarla diyalog kurmaya çalışmıştır. Cemal Paşa, kaleme aldığı anılarında Arap milliyetçiliğinin önderi konumunda olan isimleri karargâhına çağırarak kendilerine nasihat ettiğini ve savaş durumunda birlik ve beraberliğin önemini anlattığını belirtmiştir. Yine Cemal Paşa'nın anılarında ifade ettiği üzere dönemin Arap kamuoyu önderleri de Osmanlı'ya bağlı kalacaklarına dair söz vermişler ancak aradan çok kısa bir süre geçtikten sonra "Osmanlı'ya bağlı kalacaklarına dair söz veren" isimler Osmanlı karşıtı faaliyetlerine devam edince savaş ortamında yine, yeni bir isyanla karşılaşmamak için divan-ı harbe verilerek idam edilmişlerdir.⁴²

Ne var ki ne Suriye'de ne de diğer vilayetlerde yaşanan gelişmeler divan-ı harb ile isyan bastırmak ya da diyalog kurmak ile çözülecek raddede değildi. Deyim yerindeyse kırmızı çizgiler çoktan aşılmış ve daha da önemlisi Osmanlı toprakları üzerine özellikle de Arapların yaşadığı bölgeler üzerine daha sonra ortaya çıkacak olan gizli planlar hazırlayıp uygulamaya koyan birleri vardı: İngiltere ve Fransa. Arap milliyetçiliğinin "Osmanlı kamburundan kurtulmak" düsturu üzerinde yüksel(til)meye başlandığı bu dönemde içeriden destek bulmakta hiç zorluk çekilmedi. Nitekim Osmanlı idari makamları Araplarla "iyi geçinmeye" çalışırken, bu sırada Şerif Hüseyin ve Suriye'ye gelen oğlu Faysal, İngilizlerle ortak hareket ederek, Osmanlıya karşı başlatılacak olan geniş çaplı bir isyanın alt yapısını

---

⁴² Cemal Paşa, **Hatıralar**, Derleyen: Behçet Cemal, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1977, s.268-269. Ayrıca bkz. Ek-3, Harita 2

oluşturmaya çalışmıştır. İngilizler bir yandan Şerif Hüseyin'e "Arap Krallığı" vaat ederken bir yandan da Fransızlarla yaptıkları gizli Sykes-Picot Antlaşması'yla Osmanlı'nın Arap topraklarını "kendi aralarında" paylaşmışlardı. Söz konusu anlaşmaya göre Suriye Fransız nüfuz sahasına verilmişti. Böylece I. Dünya Savaşı bittiğinde başta Şerif Hüseyin olmak üzere tüm Araplar, vaat edildiği gibi düşledikleri topraklarda, düşledikleri bağımsızlığa değil ellerinde kalanlarla izin verildiği ölçülerde yetinmek durumunda kalmışlardır.⁴³

Fransa ve İngiltere arasındaki gizli anlaşmadan ve savaş sonrası hayal kırıklığına uğrayacaklarından haberdar olmayan Araplar, Osmanlı'nın iyiden iyiye tükenmeye başlaması ile birlikte birer birer isyan etmeye başlamışlardır. İngilizlerin verdiği sözde güvenceye istinaden Haziran 1916'da isyan eden Şerif Hüseyin, Osmanlı'ya karşı cephe almış; Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal komutasındaki Arap kuvvetleri Suriye bölgesindeki muharebelerde Osmanlı'ya karşı savaşmışlardır. Fakat beklenen tam olarak gerçekleşmemiş ve tüm bunlara rağmen savaş sırasında Suriye'de Osmanlıya karşı topyekun bir isyan hareketi olmamıştır. Ancak Osmanlı otoritesinin zayıflaması hatta ortadan kalkmasıyla başka bir deyişle devlet kavramının anlamını ve gerçekliğini yitirmesiyle bölgede yağmacılık baş göstermeye başlamış, şehirlerde çeteler, dağlarda eşkıyalar türemiştir.⁴⁴

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusu için Halep'in işgali savaşın dönüm noktalarından biri olmuştur. Halep'in işgali ile bölgedeki Osmanlı birlikleri, önceden belirlenen savunma hattına gerilemiş ve gerilemeye eş zamanlı olarak Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak savaştan tamamen çekilmiştir. Türk askeri kuvvetlerinin bu hatta çekilmesiyle birlikte sadece savaş sona ermemiş Suriye'deki 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti de hem resmen hem de fiilen son bulmuştur.⁴⁵

---

⁴³Döneme ve yaşanan olaylara ilişkin geniş Bilgi için Bernard Lewis,, **Tarihte Araplar** , Çeviren: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 2000, s.233-234.;,David Fromkin **Barışa Son Veren Barış**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1989, s. 200-238

⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Klasör No: 220, Dosya No: 765-916, Fihrist No: 29., Genel Kurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina –Filistin Cephesi, C.4, Kısım 2, Ankara, 1986, s.727.

⁴⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın Halep'in kuzeyinde İskenderun-Beylan-Deyrel-Cemal,Telle'l-Rıfat ve doğuya uzanan hatta daha sonra Antakya'yı da katarak kurduğu savunma hattı, sonraki süreçte Türkiye'nin güney Suriye ile olan Misak-ı Milli sınırlarını oluşturulmuştur. Şükrü Erkal, **Sina-**

C. Manda Yönetimi ve Bağımsızlık Süreci

Suriye’de Osmanlı egemenliğinin sona ermesi ile birlikte savaş öncesinde kendilerine vaat edildiği üzere bağımsız bir devlete kavuşulacağına olan inanç son derece kuvvetliydi. Ancak bir önceki bölümde belirtildiği üzere Fransa ve İngiltere arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Anlaşması’nın maddelerinin açıklık ve resmîyet kazandığı 1920 tarihli San Remo Konferansı’nda Osmanlı Devleti’nin eski Suriye topraklarında iki A tipi manda teşkil edilerek Suriye ve Lübnan’ın Fransa, Filistin’in ise İngiltere’nin idaresine bırakılması; Irak topraklarının da İngiltere’nin mandasına girmesi kararlaştırıldı.⁴⁶ Teşkil edilen A tipi manda idaresi, söz konusu ülkelerin (görece) bağımsız sayılmasını, kendini idare edebilecek siyasi olgunluğa erişinceye kadar manda otoritesi altında kalmasını öngörüyordu.⁴⁷ Nitekim Fransa 1920 yılında

---

Filistin Cephesinde Mustafa Kemal (Atatürk), Atatürk Haftası Armağanı, S.22, Ankara, 1989, s.87.

⁴⁶ Niyazi Berkes, manda yönetimini şöyle tarif ediyor: “Manda, Batı uygarlığının özellikle Fransız ve İngiliz irfanının geri ulusları kolundan tutup kaldırma, terbiye etme, yetiştirme kısacası medenileştirme amacıyla kısa süre Milletler Cemiyeti adına “vekaletle” idare etmesi demektir.” Berkes konuya ilişkin daha ayrıntılı fikirleri için bkz. Niyazi Berkes,, **Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm**, Köprü Yayınları, İstanbul, 1969

⁴⁷ I. Dünya Savaşından sonra, 18-26 Nisan 1920’de, İtalya’nın San Remo şehrinde Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Osmanlı ile yapılacak olan Sevr Antlaşması’nın şartlarını hazırlamak için, uluslararası bir konferans düzenlendi. İngiltere başbakanı Lloyd George, Fransa başbakanı Mitterand, İtalya başbakanı Francesco Nitti ile Japonya, Yunanistan ve Belçika temsilcilerinin katıldığı konferansta Birinci Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti topraklarının ve Ortadoğu petrollerinin paylaşılması görüşüldü ve Sevr Antlaşması’na nihai şekli verildi. Konferansta Kürt meselesi, Boğazlar ve Osmanlı’nın borçları da görüldü. Osmanlı borçları için konferansa katılan devletler bir komisyon kurdu. Konferansta ayrıca İngiltere ile Fransa arasında bir petrol anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Musul’un İngiltere’nin Irak manda bölgesine dahil edilmesi, Fransa’ya Irak petrollerinden % 25 hisse verilmesi ve petrol taşıma kolaylıkları tanınması sağlandı. San-Remo Konferansı’nda, Osmanlı Devleti’nin Asya ve Kuzey Afrika’da bulunan Arap toprakları üzerindeki bütün haklarından vazgeçmesi, bağımsız bir Ermenistan’la özerk bir Kürdistan’ın kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin eski Suriye topraklarında iki *A tipi manda* teşkil edilerek Suriye ve Lübnan’ın Fransa, Filistin’in ise İngiltere’nin idaresine bırakılması Irak topraklarının da İngiltere’nin mandasına girmesi kararlaştırıldı. Teşkil edilen A tipi manda idaresi, söz konusu ülkelerin bağımsız sayılmasını, kendini idare edebilecek siyasi olgunluğa erişinceye kadar manda otoritesi altında kalmasını öngörüyordu. Ayrıca İzmir ve Trakya Yunanistan’ a bırakılacak, Adana ile Antalya ve gerisindeki topraklar ise İtalya ve Fransa’nın etkin olacağı bölge olarak tayin edildi. Boğazlar için yönetim işlerini takip edecek ve güvenliği sağlayacak iki komisyon kuruldu. Boğazlar her zaman ticari ve savaş gemilerine açık tutulacaktı. Osmanlı Devleti’nin bütün

Suriye’yi işgal ederek yönetimi ele geçirdi ve iki yıl sonra da manda yönetimi için Milletler Cemiyeti’nin onayını aldı. Fransızlar, Suriye’de yönetimi ellerine geçirdikten hemen sonra “böl-yönet” stratejisini izlemeye başlamış ve son derece parçalı bir etnik, dini ve mezhepsel yapıya sahip olan Suriye’de toplumsal bütünlüğü, siyaseti bir anlamda silah olarak kullanarak ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda Suriye’yi ilk önce Şam, Halep, Lazkiye (Nusayri’lere tahsis edildi), Cebel-i Dürzi (Dürzilere tahsis edildi) olmak üzere dört özerk bölgeye ayıran Fransız yönetimi daha sonra ise Şam ve Halep bölgelerini “Suriye Devleti” adı altında birleştirmiştir. Lazkiye ve Cebel-i Dürzi özerk devletleri ise 1936 yılına kadar özerkliklerini korumuşlardır.⁴⁸⁻⁴⁹ Bu bölünmeler sırasında İskenderun Sancağı ise geniş Türk nüfusundan dolayı, özel bir yönetim altında özerkliği korunmak şartıyla 1929 yılında Halep’e bağlandı. Nitekim Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Anlaşması ile İskenderun Sancağı Türkiye sınırları dışında kaldı. Ancak, daha sonra Misak-ı Milli sınırları içerisinde anılacak olan İskenderun Sancağı için Ankara Anlaşması’na Sancak’taki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli ortamı hazırlayacak olan hükümler konuldu. 1921 yılında İskenderun Özerk Sancağı Halep’e bağlı kalarak, Suriye ile birlikte Fransız Mandası altına girdi.⁵⁰

Fransızlar, Suriye’yi manda yönetimi altına alıp, idari olarak parçalara ayırdıktan sonra ilk iş bölgedeki askeri varlığını güçlendirmek amacıyla “Les Troupes Speciales du Levant” (Özel Doğu Akdeniz Birlikleri) adı ile yerli bir ordu kurdu. Komuta kademesi ve üst düzey subayları Fransız’lardan oluşan ordudaki askerlerin büyük çoğunluğu Dürzi ve Nusayri idi. Orduda ayrıca sayıları çok olmamakla birlikte Çerkez ve Ermeniler de bulunuyordu. Daha sonra Fransa askeri

---

topraklarının paylaşılmasını öngören bu maddelere Osmanlı Heyeti itiraz etti. Halk ise bu maddelere Hükümetten daha fazla tepki gösterdi. İstanbul, Sultanahmet’te mitingler düzenlendi. Ancak nihayetinde San Remo Konferansı’nda görüşülen bu maddeler 10 ağustos 1920’de Sevr Anlaşması’nın metninde de yer alarak Osmanlı’ya imzalatıldı ve kısmen de olsa uygulamaya konuldu.

⁴⁸ Moshe Ma’oz, **Esad:Şam’ın Sfenksi**, Akademi Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.37

⁴⁹ Fransızlar Suriye’de uyguladıkları “böl-yönet” stratejisini yine egemenlikleri altında olan Lübnan’da da uygulamışlardır. Nitekim bugün halen Lübnan’da bu yönetim tarzının mirası üzerine kurulmuş olan bir siyasi sistem mevcuttur. Lübnan İç Savaşı’nın çıkışı, savaş sırasında yaşanan olaylar ve halen yürürlükte olan anayasanın Fransız Mandası döneminin izlerini ve hatta imzasını taşıyor olması son derece dikkat ekicidir.

⁵⁰ Şen, **a.g.e.**, s.,91

eğitmenler, askeri akademi kurarak söz konusu yeni orduya “yerli askerler” yetiştirmeye başladı. Ancak, Sünni’ler ilk kurulduğunda orduya alınmadıkları gibi çocuklarını akademiye göndermeyi de istemiyorlardı. Hal böyle olunca demografik olarak azınlıkta bulunan etnik-dini ve mezhepsel gruplar ordu içerisinde çoğunluk halini almışlardı. Nitekim ileriki yıllarda özellikle bağımsızlık sonrasında ülkeyi şekillendirecek olan ordu ve istihbarat içerisinde Sünnilerin azınlıkta kalması Suriye’nin kaderini etkileyen en önemli faktörlerden biri haline gelecekti.

Fransızlar, manda yönetimini askeri anlamda sağlamlaştırmaya çalışırken bir yandan da Osmanlı dönemindeki sosyal statülerini, nüfuzlarını ve ekonomik üstünlüklerini yitirmeye başlayan Sünniler başta olmak üzere Fransız Mandası döneminde yine bu bağlamda kayıpları olan aşiretler⁵¹ ve hatta manda yönetimi ile imtiyaz sahibi olmalarına rağmen Dürzilerin bir kısmı manda yönetimine karşı başından beri sürdürdükleri muhalefeti gün geçtikçe güçlendiriyorlardı. Giderek güçlenen muhalefet, Fransız Mandası’nın beşinci yılında büyük bir isyan hareketine dönüştü. İlk büyük isyan 1925’de Dürzi bölgesinde patlak verdi. İsyana kısa sürede önce Şam ve Hama’ya ardından da tüm Suriye’ye yayıldı. Fransızların manda politikalarına karşı duyulan rahatsızlıkların Fransız varlığına topyekün karşı çıkan milliyetçi muhalefet ile birleşmesi ile birlikte giderek tabanını genişleten isyan hareketi, 1927 yılına kadar sürdü. Fransızların son derece kanlı bir şekilde bastırıldığı isyanın bilançosu ise son derece ağırdı. İsyana bastırıldığında geride bombalanarak harabeye çevrilmiş bir şehir “Şam”, 6000’den fazla ölü ve binlerce evsiz insan kalmıştı. ⁵² İsyana, ayrıca Suriye’deki muhalif hareketlerin ve milliyetçiliğin “ciddiyetini” göstermesi açısından Fransızlar için oldukça büyük bir önem taşıyordu. Nitekim isyandan hemen sonra önde gelen milliyetçiler tarafından kurulan Halk Cephesi, muhalefetin organize bir hal almaya başladığının açık bir kanıtıydı. Bu gelişmeler üzerine Fransızlar isyandan sonra muhaliflerle görüşmelere başlama kararı aldı. Yapılan görüşmelerden sonra seçime gidilmesi kararlaştırıldı ve 1928 yılında yapılan seçimleri Halk Cephesi kazandı. Seçimlerden sonra oluşan meclis “kurucu meclis” görevi gördü ve yeni bir anayasa hazırladı. Suriye’nin doğal sınırları

---

⁵¹ Osmanlı döneminde önemli güç odakları olarak anılan aşiretler, Osmanlı’nın bölge politikasını etkileyen hatta şekillendirecek önemli faktörlerden biri olmuşlardır.

⁵² Hourani, a.g.e., s,290

içinde bağımsız, egemen ve bölünmez bir bütün olduğu; hükümet şeklinin cumhuriyet, devletin dininin İslam ve başkentinin Şam olduğunu öngören anayasa Fransız mandasının yönetim stratejisi ve uyguladığı manda politikası ile çeliştiği gerekçesiyle Fransızlar tarafından kabul görmedi. 1930 yılına kadar süren anayasa görüşmeleri sonucunda Fransız yönetimi meclisi feshederek kendi hazırladıkları anayasayı yürürlüğe koydu. Yeni anayasa, Suriye'nin siyasi birliğini kabul etmekle birlikte Fransa'nın Suriye üzerindeki haklarını da koruyordu.⁵³ Fransa, yeni anayasa ile birlikte Suriye'ye kendisine bağımlı olmak kaydı ile bağımsızlık vermiş oluyordu. Başka bir deyişle yeni anayasa ile Suriye “bağımlı bağımsızlık” kazanmış oluyordu. Ülkedeki güçlü muhalefeti askeri yöntemlerle ve baskı ile kırmayacağı aşık hale gelen Fransa, Suriye'yi elinde tutabilmek için böyle bir yol seçmişti. Yeni anayasanın akabinde 1932'de Suriye'de yeni bir seçim yapıldı ve Halk Cephesi üyelerinden oluşan bir hükümet kuruldu. Suriye'de bu gelişmeler yaşanırken aynı kaderi paylaştığı Irak'ta manda yönetiminin başında olan İngilizler arasında “Bağımsızlık Anlaşması” imzalanması ve ardından Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olması Suriye'deki bağımsızlık yanlısı milliyetçileri cesaretlendirdi.

Ortadoğu'da bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'da da kazan kaynamaya başlamıştı. Avrupa'da giderek yükselen iki güç Faşist İtalya ve Nazi Almanya'sı, Fransızlar için büyük bir tehdit demektir. Çanlar II. Dünya Savaşı için çalmaya harılanıyordu. Fransa sömürgelerindeki sorunlardan çok ülke içerisindeki sorunlarla ve yaklaşan savaş ile boğuşuyordu. I. Dünya Savaşı'nın yaralarını henüz saramamış olan Fransız ekonomisi giderek kan kaybediyor ve ekonomik nedenlerden başlayan huzursuzluklar başka boyutların da katılması ile giderek yoğunlaşıyordu. Fransa bunlarla uğraşırken, 1936 başlarında Suriye'de genel grev başlamıştı. İçerde siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklarla boğuşan, ekonomisi durgun Fransa, mandası altındaki ülkelere hem ekonomik hem de siyasi anlamda “yetişememeye” başlamıştı. Mandası altındaki ülkelere bağımsızlık verdiği takdirde, onları elinde ne kadar sıkı bir şekilde tutabileceğinden, hatta tutup tutamayacağından bile emin değildi. Ama Avrupa'dan yükselen tehditler, Suriye'de ve eş zamanlı olarak Lübnan'da karşılaşılan direnişin giderek güç kazanması, kötileyen bir ekonomi Fransa'yı tutum değişikliğine

---

⁵³ Şen, a.g.e.,s., 93-94

sürükledi. Altı ay süren görüşmeler sonucunda 1936'da Lübnan hariçte kalacak şekilde Suriye'ye bağımsızlık veren, taslak bir anlaşma imzalandı. Nusayriilerin yoğun muhalefetine karşın Cebel-i Dürzi ve Lazkiye bölgeleri de “Suriye” sınırlarına dahil edildi. Anlaşma metninde ayrıca Fransa'nın Doğu Akdeniz'deki askeri varlığı da korunuyor ve bu bağlamda metinde “Fransa Suriye'deki iki hava üssünü 25 yıllığına kullanmaya devam edecektir” ibaresi bulunuyordu.⁵⁴

1936 yılında yapılan seçimler sonrasında kurulan hükümet, söz konusu anlaşmayı onaylarken 1938 yılında Fransız parlamentosu anlaşmayı onaylamadığını ilan ediyor ve 1939 yılında da Suriye Anayasası'nı rafa kaldırarak, meclisi feshediyordu. Fransa ayrıca, birleşen özerk bölgelerden Cebel-i Dürzi ve Lazkiye bölgelerine de yeniden özerklik vererek birleşik Suriye'yi yeniden parçalamış oluyordu. Böylece Suriye, bağımsızlık yerine tümüyle Fransız idaresinde kaldı. Bağımsızlık beklerken yeniden Fransız Mandası altına girmek Suriye halkında büyük bir hayal kırıklığı yarattı ve büyük protesto gösterileri başladı.

Suriye'de böylesine kaotik bir süreç yaşanırken, Fransız Mandası kurulurken kendisine “özel bir statü” verilmiş olan İskenderun Sancağı'nda da sıcak gelişmeler yaşanmaya başladı. Suriye ve Fransa arasında 1936 yılında bağımsızlık anlaşması yapılırken Türkiye, Sancak Sorunu'nu (bugünkü adı ile Hatay Sorunu'nu) gündeme getirdi. 1920'li yıllar boyunca gündemin alt maddelerinden biri olarak da olsa her daim Fransız Mandası'nın gündeminde olan Sancak, özel statüsü ile birlikte önce 1926'da “İskenderun Hükümeti” adı ile Beyrut'taki Fransız Yüksek Komitesi'ne bağlıyken daha sonra gelen tepkiler üzerine “Kuzey Suriye Hükümeti” adı ile yine özel bir statüde Şam yönetimine bağlandı. Fransa, 1936'da Suriye'ye bağımsızlık vermeyi kabul ettiğinde ise Sancak'ın da tüm haklarını Suriye'ye devretmiş oldu. Duruma tepki gösteren Türkiye, Fransa'ya bir nota vererek İskenderun Sancağı'na ayrı bir bağımsızlık verilmesini istedi.⁵⁵ Türkiye aynı zamanda konuyu Milletler Cemiyeti'ne de taşıdı.

Milletler Cemiyeti'nde yapılan görüşmeler sonucunda bölgeye gözlemciler gönderilip rapor hazırlanmasına karar verildi. Gözlemler sonucunda hazırlanan

---

⁵⁴ Hourani, **a.g.e.**, s.,359

⁵⁵ Tibi, **a.g.e.**, s,102

raporda, Sancak'ta (Hatay'da) "iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı" bir yönetim oluşturulması öngörüldü. Ancak Türkiye'nin tepkileri sonucu Cenevre'de Türkiye ve Fransa arasında imzalanan anlaşmayla 1937 yılında Sancak'a (Hatay'a) ulusal bütünlük kazandırıldı. Aynı gün Milletler Cemiyeti Hatay Anayasası'nı onaylayarak ilk etapta seçim yapılmasını öngördü. 22 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerden hemen sonra 2 Eylül'deki ilk meclis toplantısında Tayfur Sökmen'in Devlet Başkanı seçildiği "Hatay Devleti" kuruluşunu ilan etti. Yeni devletin resmi dili hem Arapça hem de Türkçe olmasına rağmen seçilen tüm milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir.⁵⁶

2 Eylül 1938 tarihinde kurulan Hatay Devleti, gerçek anlamda bir devlet niteliği taşımadığı gibi böyle bir amaç için de kurulmamıştı. Her yönüyle yapay ve geçici bir niteliğe sahip olan Hatay Devleti'nde gerek yöneticiler gerek halk tarafından yürütülen resmi ve gayri resmi faaliyetlerle anavatana katılma çabaları devlet kurulur kurulmaz ortaya konulmuştur. Bu haliyle bir yıla yakın bir süre varlığını sürdüren Hatay Devleti, 29 Haziran 1939 tarihinde oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı alarak hukuken ortadan kalkmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili haline gelmiştir.

Tam bağımsızlığa kavuşacakken yeniden Fransız Mandası altına giren ve Suriye milliyetçileri için bir "onur mücadelesi"⁵⁷ haline dönüşen Sancak'ın (Hatay'ın) Türkiye'ye katılması Suriye'deki havayı iyiden iyiye sertleştirdi. II. Dünya Savaşı'nın giderek daha da yıpratmaya başladığı Fransa'nın, mandası altında olan bölgelerde ve sömürgelerinde otorite sağlaması giderek zorlaşıyordu. Suriye'de de bağımsızlığın kazanılamamasının verdiği hayal kırıklığı ve Fransa'ya duyulan öfkenin giderek artması, Hatay'ın kaybedilmesi gibi nedenlerin sonucunda yeni huzursuzluklar ve yer yer isyanlar baş göstermeye başlamıştı. 1940 yılında Fransa'nın Almanya karşısında zafiyet göstermesi Fransa'nın Suriye'deki gücünü oldukça zayıflatmıştı. 1940 Haziranında Fransa'nın düşmesi ve Marşal Filip Petain'in Vichy Rejimi'ni kurması Fransa'nın tüm kolonilerini etkilediği gibi Suriye'yi de etkilemiştir. Böylece Alman etkisine giren Suriye'de ülkeye ardı sıra

⁵⁶ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2004, s., 351

⁵⁷ Hatay Sorunu, çok uzun yıllar boyunca Türkiye ve Suriye arasında son derece önemli bir sorun olarak ikili ilişkileri belirleyen faktörlerden biri olagelmıştır.

gelen Almanların da teşviki ile milliyetçilik yeniden yükselişe geçmiştir. Yükselen milliyetçiliğe ve Fransız karşıtlığına istinaden grevlerin, protestoların ve gösterilen başlaması ile yeniden yükselen tansiyon, 1946 yılında baskılara daha fazla dayanamayıp Suriye'den çekilmeye karar veren Fransa'nın Suriye topraklarını tamamıyla terk etmesine kadar yüksek bir seviyede kaldı. Takvimler 17 Nisan 1946'yı gösterdiğinde resmen bağımsız bir ülke olan Suriye, bu tarihten itibaren uluslararası arenadaki yerini "Suriye Arap Cumhuriyeti" adı ile almıştır.

D. Darbeler Dönemi ve Baas Partisi

Zorlu bir süreç sonunda bağımsızlığına kavuşan Suriye’de bağımsızlık sonrası yaşanan gelişmeler, Suriye halkı için kelimenin tam anlamı ile hayal kırıklığı yarattı. Nitekim bağımsızlıktan kısa bir süre sonra Suriye’yi bağımsızlığa götüren en önemli unsurlardan biri olan Halk Cephesi dağılmış ve yerine Suriye’de birçok siyasi parti kurulmuştu.⁵⁸ Kurulan bu partilerden biri olan Baas Partisi (*Arap Sosyalist Diriliş Partisi*) bundan sonraki süreçte Suriye tarihinin, siyasal, toplumsal ve ekonomik sisteminin merkezinde olacaktır. Daha doğrusu ileriki dönemlerde Baas Partisi Suriye’deki işleyen sistemin ta kendisi durumuna gelecektir. Bu bağlamda öncelikle Baas düşüncesinin ortaya çıkışına ve erken dönemde gelişen fikri ve siyasi zeminine değinmekte yarar vardır.

Arapça’da “diriliş” anlamına gelen Baas adını taşıyan “Baas” önceleri bir fikir akımı olarak ortaya çıktı. Fransız Mandası döneminde yürütülen bağımsızlık mücadelelerinde gerek fikirsel olarak gerekse de fiziki olarak yer almış olan Mişel Eflak, Salah Bitar, Ali Cabir, Abdullah Abdul Daim, Vahip El Ganim, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi El Kasm, Sami El Durabi ve Abdul Birr İyun El Sud gibi aydınlar tarafından önce fikri zemini oluşturulan Baas Partisi’nin resmi hüviyete sahip olması ancak 1947 yılında olmuştur. Esasen Mişel Eflak’ın Arap Diriliş Partisi ile Ekrem Havrani’nin Arap Sosyalist Partisi’nin birleşmesi ile doğan Baas Partisi tüm Arapların tek bir ulus çatısı altında birleşmelerini amaç edinen ve bu çatıyı sosyalizm ile perçinlemek isteyen siyasi bir oluşum olarak kurulmuştur. İdeolojisinin sac ayakları ise “birlik, özgürlük ve sosyalizm” olarak belirlenmiştir.⁵⁹ Bu bağlamda, Baas Partisi’nin ilk kongresinde kabul edilen parti programının ilk prensibi olan şu ifadeler partinin çizgisi konusunda önemli ipuçları sunmaktadır:

⁵⁸Baas Partisi dışında Millet Partisi, Halk Partisi, Suriye Sosyalist Milliyetçi Partisi, Suriye Komünist Partisi, Suriye Gençlik Partisi, Arap Sosyalist Partisi ve Müslüman Kardeşler bu dönemde kurulan partiler arasında öne çıkmışlardır.

⁵⁹Şen, **a.g.e.**, s.,173

“Birinci Prensiptir: Birlik ve Arap Milletinin hürriyeti.

Araplar, tek bir millet teşkil ederler. Bu milletin tek bir devlet içinde yaşamak tabii hakkıdır. Kendi kaderini istediği gibi tayin eder.

Bu itibarla ARAP BAAS PARTİSİ aşağıdaki hususlara inanır:

1) Arapların anavatanı, bölünmez siyasi ve iktisadi bir birliktir. Hiçbir Arap memleketi, diğerlerinden ayrı yaşayamaz.

2) Arap milleti, kültürel bir birlik teşkil eder. Evlatları arasında doğacak ihtilaflar geçici ve önemsizdir. Arap şuurunun uyanmasıyla hepsi ortadan kalkacaktır.

3) Arapların anavatanı Araplara aittir. Devlet işlerini idare, zenginliklerinden müstefit olma ve kaderini tayin, sadece onların hakkıdır.”

Genel Prensipler Madde 4:

“Arap BAAS Partisi, sosyalist bir partidir. Sosyalizmin, bizzat Arap milliyetçiliğinin derinliklerinden neşet eden bir mecburiyet olduğuna inanır. Aslında sosyalizm; Arap milletin imkânlarını gerçekleştirmede, milletin maddi ve manevi olarak devamlı bir şekilde kalkınmasını sağlayacak olan dehasının gelişmesinde yardımcı olan ideal toplumsal düzeni teşkil eder. Üyeleri arasında itimada dayanan bir kardeşliğin kurulmasını mümkün kılar.” (Arap Baas Sosyalist Partisi Tüzüğü Ana Prensipleri , Ek-2)

“Ebedi Misyonu Olan, Tek Arap Ulusu ⁶⁰” sloganı ile yola çıkan Baas Partisi'nin ilk kongresinde, partinin fikir babalarından Mişel Eflak, genel sekreter

---

⁶⁰Söz konusu “Ebedi Misyona”, Arap Baas Sosyalist Partisi Tüzüğü Ana Prensipleri Madde 22’de şöyle ifade edilir: “Ebedi misyon, diğer devletlerle hür, ahenkli ve güvenilir bir dünya tesisine çalışmak, devamlı olarak ilerlemek demektir.”

seçilerek partinin başına geçti.⁶¹ Mişel Eflak, Baas fikrinin gelişmesine, bir harekete dönüşmesine ve en nihayetinde organize olup partileşmesine en çok emeği geçen isimlerden biriydi ancak, bir siyasi partinin ihtiyacı olan “karizmatik liderlik” vasfından oldukça uzaktı. Eflak, siyasi liderden çok “romantik-hümanist entelektüel” profili çizdi. Bu nedenle Baas Partisi’nin erken dönemine ait gerçek anlamda teorik bir ideolojisi olmadığı iddia edilmektedir. Mişel Eflak ve aynı ekolden gelen arkadaşları, Arap milliyetçiliğini ifade edildiği gibi romantik bir zeminde ele aldıkları için gerçeklerle bütünleşememekle eleştirilmekten kurtulamadılar. Söz konusu eleştiriler daha çok pragmatist ve son derece realist bir siyasi tavır sergileyen Hafız Esad ve arkadaşları tarafından getirilmiştir. Hatta daha sonra önce partiyi daha sonra ise tamamen ülkeyi ele geçirecek olan Hafız Esad’ın, Baas içerisinde omuz birlikte çalıştığı, bir anlamda kader arkadaşı olarak gördüğü Salah Cedit’i saf dışı bırakması da -başka nedenler de olmakla birlikte- büyük oranda Cedit’in Eflak ile aynı siyasi düşünce tavrına sahip olmasıydı.

Eflak’ın yukarıda da ifade edildiği üzere “karizmatik lider” vasfına sahip olmaması Baas Partisi’nin evrensel düzeyde popüler olamamasına ve daha da önemlisi gerekli politik vizyona sahip olamamasına neden olmuştur. Böylece parti programında açıkça tüm Arap ulusuna seslenen ve tüm Arap ulusunu kucaklayan Baas düşüncesi programda öngörülenin aksine geniş kitleleri etkilemekte başarı sağlayamamış, Baas düşüncesi sadece Suriye ve Irak ile sınırlı kalmıştır. Oysa bir anlamda Arap milliyetçiliğinin bayraktarlığı konusunda Baas’ın “rakibi” sayılabilecek olan Nasırizm ya da Nasırcılık, akımının önderi olan Mısır lideri Cemal Abdül Nasır’ın kişiliğinde hayat buluyor ve Nasır’ın siyasi karizması, etkili hitabeti ile kitleleri dalga dalga etkisi altına alıyordu. Berkes’in bu konuda yaptığı şu yorum duruma ışık tutmak açısından son derece önemlidir:

“Baas’ın, Suriye’yi tipikleştiren ilgin bir ideolojisi var. Baas, ne İslamcı, ne Milliyetçi ne de Sosyalisttir. Belki daha yerinde bir deyişle Suriye toplumunun kendine yol bulma çabalarındaki çarpınmalarının bir kakaфонisidir...”

---

⁶¹Patrick Seale, **Asad of Syria : The Struggle For The Middle East**, I.B. Taurus, London, 1988,s., 148

Suriye’de bağımsızlık sonrasında daha önce de belirtildiği üzere siyaset sahnesi son derece karmaşık bir hal almıştır. Baas fikrinin ortaya çıktığı, organize hale gelip partileştiği sıralarda Suriye siyasetinde son derece çalkantılı günler yaşanıyordu. Oysa ki bağımsızlık sonrasında öncelikli hedef Fransız Mandası döneminde keskin ayrımlarla birbirlerinden uzaklaştırılan, hatta birbirlerine düşman hale getirilen etnik, dini ve mezhepsel tüm grupları yeniden bir araya getirip yeni ve bütünleşik bir sistem oluşturmaktı. Ancak Berkes’in de çalışmasında vurgu yaptığı üzere bağımsızlık sonrasında aşiret liderleri, toprak ağaları gibi güç odakları ile Manda döneminde Fransa’nın kurduğu askeri okullarda okuyarak orduya katılan, bürokraside yükselen kırsal kesimden isimler arasında amansız bir çekişme baş gösterdi. Bu bağlamda tüm dikkatler bağımsızlıktan önce başlattıkları ayaklanmaları bağımsızlık sonrasında da sürdüren Nusayriler üzerine toplanmıştı. Nitekim Suriye yönetimi Nusayrilerin sisteme entegre edilmesine karar verdi ve ayaklanmalar 1946’da bastırıldı. Ancak, tek sorun Nusayrilerin ya da diğer grupların ayaklanması değildi. Asıl sorun bağımsızlık sürecinde tek bir bütün görüntüsü veren siyasilerin aslında çeşitli hizipler nedeni ile bölünmüş olmalarıydı. Çok geçmeden bu bölünmüşlük kendisini gösterdi ve Suriye’yi bağımsızlığa götüren Halk Cephesi kısa bir süre içerisinde dağıldı. Zira siyasal sistemi kontrol eden büyük ve seçkin ailelerden gelen yönetici eliti bir arada tutan tek şey kendi çıkarlarını korumaktan başka bir şey değildi.⁶²

Suriye’de bu gelişmeler yaşanırken bir yandan da yeni kurulan Baas Partisi siyaset sahnesine çıkmak için son hazırlıklarını yapıyordu. Baas Partisi 1947 yılında resmi anlamda siyasi parti kimliğini alır almaz ilk kongresinde “özgür seçimlerin yapılması” çağrısında bulunmuştu. Aynı zamanda seçim sisteminin de değişmesi gerektiğini ileri süren Baas Partisi’nin önde gelen isimleri parti ile aynı adı taşıyan gazeteleri Baas’ta konuya ilişkin yazılar yazarak halkı bilinçlendirmeye çalışıyorlardı. Ancak, söz konusu yazılar yüzünden parti önderlerinden Salah Bitar tutuklandı. Bunun üzerine muhalefetini daha da sertleştiren Baas, seçimlere kadar bu tutumunu değiştirmede ve en sert muhalif partilerden biri oldu. Ne var ki halk

---

⁶² Şen, a.g.e., s., 179-177

tarafından henüz pek fazla tanınmayan Baas, katıldığı ilk seçimlerde başarı sağlayamamış, parti lideri Mişel Eflak bile milletvekili seçilememiştir.

Baas Partisi'nin dışarıda kaldığı yeni meclisin yukarıda ifade edilen siyasi seçkinlerinin önde gelen isimlerinden biri olan Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli'nin görev süresini uzatmak için Anayasayı değiştirmesine meclis dışında da olsa Baas Partisi büyük tepki gösterdi. Gazetelerde yine konu hakkında son derece sert makaleler yayınlandı, yine tutuklamalar birbirini izledi ancak tam bu sırada tüm Arap dünyasını derinden etkileyecek olan ve etkileri günümüze kadar süregelen ilk Arap-İsrail Savaşı (1948) patlak verdi. Mısır, Ürdün, Lübnan ve Irak ile birlikte Suriye de savaşa girdi. Hatta cepheye gidenler arasında Mişel Eflak ve Salah Bitar da vardı. Büyük umutlarla girilen ilk savaş Arapların topyekün hezimetini ile sonuçlandı. Savaşa katılan tüm Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de hezimet siyasi arenada zaten bulanık olan suları iyiden iyiye bulandırdı. Yenilgi üzerine Suriye Savunma Bakanı Ahmet el Şarabati istifa ederken, Genel Kurmay Başkanı Abdullah Atfi emekli "ettirildi" ve yerine Hüsnü Zaim getirildi.⁶³

Alınan yenilgi ülkede Baas Partisi'nin güçlenmesine neden oldu. Yenilgiden sonra halkta, ülkeyi yöneten seçkinlere karşı olumsuz bir tavır oluştu. Bu tavır değişikliğini siyasi manevra olarak kullanan Baas, yayın organlarında yönetici seçkinleri açık bir şekilde yenilgiden sorumlu tutan yayınlar yapmaya başladı. Söz konusu yayınlar neticesinde Baas'ın yayın organı olan Baas Gazetesi ve parti büroları kapatıldı. Bu gelişmeler üzerine Mişel Eflak halkı "sokaklara davet etti". Bunun üzerine Eflak tutuklandı ve Baas taraftarları büyük sokak protestolarına başladılar. Kısa sürede ülkeye yayılan gösterilerde halk polislerle çatışmaya başlayıp, olaylar kontrolden çıkınca tüm ülkede olağan üstü hal ilan edildi. Gösteri ve ayaklanmalar sonucunda Başbakan Cemil Mardam 1948'de istifa etti yerine Şam'lı ünlü iş adamı ve politikacı Halid el Azm hükümeti kuruldu.

Suriye'de ilk Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilginin en önemli sonucu, ordunun siviller karşısında hem halk nazarında hem de siyasi anlamda giderek güçlenmeye başlamasıdır. Hem sivil siyasi elitler hem de ordu, bu durumun

---

⁶³ Seale, a.g.e.,s.55

farkındaydı ve her iki taraf da birbirine karşı giderek bilenmeye başlamıştı. Ordu-sivil bürokrasi ilişkileri giderek gerginleşiyordu ve siviller ne yaparlarsa yapsınlar askerin güçlenmesini engellemiyorlardı. Tam da bu noktada ipler bu kadar gerilmişken, 1949 yılında ordu ödeneğinin artırılması talebinin hükümet tarafından reddedilmesi üstüne üstlük ödeneğin azaltılacağı söylentilerinin çıkması üzerine Genel Kurmay Başkanı Hüsnü Zaim yüksek rütbeli subaylarla bir görüşme yaptı ve görüşmede yönetime el konulması kararlaştırıldı. Çok geçmeden söz konusu karar uygulandı ve Suriye’de uzun yıllar sürecek olan “askeri darbeler dönemi” 30 Mart 1949 Hüsnü Zaim darbesi ile başlamış oldu.⁶⁴ Geleceğin askeri darbelerini yapacak olan Baas Partisi de darbenin hemen ardından Zaim’e desteğini bildirdi.

Zaim, ekonomik, toplumsal ve hukuki alanlarda yaptığı ve yapmaya çalıştığı ilk icraatlar ile Suriye için yeni bir ümit olarak görüldü. Ancak Zaim, sivil bir hükümet kurmakta başarısız olunca parlamentoyu dağıtarak hükümetteki tüm yetkileri kendi üzerinde topladı. Böylece Zaim, Suriye’nin ilk askeri diktatörü olarak tarihe bir kez daha geçmiş oldu. Zaim, yaklaşık dört ay süren iktidarını Albay Sami Hınnavi tarafından gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucu kaybetti. Hınnavi iktidarının sonu da Zaim iktidarından farklı olmadı ve “darbeler dönemine” giren Suriye’de 14 Ağustos’ta iktidarı ele geçiren Hınnavi, 19 Aralık’ta Edip Çiçekli darbesi ile iktidar koltuğunu kaybediyordu. Böylece Suriye’de 30 Mart 1949’dan bu yana aynı yı içinde üçüncü kez darbe gerçekleşmiş oluyordu.

Zaim’den sonraki iktidarlarda Baas Partisi, özellikle de Çiçekli iktidarı döneminde sert çıkışları ve muhalif görüşleri ile dikkatleri çekiyordu. Ekonominin giderek kötüleştiği, köylülerin huzursuzlanmaya hatta ayaklanmaya başladığı, siyasal sistemin giderek kötüleştiği, daha baskıcı bir hal aldığı Çiçekli döneminde muhalefetini giderek sertleştiren Baas, diğer muhalefet partilerini de örgütleyerek 1953’te yapılacak olan seçimleri boykot etmeye ve halkı yeniden sokaklara çıkmaya davet etti. Neticede seçimlere katılım son derece düşük oldu ve Baas’ın çağrısına kulak veren halk sokaklara çıktı. Çiçekli rejimi protesto ediliyor, grevler

---

⁶⁴ Hüsnü Zaim Darbesi, Suriye’nin ilk askeri darbesi olmasının yanı sıra II. Dünya Savaşı’ndan sona Arap Dünyasında meydana gelen ilk askeri darbe olma özelliğini de taşımaktadır.

düzenleniyordu. Baas Partisi özellikle öğrencileri organize etmeye çalışıyordu. Nitekim Halep'ten başlayarak ülkeye yayılan öğrenci ayaklanmalarına 1954'te Dürzi ayaklanmalarının da eklenmesi ile Çiçekli sıkı yönetim ilan ederek Baas yöneticilerini ve önde gelen Dürzi liderleri tutuklattı. Ancak bu önlemler Çiçekli'nin korktuğu sonu engelleyemedi ve Baas her geçen gün ordu içerisine daha üçlü bir şekilde sızarak 1954'te Halep'teki askeri birliklerde Baas destekli bir ayaklanma başlattı.⁶⁵ Şam hariç ülke genelindeki tüm önemli askeri birliklere yayılan ayaklanmalar sonucunda sonunun ne şekilde olacağını bilen Çiçekli, 1954'te istifa ederek Beyrut'a kaçtı. Daha sonra Suudi Arabistan'a ardından da Brezilya'ya yerleşen Çiçekli, 1964'te Suriyeli bir Dürzi tarafından öldürüldü.

Çiçekli döneminin kapanması ile Suriye'de kısa süreliğine de olsa görece çoğulcu siyasi hayata geçilmiş oldu. Ancak ülkede istikrarsızlık tam olarak bitmemişti. Sabri Asalı başkanlığında kurulan geçici hükümetin Suriye ve Irak'ın birleşmesini savunması Baas Partisi ve Komünist Parti tarafından şiddetle eleştiriliyordu. Eleştirilere rağmen Irak ile gizli görüşmelere başlanması ve bu görüşmelerin ifşa olmasından sonra yine başta Baas olmak üzere Komünistlerin de çabaları ile ülkede protesto ve grevler başladı. Baskılara daha fazla dayanamayan Başbakan Asalı istifa etti ve Sait Gazi başbakanlığında hemen yeni bir hükümet kuruldu. Ancak Suriye'de asıl gündem yapılacak seçimlere kilitlenmişti. Seçimler öncesinde ikinci kongresini gerçekleştiren Baas, hem halk hem de ordu nazarında giderek güçleniyor ve her geçen gün desteğini artırıyordu. Ordu da seçim kampanyası süresince Baas'ı gizliden gizliye desteklemekten geri kalmadı. 1954'te yapılan seçimlerde Baas Partisi 22 sandalye kazanarak Suriye siyasetinin önemli aktörlerinden biri olmaya aday olduğunu göstermiş oldu.

1954 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetlerinin ömrü uzun olmadı. Koalisyon görüşmeleri sırasında ve sonrasında da Baas Partisi'nin kilit parti durumuna gelmesi, Baas'ın yıldızını parlatmakla birlikte bu durum, meclisteki diğer

---

⁶⁵ Nikolaos Van Dam, **The Struggle For Power in Syrian: Politics and Society Under Asad and the Ba'th Party**, I. B. Tauris, London, 1996,s.,122

partiler arasında Baas'a karşı bir tutum sergilenilmesine de neden oldu. Bu sırada gerek ülke içerisinde gerek de Suriye'nin yakın çevresinde gelişen olaylar, suikastler, suikast girişimleri Suriye'de siyasi tansiyonu yeniden yukarılara çekiyordu. ABD ve SSCB arasındaki Soğuk Savaş'ın giderek derinleşmesi Suriye'yi de etkilemeye başlamıştı. Özellikle son seçimlerde güçlenen Suriye Komünistleri, SSCB ile olan ilişkilerini giderek sıkılaştırıyordu. SSCB'de Suriye'ye karşı olan ilgisini gizlemiyor, Suriye'ye ekonomik ve siyasi destek vermeye hazırlanıyordu. Giderek SSCB'nin yürüngesine girmeye başlayan Suriye'de Komünistlerin güçlenmeye başlaması ve dış destekli bir şekilde büyümesi Baas ile Komünistlerin arasının açılmasına neden oluyordu. Nitekim süreç içerisinde Baas Partisi ve Komünist Parti iki rakip haline geldiler ve rekabet daha ziyade Baas'ın lehine bir seyir izledi.

Bu sırada dünyada ABD-SSCB kutuplaşması Bağdat Paktı, Süveyş Krizi gibi uluslararası gelişmelerle Ortadoğu'ya da sirayet etmiş hatta Ortadoğu'yu Soğuk Savaş'ın "sıcak çatışma alanlarından " biri haline getirmişti. Bu esnada Suriye farklı nedenlerle nerdeyse tüm komşuları ile (Türkiye, Ürdün, Irak) çatışma eşiğinde bulunuyordu. Giderek izole olduğunu hisseden Suriye, bir çıkış yolu ararken, Mısır ile birlik oluşturma fikri ortaya çıktı. Bağımsızlığını kazandığı günden bu yana istikrar nedir bilmeyen Suriye, Mısır ile birliğin bu yaraya da merhem olabileceğini ümit ediyordu. Dönemin Mısır lideri Nasır ise 1957'ye kadar Suriye ile birleşmeyi pek ciddiye almamıştı. Ancak, Suriye'de Komünistlerin giderek güçlenmesi karşısında rahatsızlık duyan Nasır, Komünist bir Suriye'yi engellemek için harekete geçti. Aynı zamanda birçok Suriyeli, Arap dünyasının en güçlü ülkesi olarak gördükleri Mısır ile birleşmenin İsrail karşısında da önemli bir kalkan olacağını düşünerek birleşmeye olumlu bakıyordu. Nihayetinde 1 Şubat 1958'de Mısır ve Suriye resmen birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adını aldı. Ancak, kolektif liderliği kabul etmeyip "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni tek başına yöneten Nasır'ın bazı uygulamaları, özellikle de Suriye ordusuna yönelik uygulamaları, ilk pürüzleri ortaya çıkardı. Nasır'ın Suriye ordusunda yaptığı görevlendirme ve görevden almalar Suriye tarafında huzursuzluk yaratmaya başladı. Böylece beklentiler bir kez daha boşa çıkmış ve Birleşik Arap Cumhuriyeti de Suriye'ye hasretini çektiği istikrarı verememişti. Nitekim 1961 yılında gerçekleştirilen Abdülkerim Nahlavi darbesi ile

Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldı ve Mısır-Suriye birliği sona ermiş oldu.⁶⁶

Birleşik Arap Cumhuriyeti macerası Suriye için son derece kötü bir deneyim oldu denilebilir. Mısır-Suriye birliğinin bozulmasından sonra Suriye'de mevcut hizipler yetmezmiş gibi ülkede bir de Nasırcılar-anti-Nasırcılar mücadelesi başladı. Büyük şehirler başta olmak üzere Nasır yanlıları birliğin yeniden kurulması için gösteriler düzenlemeye başladı. Suriye yakasını istikrarsızlıktan, iç karmaşadan bir türlü kurtaramıyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulduğunda kendisini fesheden Baas Partisi'nin siyasi arenada olmayışı Suriye'deki dengeleri derinden sarstı.

Mişel Eflak her şeye rağmen Mısır ile yeniden birleşmeye gidilmesini savunuyordu. Eflak gibi düşünen Baasçı, Nasırcı ve Bağımsız subaylardan oluşan bir grup subay, Ziad Hariri önderliğinde yaptıkları darbe ile iktidarı ele geçirdiler. Böylece Baas Partisi ilk kez Suriye'de iktidara gelmiş oluyordu. Aynı zamanda bu darbe ile Suriye'deki seçkin iktidarı yerini kırsal, köylü iktidarına bırakıyordu. Baas iktidarı eline geçirir geçirmez, Eflak'ın da savunduğu Mısır'la yeniden birlik için görüşmeler başlatılması için yoğun bir çaba harcanmaya başladı. Hatta sadece Mısır değil bu defa birliğe Suriye'deki gibi bir darbe ile Baas Partisi'nin iktidara geldiği Irak da katılıyordu. Bu üçgende birlik görüşmeleri başladı ancak, bu defa da Baas Partisi içersinde hizipler baş göstermeye başladı. Mişel Eflak ve Salah Bitar'ın başını çektiği ve Arap ülkeleri ile her şartta bileşilmesi gerektiğini savunan grup karşısında Salah Cedid, Hafız Esad ve Muhammed Ümran gibi Nusayri subayların başını çektiği "Suriyeci" grup sert bir şekilde muhalefete başladı. Baas içerisinde yaşanan bu ayrışma zaman kaybetmeden ülkeye yayılmış ve Nasır yanlıları Suriye'de yeniden gösteriler ve protestolar başlamıştı. Böylece hem Baas hem de Suriye yine, yeniden yükselen istikrarsızlıkla birlikte yine, yeniden bir dipsiz kuyuya sürüklenmişti.

Görüldüğü üzere 1960'lara kadar Suriye'nin siyasi çehresindeki isimler de olaylar da hemen hemen aynı kalmıştı. İstikrarsızlık son derece "istikrarlı" bir duruma gelmiş ve hizip Baas Partisi kadrolarına da sığmamıştı. 1960'larda parti,

---

⁶⁶ a.g.e., s.245

aralarında son derece keskin ayrılıkların bulunduğu eski-yeni tüfekler arasında süren siyasi mücadelenin içerisine düşmüştü. Baas Partisi, ideolojisine, amaç ve hedeflerine zarar verdiğini düşündükleri bu mücadeleyi uzlaşmaya çevirmek için Ekim 1963'te Altıncı Ulusal Kongresi'ni düzenledi. Kongre'de Nasırcılar ile karşıtları arasında uzlaşma arandı fakat tam anlamı ile bir başarı sağlanamadı. Kongre süresince ağır eleştirilere maruz kalmasına rağmen Eflak, kongre bittiğinde yeniden parti genel sekreteri olmuştu. Ne var ki artık Baas eski Baas değildi. Baas içerisinde yeni siyasal akımlar hız kazanmaya başlamış ve partinin siyasal kimliği de Arap milliyetçiliği çizgisinden çıkıp daha sola doğru yönelmişti. Hatta parti kimileri tarafından Baas değil de “Yeni-Baas” olarak anılır olmaya başlamıştı.⁶⁷

Baas içerisindeki eski tüfek-yeni tüfek; askeri kanat- sivil kanat mücadelesi partinin Yedinci ve Sekizinci kongrelerinde de sürdü. 1965'te yapılan Sekizinci Kongre'de Mişel Eflak 18 yıllık Genel Sekreterliği bıraktı ve yerine Münif El Rezzaz geçti. Ancak bu “taze kan” da Baas'taki mücadeleleri dindirmeye yetmedi ve Salah Cedit ve Hafız Esad tarafından yürütülen muhalif hareket giderek farklı bir yönelime girdi ve bu iki isim etrafında toplanmış olan ve çoğunluğu Nusayri ve Dürzi olan subaylar 23 Şubat 1966'da yeni bir askeri darbe yaparak iktidarı ele geçirdiler. Suriye'nin en kanlı askeri darbesi olarak anılan darbe ile Baas içerisindeki Nasır yanlıları ve eski tüfekler ir anlamda “temizlenmiş” oldu. Mişel Eflak ve Salah Bitar ülkeden kaçarak Lübnan'a sığındılar.

Mart 1966'da kurulan hükümete alınmayan, yerini beğenmeyen ya da Salah Cedit'in izlediği politikaları tasvip etmeyenler Suriye'de artık bir gelenek haline alan bir şekilde Cedit'e muhalefete başladılar. Hatta bu süreçte başarısız darbe girişimleri de yaşandı. Ancak, Cedit'e karşı gizliden başlayan muhalefet hareketine girişenlerden biri son derece önem taşıyordu. Cedit ile birlikte Eflak'a karşı mücadele eden bu isim Cedit'in “yoldaşı”, dönemin Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı Hafız Esad'dan başkası değildi. Birçok konuda özellikle de Filistinlere verilecek destek konusunda ayrı düşen Cedit ve Esad, birlikte yaptıkları darbeden kısa bir süre sonra ayrı düşmüşlerdi. Tam da bu sırada Arap-İsrail savaşları içerisinde Araplar açısından en ağır sonuçları doğuran savaş olan 1967 Altı Gün

---

⁶⁷ Şen, a.g.e., s.,239

Savaşı'nın çıkması tüm Arap dünyasında olduğu gibi Suriye'de ve Baas içerisinde son derece şiddetli bir deprem etkisi yarattı. Arapların ağır yenilgiler ve toprak kayıpları ile açıkça bir hezimete uğradığı savaşta, Suriye son derece stratejik bir konumda bulunan Golan Tepeleri'ni kaybederek ağır bir yara almıştı. 1967 Savaşı aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin de Nasırcılığın da düşüşe geçmesine neden olan önemli bir dönüm noktası oldu. Bu tarihten itibaren Arap ülkeleri münferit olaylar dışında bir daha asla bir araya gelmeyecek şekilde ayrı düştüler. 1967 Savaşı'nın Suriye açısından bir diğer önemli sonucu da Hafız Esad'a iktidara giden yolu açması oldu. Savaş sırasında Savunma Bakanı ve en fazla tahribata uğrayan askeri kanat olan Hava Kuvvetleri'nin komutanı olan Esad, yenilginin tüm faturasını, zaten savaş öncesinde ayrı düşmeye başladığı Salah Cedit'e çıkararak bir anlamda kendini aklama politikası izledi. Esad, 1967 Savaşı'na kadar gizliden sürdürdüğü Cedit muhalefetini atık gizlemiyor ve açıktan yürütüyordu. Zaman içerisinde özellikle Filistin bağlamında yaşanan gelişmeler neticesinde ikili arasında giderek keskinleşen siyasi uçurum 1970'de Hafız Esad'ın yaptığı "kansız darbe" ile son buldu. 13 Kasım 1970 itibari ile Suriye tarihinden ilk kez "istikrar" kelimesinin anlamını öğrenecek ve bizzat tecrübe etmeye başlayacaktı. Ama bu istikrar ileriki dönemlerde son derece farklı sıfatlara sahip olacak olan "Esadizm"e dönüşecekti...

II. BÖLÜM

HAFIZ ESAD SURIYESİ

A. Hafız Esad İktidarı ve Siyasal Yapı

Kasım 1970'deki darbe ile Suriye'de iktidarı ele geçiren Hafız Esad, 6 Kasım 1930'da Lazkiye'nin Kardaha köyünde doğdu. Ma'oz'a göre mensubu olduğu Nusayri azınlığı içinde birbirine zıt akımların geliştiği önemli bir devirde yetişen Esad, bir tarafta Sünni çoğunluğa bir tepki olarak eski ve kökleşmiş mezhepi inziva geleneği, sosyal yabancılaşma ve siyasi özerklik anlayışı, diğer tarafta ise gelişen Suriye ulusal toplumu ile bütünleşmeye doğru azınlıkların entegrasyon amacıyla yeni siyasi ve kültürel bir yönelişe sahip olduğu dönemde doğmuştu.⁶⁸

Hafız Esad, babası Ali Süleyman Esad'ın ikinci eşi Naesabinti Osman Abud'dan olan oğludur. İlkokulu doğduğu köyde okuyan Esad, Seyh Kemal Habib isimli, hocadan Kur'an dersi alarak 1940'lı yıllarda öğreniminin kalan kısmını tamamlamak üzere Lazkiye'ye yerleşti. Hafız Esad, dönemin hareketli ve hararetli siyasi ortamına ayak uydurarak henüz küçük denebilecek yaşlarda, 1946 yılında, Arap Sosyalist Baas Partisi saflarına katıldı. II. Dünya Savaşı'nın yeni bittiği ve Suriye bağımsızlık mücadelesinin en hareketli olduğu yıllarda, Fransız yönetimine karşı faaliyetlerde bulundu ve tutuklandı.

Bağımsızlık düşüncesinin en ateşli şekilde savunulduğu, Manda karşıtlığının yükselişte olduğu yıllarda yetişmiş olan Esad'ın ilk siyasi tercihi geleneksel, muhafazakâr ve milliyetçi partilerden yana olmadı. Çünkü kendi ifadesiyle söz konusu muhafazakâr partiler Fransızları kovma ve bağımsızlığı kazanma konusunda başarılı olmadığı gibi, grupsal çıkarları gözetiyorlardı. Esad'a göre Müslüman Kardeşler, Ulusal Parti ve Halk Partisi gibi köklü muhafazakâr partiler, kendisinin ait olmadığı Sünni çoğunluğun çıkarlarını daha fazla gözetken ve karanlık bir geçmişi hatırlatan politikaları nedeniyle uzak durulması gereken akımlardı. Ayrıca, Esad'a göre bu gibi partiler dini hâkimiyetin geleneksel ifadeleri olan “hor görme” ve “zulmetme” gibi Sünni olmayan grupların uzun süredir katıldıkları şeyleri temsil

---

⁶⁸ Ma'oz, a.g.e., s.53

ediyordu. Bu nedenle, o sıralar azınlıkların en fazla rağbet gösterdiği ve kendilerine toplumsal bir statü vadeden parti olan Baas Partisi'ne katıldı. Kısa sürede Baas'ın en ateşli taraftarlarından olan Esad, Mart 1963 tarihindeki Baas darbesine kadar parti teşkilatlarında resmi bir görev almaktan kaçındı ve dışarıdan destek vermeyi tercih etti.⁶⁹

Bir önceki bölümde geniş bir biçimde ele alındığı üzere, 1948 yılında yaşanan ilk Arap-İsrail Savaşı'nda diğer Arap ülkeleri gibi Suriye'nin de hezimete uğraması ülkede ciddi anlamda huzursuzluğa yol açmış ve zaten istikrardan uzak, oldukça değişken ve kaygan bir zeminde güç mücadelesi içinde olan yönetici seçkinler karşısında ordunun gücü artmaya başlamıştı. Bir yıl içinde ardı ardına üç darbe yapılmış olması, ülkede “silahlı politika” dönemini başlatırken Baas'ın, halkı orduya katılmaya teşvik etmesi Esad'ın orduya katılım kararı almasında çok önemli rol oynamıştır. Her geçen gün, her anlamda gücünü artıran orduda azınlıkların nüfusunun ve nüfuzunun artmaya başladığı bir dönemde, kendisini “Nusayri-köylü halkın” temsilcisi olarak gören Esad için bugüne kadar uzak kaldıkları devlet bürokrasisi içinde kişisel olarak yükselme ve Suriye yönetimine katılma şansı da doğru orantılı olarak artmıştı.⁷⁰Bu düşüncelerle Esad, 1952 yılında Humus'taki Askeri Akademi'ye kaydoldu. Akademiden mezun olduktan sonra, Halep'teki Hava Kuvvetleri Akademisi'ne yazıldı. 1955 yılında “en iyi pilot unvanını” kazanan Esad, İngiliz yapımı Meteor jetlerini kullanıyordu ve 1956 yılında İngiltere, Fransa ve İsrail'in Süveyş Bunalımı sırasında ortaklaşa harekâtında Suriye hava sahasını ihlal eden bir İngiliz Canberrera bombardıman uçağını düşürerek bir de övünç madalyası

---

⁶⁹ David Roberts, **The Ba'th And The Creation Of Modern Syria**, Croom Helm, London, 1987,s.54

⁷⁰ Aslında azınlıkların orduyla tanışmaları yeni değildi. Fransız mandası sırasında Sünni çoğunluğa karşı kullanılmak üzere Fransızlar tarafından özel olarak oluşturulan “Troupes Speciales” (Özel Birlikler)'nin %25'ini tek başına Nusayriiler oluşturuyordu. Bu birliklerin kalan kısmının büyük bir bölümünü de diğer azınlıklar olan Dürzîler, İsmailîler, Çerkezler, Kürtler, Ermeniler ve Hıristiyanlar oluşturuyordu. Bu etnik dengenin oluşumunda, Fransa'nın Sünni Arapları sömürge çıkarlarına aykırı bulmalarının rolü olduğu gibi, o dönemde Sünni Arap aileler arasında ordunun hakir görülmesinin ve manda döneminde böyle bir orduya girmeyi büyük bir ihanet olarak kabul etmelerinin etkisi de bulunuyordu. Zengin ve ticaretle meşgul olan Sünni ailelerin, Askeri Akademileri “tembel, asi ve serkeşlerle alelade insanların yeri olarak” görmeleri de fazla yadırganmıyordu. Fransızlar tarafından iyi eğitilmiş olan bu birlikler bağımsızlık sonrasında Suriye ordusunun ilk nüvesini oluşturacaktı. (Roberts,a.g.e., 56-59)

almıştı. Teğmen olan Esad, daha sonra eğitimine Mısır'da devam etti ve orada en iyi Suriyeli pilot olarak ödül kazandı. Burada iken Muhammed Umran ve Salah Cedid ile beraber Baas Partisi'nin gizli Askeri Komitesi'ni oluşturdu.⁷¹ 1957 yılında Hava Filosu Komutanlığına yükselen Esad, daha sonra MIG-17'lerle gece uçuşu konusunda eğitim almak amacıyla SSCB'ye gitti.⁷²

Askerlik mesleğinin henüz başlarında oldukça başarılı sayılabilecek bir kariyer çizgisi takip etmesine rağmen Suriye siyasal hayatında kuvvetli bir etkiye sahip olan ordu, Hafız Esad için ancak siyasi nüfuz aracı oldu. Bu nedenle çoğu zaman sadece mesleki/askeri bir kariyerin peşine düşmeyi düşünmeden o dönemde ülkesindeki yüksek rütbeli her asker gibi, ülke siyasetinde söz sahibi olma projesini hayata geçirmeyi düşünüyordu. Nitekim Esad, Mısır-Suriye Birliği sırasında ordudaki siyasi faaliyetlerini yeniden canlandırarak ve başka ideolojik grupların hakim olma tehlikesini göze alarak Baas'ın etkin eylemcilerinden biri oldu.⁷³ Ordudaki güçlü Baasçı kanat, 1955'te komünizm yanlısı askeri hizbin de yardımıyla, ortak rakipleri durumundaki geleneksel subay grubunu tasfiye edip onların Suriye'deki faaliyetlerini sona erdirmeyi başardı.⁷⁴

Esad'ın iktidara giden yolda en önemli dönemeçlerinden biri kuşkusuz ki Suriye ile Mısır arasında kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti oldu. Baasçıların ütopyası olan Birleşik Arap Cumhuriyeti, beklentilerin tersine 3 yıl gibi kısa bir sürede çöktü. Üstüne üstlük Baas'ın, Birleşik Arap Cumhuriyeti çatısı ve Cemal Abdül Nasır'ın neredeyse dikta rejimine dönüşen kişisel egemenliği altında ezilmesi Suriye'de özellikle de Hafız Esad ve ekibinde çok büyük bir hayal kırıklığına neden oldu. Öyle ki bu 3 yıl içerisinde Suriye'de sivil ve askeri bürokrasi büyük oranda Mısırlıların ve Mısır yanlılarının eline geçti. Ancak madalyonun bir de öbür yüzü vardı ve yaşanan tüm bu gelişmeler Suriye için, Baas için hoş olmayan gelişmeler olsa da süreç bir yandan da Esad gibi kıdemsiz rütbelerde bulunan askerlerin lehine işlemişti. Nitekim üst düzey subaylar arasında girişilen bu tasfiye hareketinden doğan

---

⁷¹ Bu komite daha sonra gücünü artırarak 1963 darbesini yapacak ve bu şekilde ülke siyasetinde bugüne kadar hakim olacak olan sınıfın zeminini hazırlayacaktır.

⁷² Hopwood, a.g.e., s.55

⁷³ L. Carl BROWN, **Diplomacy In The Middle East: The International Relations Of Regional And Outside Powers**, I.B. Tauris, London-New York, 2004, s.23

⁷⁴ Hopwood, a.g.e., s.55

boşluğun doldurulması gerekiyordu ve 1961 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dağılması ile birlikte kıdemsiz askerlerin hepsi hızla yükseldi. Ma'oz'a göre ise Esad'ın kendine has özellikleri ve Baas'la olan özel ilişkisi nedeniyle yükselmesi diğer subaylara nazaran daha hızlı ve farklı bir şekilde seyretti.⁷⁵

O dönemde yüzbaşı olan Hafız Esad, Nusayri yarbaylar Muhammed Ümran ve Salah Cedid, Dürzi Albay Hamid Ubeyd ve binbaşı Salim Hatum gibi kıdemli subaylarla bir araya gelerek Mısır'da daha önce kurulan Baas Askeri Komitesi'nin liderlerinden biri oldu. Bu komite, Suriye'deki siyasi durumu düzeltmek ve birlik süreçleriyle birlikte aleyhlerine işleyen gidişatı değiştirmek için bir fırsat bekliyordu. 1961'in Eylül ayında Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden çekilince, Esad için altın günler de başlıyordu. Mısır'da oluşturulan gizli komitenin diğer üyelerinden Hamid Ubeyd'e 5. Zırhlı Tugay Komutanlığı, Ümran'a ordu içindeki en güçlü birliklerden olan Şam'daki 70. Zırhlı Tugay Komutanlığı, Dürzi subay Salim Hatum'a Genelkurmay Başkanlığı ve radyo evini kontrol eden tabur komutanlığı, İsmaili olan Abdülkerim Cüdi'ye de Topçu Birliği Komutanlığı verildi. Ancak Esad'ın hızlı yükselişi Mart 1963 Baas darbesinde aldığı önemli rolden dolayı ivme kazanmış ve yaklaşık 2 yıla yakın bir sürede muazzam derecede terfi etmesine yol açmıştı. Kahire'den dönmeye hazırlanırken bir süre tutuklanan ve yaklaşık 44 gün hapis yatan Esad, Şam'a dönüşte binbaşılığa yükseltildi. Bir süre Suriye Hava Kuvvetleri'nde büyük bir askeri havaalanının komutanlığını yapan Esad, birkaç ay içerisinde yarbaylığa yükseldi ve 1963 yılının sonlarında fiilen Suriye Hava Kuvvetleri'nden sorumlu bir duruma geldi. 1964'ün sonunda ise Tuğgeneral rütbesiyle resmen Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı.⁷⁶

1965 yılına gelindiğinde ise Hafız Esad Baas Milli İdaresi'ne seçildi. Esad bu dönemde Hava Kuvvetleri Komutanı olarak Cedid'e karşı planlanan darbe girişimlerini engelledi. Esasen kendisi de Cedid ile birçok konuda ayrı düşen Esad, darbelerle karşı koruduğu Cedid'i "zamanı geldiğinde" kendi eleri ile iktidardan edecekti. Aslına bakılırsa Esad'ın Cedid'i darbelerden korumasının nedeni vefa ya da

---

⁷⁵ Ma'oz, a.g.e., s.61-62

⁷⁶Richard Antoun ,T., Donald Quataert,, **Syria : Society, Culture And Policy**, State University of New York Press, N.Y., 1991,s.60

vicdan değil kendi darbesini ve akabinde de iktidarını sağlama almak için akıllıca atılmış adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim Esad, Cedid'i darbelerden korurken, bir yandan da kendi darbesine ve iktidarına zemin olacak gelişmeleri Cedid'in aleyhine kullanmaktan geri kalmıyordu. Esad'ın Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı olduğu dönemde yaşanan iki önemli olay Hafız Esad'ın gizliden gizliye, Cedid'e karşı kurguladığı darbe için "meşruiyet malzemesi topladığımı" açıkça gözler önüne sermesi açısından son derece önemlidir. Bu olaylardan ilki 1967 Savaşı'nda taktik anlamda avantaj sahibi olmasına karşın İsrail işgaline karşı Suriye ordusunun gösterdiği direncin şaşkıncu derecede zayıf olmasıydı. Zira savaşın 3. gününe gelmiş olmasına rağmen Suriye ordusunun harekete geçmemesi dönemin Savunma Bakanı Esad'a karşı güçlü bir muhalefet oluşmasına neden olmuştu. 6 gün süren savaşın 4. gününde İsrail birlikleri Suriye için hayati önem arz eden ve hatta günümüze kadar süren Suriye-İsrail anlaşmazlığının temelini oluşturan Golan Tepeleri'ni hızla işgal etmeye başladı. Ancak bölgedeki Suriye birlikleri, her ordunun yapması gerekenin aksine anlaşılması güç bir şekilde saldırı bir yana savunma hattı bile kurmadı. Bu son derece ilginç olayın hemen ardından Şam Radyosu sabah 8:45'de Şam'a 40 km mesafedeki stratejik Kuneytra kasabasının düştüğünü ilan etti. Ancak bu noktada da ilginç bir ayrıntı vardı. Çünkü İsrail kuvvetlerinin Kuneytra'ya ulaşmasına hayli mesafe olmasına rağmen Şam radyosu yine anlaşılması güç bir şekilde söz konusu anonsu yapmıştı ve bu haberle Şam'dan yardım gelmeyeceğini düşünen Suriye kuvvetleri Kuneytra'yı boşaltarak geri çekildi ve böylece Golan Tepeleri İsrail'in işgali altına girdi.⁷⁷ İlginç olaylar silsilesi bunlarla bitmiyordu. İsrail askerlerinin Golan Tepeleri'ne ayak basmasından tam 17 saat önce Kuneytra'nın düştüğünü duyuran 66 nolu bildirin altında Savunma Bakanı General Hafız Esad'ın imzası bulunuyordu ve Baas Partisi'ne onaylatılarak bir an önce okunması için radyoya da bizzat Esad tarafından gönderilmişti. O tarihte Suriye ordusunda cephe keşif subayı olarak görev yapan Mustafa Halil'e göre, bu bildiri Baasçıların savaşıma niyetinde olmadıklarını açıkça gösterdiği için, İsrail karşısındaki direnci kırmış ve Golan'daki savunmanın geri çekilmesine yol açmıştır. Bugüne kadar cevabı verilemeyen ve muhaliflerin Esad'a ağır eleştiriler yöneltmesine yol açan ikinci olay ise, 1967 yılındaki savaşta Suriye

---

⁷⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.256

birliklerinin savaşın 4. gününe kadar bir türlü saldırıya geçmemeleridir. Çünkü 4 gün boyunca Mısır ve Ürdün'ün gücünü kıran İsrail'in, güney cephelerinde işini bitirdikten sonra yoğun bir şekilde Suriye'ye saldıracağı aşikârdı. Buna rağmen, Şam, askerlere bir türlü saldırı emri vermemiş anlamsız bir şekilde pasif kalmayı tercih etmişti.⁷⁸ Görülüğü üzere Esad, yola birlikte çıktığı ancak yolun yarısında ayrı düştüğü Salah Cedid'i deyim yerindeyse kendi elleri ile bitirmeye çalışmış ve bunun için de kendisi açısından da aslında son derece tehlikeli bir kumar oynayarak kurnaz bir strateji izlemiştir. Bu iki olay nedeniyle askeri dehasına ilişkin tartışmalı yorumlar yapılmış olsa da Esad'ın siyasi zekasının son derece yüksek olduğu açıktır. Nitekim 1967 yılındaki savaşta Golan'ı kaybederek hezimete uğrayan Suriye ordusunun başındaki isim olarak itibar kaybedeceği, suçlanacağı yerde Esad'ın da içinde bulunduğu ordu mensupları, sivil Baas liderlerini “siyasi düzenlemelerle orduyu altüst etmekle” ve “partinin çıkarlarını, ulusal çıkarlarla tercih etmekle” suçladılar. Böylece İsrail karşısındaki ağır yenilgi Savunma Bakanı General Hafız Esad'a askeri değil belki ama siyasi kariyerin kapılarını ardına kadar açacak olan tarihi bir fırsat vermiş oldu. Tartışmaların yoğunlaşması sürecinde daha ileri giden Esad, ekonomik gelişme programlarının sekteye uğraması pahasına ordunun güçlendirilmesi için kendisine daha fazla yetki verilmesini talep etti. Esad, ileride kendisine karşı kullanılması ihtimaline karşı, Bass Partisi'nin yan askeri kuruluşlarını düzenli ordu ile birleştirerek bunları da kendi komutasına bağladı. Böylece Suriye'nin İsrail karşısında aldığı yenilgi, ters orantılı gibi görünse de Esad'a 30 yıl aralıksız sürecek olan iktidarın yolunu açmış ve ülkedeki tüm silahlı güçleri (polis gücü hariç) kendisine bağlamayı başarmıştı.⁷⁹ Giderek güçlenen Esad bundan sonraki süreçte her geçen gün artan nüfuzunu, kendi mezhepi, etnik, dini kimliği ne olursa olsun, rakibi durumundaki parti ve ordu liderlerini görevlerinden uzaklaştırıp yerlerine kendi taraftarlarını geçirmek için kullandı.⁸⁰ Eylül 1968'de Baas'ın 4. kongresinde kendi planlarına uygun kabine düzenlemeleri yaptırmayı başaran Esad, potansiyel rakipleri durumundaki Başbakan Yusuf Zuayyin ile Dışişleri Bakanı

---

⁷⁸ a.g.e., s.62-69

⁷⁹ a.g.e., s.73

⁸⁰ Ma'oz, a.g.e., s.69

İbrahim Makhus'un tutuklanmasını sağlayarak, üç yardımcısını hükümette değişik görevlere getirtti.⁸¹

Hafız Esad'ın kendisine çizdiği yolda en önemli rakiplerinden biri şüphesiz ki "yol arkadaşı" Salah Cedit idi. Esad ile Cedit arasındaki çekişmenin görünürdeki en temel noktasında Filistin meselesi bulunmaktaydı. Cedit ve Esad'ın Filistin konusundaki görüşleri gün geçtikçe farklılaşıyor hatta kimi zaman çatışma noktasına geliyordu. 1967 Savaşı'ndan sonra Cedit, İsrail'e karşı sürdürülecek olan mücadeleyi Suriye'nin desteklediği Filistin silahlı örgütlerinin öncülük ettiği bir "halk özgürlük savaşı" olması gerektiğini düşünüyordu. Cedit'in romantizme kaçan aşırılıkları ve sivri politikaları nedeniyle Suriye'yi Arap dünyasında yalnızlığa ittiğine inanan Esad ise bu gelişmeleri Suriye'nin ulusal güvenliği için oldukça tehlikeli görüyordu. Esad, Suriye ordusunun hazır olmadığı bir zamanda Filistinli silahlı grupların faaliyetlerinin sebep olabileceği bir İsrail saldırısına Suriye'nin tek başına karşı koymak zorunda kalmasından oldukça endişe duyuyordu. Böyle bir olasılığın gerçeğe dönüşmesi aynı zamanda Esad'ın da siyasi iflası olabilirdi. Bu bağlamda Esad, İsrail'e karşı olan savaşı, rejimleri ne olursa olsun bütün Arap devletleri tarafından uygun bir zamanda başlatılacak klasik bir askeri seferberlik olarak görüyordu.

İkili arasında zaman zaman açıktan zaman zaman da gizliden yaşanan mücadelede Esad, Cedit'e karşı eleştiriler yönelterek; psikolojik bir hareket tarzı izleyerek; İsrail-Filistin Meselesi, ekonomik gidişat gibi önemli konularda kozlarını iyi bir şekilde ve tam zamanında oynayarak Cedit'i hızla yıpratmaya devam etti. Söz konusu mücadele sonucunda Baas Partisi, taraftar kitlesi giderek genişleyen Esad ile Cedit arasında iki ayrı fraksiyona bölündü. Kısa bir süre içerisinde parti içerisindeki konumunu giderek sağlamlaştıran Esad, bir süre sonra Cedit'e karşı mücadelesinde izlediği dolaylı yöntemleri bir kenara bırakarak direk olarak meydan okumaya başladı. Hafız Esad böylesine bıçak sırtı bir ortamda İsrail'in Hama ve Şam yakınlarındaki Filistin askeri tesislerine düzenlediği hava saldırısını bahane ederek, Baas Partisi'nin ordudaki faaliyetlerini 25 Şubat 1969'da askıya aldı. Tanklar, Şam'da kilit noktalara yerleştirildi. Parti ve hükümetin yayın organı olan el-Baas ve

---

⁸¹ Ma'oz, a.g.e., s.75

et-Tavra (devrim) gazeteleri ile Şam Radyo istasyonunun kontrolleri ele geçirildi. Bu büyük bir meydan okumaydı. Hemen harekete geçen Baas Partisi yönetimi, ordunun partiye karşı olan bu darbesini, eleştirerek Partinin bölgesel kongresini acilen toplantıya çağırıldı. Kongre, Mart ayının sonlarında toplandı ve hem Esad'ın hem de Cedit'in gruplarından oluşan yeni bir Bölgesel İdare Kurulu seçti. Fakat rejimin en yüksek otoritesi olarak oluşturulan yeni Politbüro'ya Esad ve Talas dahil edilmiş, Cedit ise alınmamıştı. Yine de hala güçlü bir parti lideri olan ve Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Salah Cedit, Esad ile olan üstünlük mücadelesine devam etti ve Esad'a, iki önemli mevkisinden (Savunma Bakanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı) birisini bırakması gerektiğini bildirdi. Bu isteği ciddiye almayan Esad, Cedit'in taraftarlarını ordudan, hükümetten ve Baas Partisi'nin çeşitli organlarından uzaklaştırmaya davet etti.

Gün geçtikçe kızışan mücadele zaman içerisinde hükümet-ordu çekişmesine dönüştü. Mücadelenin temelinde sadece iktidar hırsı değil aynı zamanda ideolojik nüveler de bulunuyordu. Ma'Oz'a göre Cedit, Marksist bir ekonomik politikaya sahip, bölgesel ve uluslararası alanlarda radikal sol yöneliminden taviz vermeyen kuramcı bir düşünceyi benimserken, Esad ise sosyal ve ekonomik konularda ılımlı sosyalist bir çizgiyi, esnek ve gerçekçi bir dış politikayı savunan pragmatist görüşü temsil ediyordu.⁸² Başka bir deyişle, Cedit iflah olmaz romantik bir sosyalist portesi çizerken, Esad ise siyasal gerçekçilik zemininde pragmatist bir sosyalist portresi çiziyordu. Aynı geçmişten gelen, aynı yolda yürümüş olan, aynı mezhep ve siyasal fraksiyonun mensubu olan ikiliyi yine siyaset ayırıyordu. Zira buradaki kilit nokta “siyasal egemenlik; siyasal ego” mücadelesiydi.

Hafız Esad'ı 1970 darbesini yapmaya götüren sürecin son iki halkasında Cedit hükümetinin Ürdün'de yaşanan iç çatışmalara Filistin örgütleri lehine taraf olması ve Mısır lideri Nasır'ın 28 Eylül 1970 yılında beklenmeyen ölümü bulunuyordu. Nasır'ın ölümü, Esad'a iktidarın ve ülke güvenliğinin daha sağlam askeri temellere oturması konusunda bahane oluşturdu. Yeni Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, Libya ve Sudan yönetimleri ile birlikte, Arap Federal Birliği kurma kararı almıştı. Söz konusu ittifaka katılmayı ülke güvenliği açısından büyük bir

---

⁸² Ma'oz, a.g.e., s.71

avantaj olarak gören Esad'a karşın Cedit'in sıcak bakmaması bardağı taşıran son damla oldu. İplerin tamamen koptuğu bir zeminde Esad, Cedit'in taraftarlarını, evde göz hapsine alarak görevlerinden uzaklaştırdı. Cedit'e destek olma ihtimali bulunan tüm askeri takipçilerini başka görevlere vererek, Baas yönetiminin tek silahlı birimi olan Saika üzerindeki kontrolünü arttırdı.⁸³

Esad'ın bu fevri adımları doğal olarak Cedit ve yakınındakiler tarafından tepkiyle karşılandı. Bu noktadan sonra Cedit de Esad'a karşı açıktan meydan okumaya başladı ve ilk adım olarak Cedit'in sağ kollarından biri olan Nurettin Attasi, Devlet Başkanlığı ve Başbakanlık görevlerinden istifa ederek, Baas'ın acilen toplantıya çağırılmasına neden oldu. Gerçekleştirilen olağanüstü kongrede Esad, parti kararlarını ihlal etmek ve hizip yaratmakla suçlandı. Bununla yetinmeyen kongre, Esad ve Talas'ı hükümetteki ve ordudaki görevlerinden uzaklaştırma kararı aldı ancak artık iş işten geçmişti. Tabir-i caiz ise "atı alan Şam'ı çoktan ele geçirmişti". Artık kartlar tamamen açılmış, bir süredir bilenen kılıçlar çekilmişti. Velhasıl Esad, Kasım 1970'te başta eski yoldaşı Cedit olmak üzere kendisine muhalif olan Baas yöneticilerini tutuklatarak Suriye siyasi tarihinde günümüze kadar yaşanan en son darbeye imzasını atmıştı. Partinin sivil yönetimi ile hükümet bürolarının kontrolünü ele geçirdikten sonra, partideki taraftarlarından oluşan geçici bölgesel bir birim oluşturdu. Ahmet el-Katip yeni Devlet Başkanı olarak atandıktan sonra, Esad'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Şubat 1971'de bu geçici bölgesel Halk Konseyi'nin 173 üyesini atadı ve Halk Konseyi de Esad'ı başkanlık için tek aday olarak gösterdi. İktidara gelişi her ne kadar normal yollardan olmasa da darbeci bir general olarak görülmeyi istemeyen Esad, iktidar iplerini eline alır almaz, halk oylaması yaptırarak, halka dayanan bir meşruiyet görüntüsü vermeye çalıştı. 12 Mart 1971 tarihinde yapılan referandumla oyların %99'unu alan Hafız Esad, 2000 yılında vefatına kadar, 30 yıl sürecek olan tek adam egemenliğini resmen başlatmış oldu.

---

⁸³ a.g.e., s.72-75 ayrıca bkz. Ek-4,Harita 3

B. Parti-Ordu-İstihbarat Üçgeni ve Kişisel Egemenliğin Kuruluşu

Bir önceki bölümde Hafız Esad'ın iktidara geliş süreci ayrıntıları ile tartışılmıştır. Bu bölümde ise Esad'ın darbe ile ele geçirdiği iktidarı nasıl “tek adam iktidarı”na dönüştürdüğü ve zaman içerisinde Suriye’yi nasıl “Hafız Esad’ın Suriyesi”ne dönüştürdüğü üzerinde durulacaktır.

Suriye’de 1970-2000 yılları arasında hüküm süren (hükümran ismi değişse de hala sürmekte olan) rejim, bizzat Hafız Esad tarafından inşa edildiği için bireye dayalı bir rejimdir. Aynı zamanda tamamen olmasa da belirli bir raddeye kadar rejim içerisinde aile ve cemaat (Nusayri Cemaati) ilişkileri de belirleyici bir şekilde yoğun olduğu için aileye dayalı (kabilesel) bir rejimdir. Ayrıca Hafız Esad kendi elleri kurduğu rejiminde, zaman zaman Arap zaman zaman da Suriye milliyetçiliği’ni zemin ve araç olarak kullandığı için söz konusu rejim ideolojik bir rejim sıfatını da taşımaktadır.⁸⁴ Hafız Esad’ın oluşturduğu ya da en azından oluşmasına imkan ve meydan verdiği “elit tabaka”nın büyük bir çoğunluğu Nusayri’ydi. Ancak şu da bir gerçektir ki Esad siyasi hayatının hiçbir döneminde kendisini Nusayriliğin temsilcisi olarak tanımlamamış, aksine Arap milliyetçiliği, Hafız Esad’ın siyasi karakterinde başat unsur olmuştur. Başka bir deyişle Esad’ın siyasi hayatının odak noktası Nusayrilik değil “Araplık” olagelmıştır. Hafız Esad Suriye’sini en iyi tahlil etmiş isimlerden biri olan Patrick Seale de bu bağlamda Hafız Esad ve Suriyesi’ni anlattığı kitabında şu ifadelere yer veriyor “ *Esad, bütün hayatı boyunca hep bir Arap Milliyetçisi oldu. Nusayrilik Esad için sadece bir alt kimlik, ikincil ve hatta belki de üçüncül bir genetik koddu.*”⁸⁵ Hafız Esad’ın, Kasım 1970’de “kansız bir darbe” ile iktidarı ele geçirmesi, tarihsel gelişim bölümünde de ifade edildiği üzere Suriye’de “olağan üstü bir hal” değildi. Bilakis, (bağımsız) Suriye, kurulduğundan bu yana Suriye’de ardı ardına kanlı, kansız darbeler yaşanıyordu. Hatta öyle bir duruma gelinmişti ki darbeler “sıradan, olağan” karşılanır olmuştur. Bu nedenle Hafız Esad’ın

⁸⁴Hafız Esad rejiminin hem biçim hem de içeriğine ilişkin ayrıntılı çalışmalar için bkz. Isabel Kershner, “*The Assad Dynasty*” Jerusalem Report, 17 Ocak 2000; Daniel Pipes., “*Will The Assad Dynasty Last?*”, Jerusalem Post, 6 Haziran 2001, Barry Rubin, **The Truth About Syria**, Macmillian Press, Londra, 2007

⁸⁵ Seale, **a.g.e.**, s.172

yaptığı darbenin de diğerleri gibi olacağından kimsenin şüphesi yoktu. Hiç kimse - belki de Esad'ın kendisi bile- resmi sloganı ile “*Düzeltilme Hareketi (El Hareka El Tashihiyya)*”nın 30 yıl sürecek olan “görelî istikrar evresinin” başlangıcı olabileceğine ihtimal vermiyordu. Ancak, öngörülemez bir şekilde Esad'ın iktidarı ele geçirmesiyle birlikte giriştiği topyekün “rejim/sistem” tashihi kısa sürede ülkedeki darbeler dönemine kesin bir şekilde son noktayı koydu ve böylece Suriye’de yeni bir döneme girilmiş oldu. Bu yeni dönemin adı Esad dönemini çalışan tüm araştırmacılara göre “istikrar”dır. Bu istikrarın en önemli nedeni ve belki de en sağlam temeli egemenlik sistemindeki değişimdir. Suriye’de 60’lı yıllarda uygulanan kolektif liderlik prensibi yerine tamamıyla Esad’a göre biçimlendirilmiş bir “başkanlık monarşisi”ne geçilmesi oldu.⁸⁶ Söz konusu “başkanlık monarşisi” 1973 yılında onaylanan kalıcı Anayasa ile de resmileşti, meşrulaştı ve daha da önemlisi 30 yıl süre ile yani Esad’ın ölümüne kadar sabitlendi. Ancak, Anayasa tek başına bu “monarşi”nin miğferi değildi. Lobmeyer’e göre Esad, egemenliğini kişiselleştirmek ve kişiselleştirmeye çalıştığı egemenliğin bekasını sağlamak için klasik bir egemenlik aracından, yani Max Weber tarafından ortaya atılmış olan “patrimonyalizm”den yararlanmıştı.⁸⁷ Egemenlik merkezlerindeki, stratejisi açısından önemli görevlere yapılan atamalarda belirleyici ölçütler, kişi olarak egemene mutlak, sadakat ve kişisel bağımlılık olmuş ve siyasi eliti bir arada tutan asıl öge artık ideoloji değil “makam hamiliği” başka bir deyişle “koltuk/statü sevdası” olmuştur.⁸⁸ Devlet başkanlığı, parti genel sekreterliği ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı makamları Hafız Esad’ın kişiliğinde, tüm devlet ve toplum kurumlarını boydan boya kaplayan gayet karmaşık ve dallanmış çıkar ilişkileri ağının merkezi haline gelmiştir. Esad, iktidarı, egemenliği kişiselleştirirken ilk aşamada Hinnibusch’un Weber’den ödünç alıp Esad’a uyarladığı “patrimonyal” adımları

---

⁸⁶Raymond Hinnibusch,, **Authoritarian Power and State Formation in Ba’thist Syria: Army, Party and Peasant**, Boulder Press, Boulder/Colorado, 1990,s.145

⁸⁷**Patrimonyalizm**, Max Weber’e göre geleneksel toplumlarda görülen ve yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar itaat ilişkisinin nitelik olarak değiştirilmeden geniş toplumsal kesimlerin idare edilmesinde kullanılmasıyla ortaya çıkan yönetim tarzıdır. Bu sistemde bütün iktidar kullanım biçimleri yönetici şefin inisiyatifindedir. Tebaa şefe sadakat ile itaat eder, şef de tebaasını korur. Yasama, yürütme ve yargı erkleri tek bir elde, şefte toplanmıştır. Bknz. Ömer Demir,, Mustafa Acar,, “**Sosyal Bilimler Sözlüğü**”, Vadi Yayınları, Konya, 2003, s. 332)

⁸⁸Hans Günter Lobmeyer, **Suriye Leviathan’ın Diyarı**, Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel (der.), Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları, çev. Erol Özbek, İstanbul, İletişim Yayıncılık,1997,s.93

atmış ve kısa süre içerisinde siyasi elit büyük oranda Esad'ın aile ve dost çevresinden isimlerden oluşmaya başlamıştır. Ancak, her aile bireyi ya da her dost Hafız Esad'ın “egemenlik dağının eteklerinde” oluşturduğu siyasi elit çemberine girmeye muktedir de değildi. En önemli ölçüt Esad'a tam sadakat gösterecek ve hikmetinden sual etmeyecek mizaçta olmaktı. Nitekim Esad en yakınlarından biri bile olsa “rakip” olarak gördüğü ve kişisel egemenliğini tehdit ettiğini sezdiği kişileri ya çembere almadı ya da çemberden çıkardı. Hatta almamakla/çıkarmakla kalmadı söz konusu isimleri hapisten, sürgüne, işkenceye ve ölüme kadar varan oldukça sert yöntemlerle siyaset ve aynı zamanda hayat sahnesinden ebediyen uzaklaştırdı. Esad'ın uyguladığı bu yöntemin en açık örneği Baas Partisi ve Suriye Ordusu içerisinde yıllarca birlikte çalıştığı, aynı ideolojiyi benimsediği, aynı hasletlere sahip olduğu “yoldaşlarını” iktidarı ele geçirir geçirmez demir parmaklılar ardına göndermesidir. Hafız Esad böylece, hem kendi yaptığı gibi “parti içi darbe” ile karşı karşıya kalma riskini ortadan kaldırmış hem de ideolojik değilse de yöntem açısından son derece keskin ayrılıklara düştüğü Baasçılarla yollarını kesin bir şekilde ayırmıştır. Bir diğer örnek de her daim kendisinden “aile içi darbe” tehdidi algıladığı kardeşi Rıfat Esad olmuştur. Hafız Esad kardeşi Rıfat'a istihbarat ve ordu teşkilatlarından önemli görevler vermiş hatta 1982 yılında muhalif Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslimin)'e karşı gerçekleştirilen “Hama ve Humus” katliamında “Savunma Tugayları” adlı özel birliğin komutanı olarak operasyonu yöneten kişi Rıfat Esad olmuştur. Yani, Hafız Esad, kardeşine, rejimin bekası için bu denli “hassas” olan bir görevde dahi son derece önemli bir pozisyon vermiştir. Ancak ne olursa olsun ağabey Esad'ın her zaman için gözü kardeşinin üzerinde olmuş ve en nihayetinde takvimler 1983'ü gösterdiğinde, Hafız Esad'ın geçirdiği bir rahatsızlık sırasında kardeş Esad'ın alenen darbe girişiminde bulunması algılanan bu tehditlerin gerçekliğini ortaya koymuştur. Nitekim Hafız Esad kardeşini en insafli yöntem ile iktidardan daha sonra da Suriye'den uzaklaştırmış, yani sürgüne göndermiştir.⁸⁹

---

⁸⁹ Rıfat Esad, 1983 yılında ağabeyi Hafız Esad'ın kalp krizi geçirmesinden faydalanarak iktidarı ele geçirmeye çalıştı. Ancak darbe girişiminde başarısız oldu. Hafız Esad kardeşi Rıfat'ın başında bulunduğu Savunma Tugayları'nı dağıtarak kardeşi Rıfat'ı önce 6 aylığına SSCB'ye gönder. Geri çağrıldığında Güvenlikten Sorumlu Devlet Başkanı Yardımcılığı'na göstermelik bir biçimde atandı. Bunun üzerine Rıfat Esad bütün görevlerinden istifa ederek 1988'de Paris'e yerleşti. Halen Paris'te ve İspanya'nın ünlü tatil kenti Marbella'da yaşayan Rıfat Esad, ağabeyinin ölümünden sonra iktidara gelen yeğeni Beşşar Esad'ın kendisine “dönüş izni” verdiğine dair çıkan haberlere rağmen henüz Suriye'ye dönmüş değil.

Ma'oz, Hafız Esad'ı tüm yönleri ile kaleme aldığı “Şam'ın Sfenksi” adlı çalışmasında bu konuyu şöyle özetliyor:

"Hafız Esad'ın bakanları arasında şöyle bir söz vardır: "Başkan, her zaman masanızın arkasında bekliyor!" Bir amir olarak Esad, oldukça ukala ve kabadır... Kendisini hor görenleri kesinlikle bağışlamaz... Bağımsız görüş açıları ve yolları olanları, yönetimini tehlikeye sokabilecek, kişiliğini gölgede bırakacak derecede hırslı ve zeki olanlara da asla tahammül edemez. Bu özelliklere sahip olanlar önemsiz mevkilere getirilir, tutuklanır ya da idam edilir..."⁹⁰

Açıkça görüldüğü üzere, Hafız Esad için kurduğu bu egemenlik sistemine dahil olabilmek için en öncelikli koşul “güvenilir ve sadık” sıfatlarına haiz olmak olmuştur. Van Dam'ın Suriye'de uzun süren iktidar mücadelelerini anlattığı “Suriye'de İktidar Mücadelesi” adlı çalışmasında sıklıkla vurguladığı gibi aile bağları ve mezhep mensubiyeti (Nusayrilik) “Esad'ın prensleri”⁹¹nden biri olmak için oldukça önemli özelliklerdi ancak kesinlikle tek başına yeterli değildi. Bu bağlamda söz konusu çembere girmek için tek bir anahtar vardı “mutlak sadakat”. Bunu sağlayanlar çembere girmeye muktedir oluyor ve bu mutlak sadakatlerinde “samimi” olduklarını gösterdikleri yani Suriye'den ziyade “Hafız Esad'ın Suriyesi” için çalıştıklarını gösterebildikleri sürece mevki, statü ve servetlerini pekiştirebiliyorlardı. Başka bir deyişle sivil ve askeri bürokratlar ile yine bu çemberin içerisinde olan iş adamları Esad'a itaat ettikleri sürece her anlamda “kazanıyorlar”; Esad da böylece egemenliğini kişiselleştirme yolunda sağlam adımlar atabiliyordu. Literatürde “karşılıklı bağımlılık” (interdependence)⁹² olarak nitelendirilen bu durum, zaman zaman sekteye uğramış olsa da her iki tarafa da 30 yıl boyunca fazlası ile kar sağladı. Bu bağlamda Hafız Esad'ın iktidarı ele geçirdikten sonra attığı ilk adımın kendisine sadık bir sivil/askeri bürokrasi oluşturmak ve yine aynı şekilde faaliyetleri sınırlı ve devlete yarı bağımlı bir şekilde

⁹⁰ Ma'oz, a.g.e., s.27

⁹¹ Suriye'de yapılan mülakatlar sırasında görüşlerine ve tecrübelerine başvuru olan bir Suriyeli (*Ammar, 77, Emekli memur, Halep*) Hafız Esad'ın oluşturduğu bu askeri ve sivil bürokratik çemberdeki isimleri “Esad'ın prensleri” olarak tanımlamıştır.

⁹² **Karşılıklı bağımlılık ((interdependence):** Bireyler, hükümetler, şirketler ya da herhangi bir ulusal ya da uluslararası aktörden herhangi iki ya da daha fazlasının eylemlerinin karşılıklı olarak birbiri ile bağlantılı olması anlamına gelir. Bu karşılıklı bağlantıların sonucunda ise değişen derecelerde her iki (ya da daha fazla) taraf da (mali ve/ve ya siyasal) kar sağlamaktadır.

olsa da sermaye sahipleri ile karşılıklı bağımlılık ilkesine göre ilişkiler kurmak olmuştu. Esad, böylece kişisel egemenlik sistemine giden yolda son derece önemli bir engeli ortadan kaldırmış, bir anlamda yolu açmıştı. Hafız Esad'ın bu yoldaki ikinci durağı ise giderek kişiselleştirdiği, (kendisine) özelleştirdiği bu devlete yine aynı kurumsal kimlik yani devlet çatısı altında “demokratik ve çoğulcu” bir dekor sağlayacak olan bir yapı/sistem oluşturmak oldu. Bunun için Esad'ın ilk başvuru kaynağı bir “Halk Meclisi” kurmak, ardından bir “Anayasa” ilan etmek ve son olarak da meşruiyetini tamamlayacak olan bir “devlet başkanlığı referandumu” yapmak oldu. Esad bu bağlamda ilk olarak 1971 yılı başlarında 85'i Baas, 40'i milliyetçi ve sol partilerin üyesi, 48'i çeşitli işçi, köyü ve çeşitli meslek gruplarına ait örgütlere mensup toplam 173 kişiden oluşan bir “Halk Meclisi”(Meclis el-Şa'b) kurdu(rdu). Kurulan bu meclisin ilk görevi yeni rejimin meşruiyetini sağlayacak sac ayaklarından bir diğerini “Anayasa”yı hazırlamaktı. Nitekim, meclis kurulur kurulmaz yaptığı ilk icraat geçici de olsa bir anayasa hazırlamak oldu ve 13 Şubat 1971'de “çiçeği burnunda” meclis geçici anayasa metnini onaylayarak Hafız Esad'ın kişisel egemenlik sisteminin ikinci meşruiyet halkasını oluşturmuş oldu.⁹³ Söz konusu meşruiyet halkasının ya da başta da ifade edildiği üzere “demokratik-çoğulcu” dekorun üçüncü sac ayağı ise Esad iktidarını “halk desteği” sıfatı ile güçlendirecek olan “devlet başkanlığı referandumu” olmuştur. 12 Mart 1971'de yapılan referandumda Hafız Esad % 100'e yakın bir oy oranı ile “devlet başkanlığını” halka da onaylatmış ve kozmetik bir biçimde de olsa dünyanın ve daha da önemlisi halkın gözünde “darbeci asker“den, demokrat-çoğulcu lider”e terfi ettiğine inanmıştır. Bu tarihten itibaren de her 7 yılda bir tekrarlanan devlet başkanlığı referandumları, istisnasız hepsinden çıkan % 100'e ramak kalmış “evet”lerle Hafız Esad iktidarının meşruiyetini perçinlemiştir.

1972 yılına gelindiğinde ise Hafız Esad iktidarını ve temellerini atmaya başladığı kişisel egemenlik sistemini her yönden sağlama almaya yönelik adımlarını hızlandırmıştı. Esad bir taraftan sisteminin temel direkleri olacak olan “Parti(Baas)-Ordu-İstihbarat(Muheberat)” ağını ince ince örerken bir yandan da yukarıda ifade edilen “dekoratif demokrasi” çalışmalarına devam ediyordu. Bu bağlamda Esad,

---

⁹³ 1971'de hazırlanan “geçici anayasa”, 1973 yılında yapılan kısmi değişiklikler ile günümüze kadar geçerliliğini koruyacak olan Suriye Anayasa'sına dönüşmüştür.

kurduğu halk meclisinin neredeyse hiçbir işlevsel yetkisi (hatta etkisi) olmadığı halde söz konusu meclisin “çoğulcu bir kimlik” kazanması için 1972’de iktidara hakim olan Baas Partisi’nin yanına sol milliyetçi yelpazedeki partiler ilıştirilerek, yani sözde temsil oranı artırılarak, “*Ulusal İlerici Cephe*”(El cephe el Takaddumiya el Vataniyya) adı altında bir koalisyon cephesi oluşturuldu. Ne var ki, söz konusu koalisyon “çoğulcu” olmaktan her daim çok uzak kaldı. Cephe içerisinde bulunan partilerin aldıkları oylar, kazandıkları sandalyeler hiçbir zaman değişmedi. Anayasa ile seçmen iradesi, Baas Partisi’nin sahip olduğu mutlak çoğunluğu değiştirme imkanından mahrum bırakılmıştı. Başka bir deyişle meclis de yapılan referandumlar da, seçimler de, kurulan koalisyonlar da Baas Partisi’nin ve Hafız Esad’ın gücünü sınırlandıramamıştı. Bilakis, bu uygulamaların hepsi partinin ama öncelikli olarak Esad’ın iktidarını güçlendirmeye yönelik olmuştu. Hatta öyle ki zaman içerisinde Baas Partisi bile önemini kaybetmeye başlamıştı. Onun yerine siyasi sistemin odak ve ağırlık merkezine “Hafız Esad” geçti. Hafız Esad ismi yükseldikçe, güçlendikçe Baas kan kaybediyordu. Lobmeyer bu durumu şöyle açıklıyor:

“Esad, ister devlet başkanı ve silahlı kuvvetlerin baş komutanı olarak, ister kongreleri altmışlı yıllarda sıklıkla çok sayıdaki kanat ve iktidar mücadelesinin meydana iken artık sadece Esad’ın bilge politikalarının yüceltildiği ve eleştirisiz onaylandığı birlik beraberlik organizasyonlarına dönüşmüş olan partinin genel sekreteri olarak artık Suriye’nin merkezindeki tek isim haline gelmişti.”⁹⁴

Hafız Esad, giderek merkezine oturduğu sistemi iyiden iyiye eline almak için sivil alanda yaptığı bu atılımların yanı sıra askeri alanda ve güvenlik alanında da bir takım düzenlemeler yaptı. En nihayetinde kendisi de bir askerdi ve Suriye’de askerın, ordunun iktidara ne kadar “düşkün” olduğunu (kendinden) biliyordu. Esad iktidarına yönelik en tehlikeli potansiyel tehdit olarak gördüğü orduyu neredeyse tümüyle kontrolü altına almayı başardı. Hafız Esad bu kontrolü stratejik noktalara doğru isimleri atayarak elde etti. Çok değil sadece birkaç yıl önce hem partide hem de orduda son derece baskın bir şekilde hissedilen “mezhepçilik” Esad iktidarında da

---

⁹⁴ Lobmeyer, **a.g.e.**, s.95

ister istemez kendisini göstermiş olsa da, Esad terazinin kefelerini dengelemek için önemli noktalara beklenmedik bir şekilde toplumun çeşitli kesimlerinden isimleri de -mutlak sadakati gözeterek- getirdi. Esad böylece, Nusayrilerin ağırlığı hissedilse de, kendi içerisinde tarifi güç bir denge oluşturmuştu. Özellikle ordu ve istihbarat teşkilatlarında bu denge açıkça gözlenebiliyordu. Bu noktada istihbarat teşkilatları konusuna önemli bir parantez açmak gerekiyor. Çünkü Hafız Esad ülkeyi, devleti ve toplumu tekeline almaya başladıkça oluşturduğu egemenlik sistemi ister istemez diktatörlüğe doğru gidiyordu. Dikta rejimlerinin şüphesiz en önemli silahlarının başında da istihbarat ağları geliyor. Nitekim Hafız Esad iktidarının nüvelerinden birini de şüphesiz ki istihbarat teşkilatı oluşturmaktaydı. Daha doğrusu istihbarat teşkilatları demek daha yerinde olacaktır. Çünkü, Suriye’de Hafız Esad dönemi içerisinde tek bir tane istihbarat teşkilatı yoktu. Hatta 1970’lerin sonlarında istihbarat öyle bir hal almıştı ki, Suriye için “yolda yürüyen 5 kişiden 4’ü istihbarat elemanı” kanısı oluşmuştu.⁹⁵ Aile içinde dahil herkes birbirinden şüphe duymaya başlamıştı. Lobmeyer bu konu hakkında şu ifadelerle yer veriyor:

“...Muazzam sayıda istihbaratçı, çok sayıdaki gizli servisten biri için çalışıyordu. Binlerce Suriyeli, iş arkadaşları, komşuları, hatta eşleri gibi en yakın aile üyelerince ihbar edildiler. Nitekim karşılıklı güvensizlik özel çevre içerisinde bile her türlü sosyal ilişkiye damgasını vuruyor ve siyasi içerikli konuşmalardan kati suretle kaçınılıyordu. Hal böyle olunca da herhangi bir konuda herhangi bir muhalefetin oluşması engellenmiş olunuyordu. Hafız Esad rejiminin en önemli silahlarından biri kesinlikle “istihbarat ağları” idi.”⁹⁶

Hafız Esad her geçen gün devleti kişiselleştirme yolunda önemli mesafeler kat ediyordu. Ancak kişiselleşen, özelleşen sadece devlet değildi. Esad devlet kurumlarını, güvenlik teşkilatlarını, orduyu özelleştirirken bir yandan toplumu da kendi yanına çekmek için aynı yöntemi uyguluyordu. Esad böylece Suriye toplumu içerisindeki etnik-dini, mezhepsel ayrılıkları nispeten azaltmış olacak ve sonuçta oluşacak olan Suriyelilik bilinci ile halk topyekun olarak Esad’a sonsuz bir sadakat

⁹⁵ Suriye’de mülakat yapılan kişilerin tamamı bu genel kanıyı doğrulamıştır.

⁹⁶ a.g.e., s.99

ile itaat edecekti. Esad bu bağlamda sosyal alanda hızlı bir atılıma girişerek işe altmışlı yıllarda kurulmuş olan ve büyük oranda Baas Partisi'ne eklenmiş olan halk örgütlerinin sayısını artırmakla başladı. Kısa süre içerisinde toplumun her kesiminin bir halk örgütü olmuş oldu. Kadınlar, çocuklar, gençler, öğrenciler, sporcular, köylüler, işçiler ve daha birçok toplumsal grubun kendisine ait bir örgütlenmesi oldu.⁹⁷ Ama söz konusu örgütlerin sadece sayısı artmakla kalmadı. Daha 70'li yıllarda giderek artan ölçüde başlangıçtaki işlevlerinden yani örgütlenmiş olan bu toplumsal grupların çıkarlarının temsilinden arındırılan bu örgütler, henüz yetmişlerin ortasında Hafız Esad'ın toplumsal propaganda aracı haline getirildiler. Görevleri yeniden tanımlanan örgütlere, her toplantıda "liderimize ebediyete kadar sadakat" yemini ettirilmeye başlandı. Hatta propaganda aracı olma durumu zamanla örgütlerin tek görevi haline geldi. Lobmeyer'in Perthes'ten aktardığı şu ifadeler, oluşan vaziyeti son derece açık bir şekilde gözler önüne sermeye yetecek nitelikte:

*"1985 tarihli 8. Baas Kongresi'nin örgüt raporu durumu gayet iyi örnekliyor. Rapora göre en önemli gençlik örgütü olan Devrimci Gençlik Federasyon'unun görevi '...Önder yoldaşın tayin ettiği parti ideolojisini, doğruları ve yönergeleri temsil etmek, partiye elverişli güçler sağlamak ve partinin vatanı inşa etme, savunma ve düşmanları yok etme aleti olmak.'"*⁹⁸

Son derece açık bir şekilde görüldüğü üzere halk örgütleri zaman içerisinde Hafız Esad iktidarının patrimonyal egemenliğinin kurumsal öğeleri haline geldi. En basit anlamda söz konusu örgütlerin işlevi egemen elit ile toplum arasında aktarma istasyonu olmak ve önemli sosyal grupları kitleler halinde Esad'ın egemenliğindeki himaye ağına bağlamaktı. İçerik olarak olmasa da biçimsel olarak birer sivil toplum kuruluşu görünümü veren bu örgütlerden başka Esad'ın aynı şekilde kendisine bağlamak istediği en azından kontrol altına almak istediği bir diğer örgütlenme de sendikalar ve genel hatları ile tüm ekonomik aktörlerdi. Esad bu bağlamda da hızlı adımlar attı ve sosyalist ideolojiyi benimsemiş olmasına karşın sınırlı da olsa "infita" adı verilen bir ekonomik liberalleşme programı izledi. Esad popülist bir dağıtım

⁹⁷ Hinnebush'a göre tamamen devlet güdümünde olan bu örgütlerin sayıları öyle bir hızla arttı ki, yetmişlerin başlarında, yani Esad iktidarının 5. ve 6. yıllarında Suriye halkının neredeyse üçte biri bu örgütlerden birine üyeydi. Bknz. Hinnebush, **a.g.e.**, s.268

⁹⁸ Lobmeyer, **a.g.e.**, s.100

politikası ile kentsel kesimi tamamen kendisine bağlayamasa da ekonomik anlamda tatmin ettiği için ekonomik gücü oldukça fazla bir yekün tutan bu kesimden gelebilecek tehditlerin önüne geçmiş oldu. Ekonomi çevreleri -bir anlamda küçük-büyük sermaye- tatmin olduğu sürece Esad'a karşı tehdit unsuru olmadılar. Esad da onları tatmin edebilmek için "ne gerekiyorsa" yaptı ve sonuçta karşımıza yine bir karşılıklı bağımlılık durumu çıkmış oldu. Ancak söz konusu ekonomi olunca dengeler her zaman aynı konumda kalmadığı için 1980'lere gelindiğinde hesaplar tutmamaya başladı. Halkta huzursuzluk hat safhalara ulaştı ve muhalefet bu huzursuzluktan da cesaret alarak ayaklanmaya başladı. Ancak, iş ayaklanmaya kadar varınca, Hafız Esad asayiş bu sefer denge oyunları değil de en eski yöntemle, silahla sağlama yoluna gitti. Sonuçta ise dünya tarihinin en kanlı katliamlarından biri olan "Hama ve Humus katliamları" yaşandı. Muhalif Müslüman Kardeşler (İhvan-i Müslimin)'in kaleleri olarak gösterilen her iki şehirde baş gösteren ayaklanmalar bir gecede son derece kanlı bir şekilde bastırıldı. Resmi olmamakla birlikte olaylarda 15 ile 25 bin arasında Suriyelinin yaşamını yitirdiği ifade edilmektedir.⁹⁹ Hatta Moşe Ma'oz'a göre, Hama ve Humus katliamlarında öldürülenlerin sayısı 35 bini bulmaktadır.¹⁰⁰

Hafız Esad, 1990'lara gelindiğinde ise artık kişisel egemenlik sistemini tamamen kurmuş olmanın verdiği bir özgüvenle, iç politikadan çok ekonomi politikalarına ve dış politikaya yönelmiştir. Bu dönemde Hafız Esad'ın dış politikadaki en önemli desteği SSCB'nin yıkılması, Esad'ın pragmatist kişiliğini ön plana çıkararak Esad'ın yıllarca zıt kutuplarda yer aldığı "emperyalist, kapitalist" olduğu gerekçesi ile reddettiği Batı ile aynı safta yer almasına kadar giden dönüşüm politikaları izlemesine neden olmuştur. Bu dönüşüm Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında açıkça ortaya çıkmış ve Suriye tüm Arap dünyasını ve hatta dünyayı hayretler içerisinde bırakarak Batı tarafında, Irak'ın karşısında yer almıştır. Gerçi bu tavrda

---

⁹⁹ Hama ve Humus şehirleri, Suriye'nin başkenti ile ikinci büyük şehri Halep arasında bulunmaktadır. Hafız Esad iktidarının en kanlı yüzünü gösterdiği her iki şehirde de halen katliamın izleri silinmemiştir. Aradan geçen 25 yıla rağmen bizzat yönetim tarafından harabeye dönen mahallelerin, yakılan evlerin kalıntıları "ibret vesikası" olmaları için olduğu gibi bırakılmıştır. Sırası ile 2005 ve 2006 yıllarında yapılan Suriye ziyaretleri sırasında söz konusu durum gözlemlenmiştir. Ayrıca gözlem yazıları için bkz. H. Miray Vurmay "Aynanın Ardındaki Suriye", Cumhuriyet Strateji, Sayı 64, 19 Eylül 2005; H. Miray Vurmay, "Şam'ın Şekeri, Arabın Yüzü", Cumhuriyet Strateji, Sayı 65, 25 Eylül 2005, Robert Fisk,, "Syrian press denounces Brotherhood", The Times, 17 Şubat 1982.

¹⁰⁰ Ma'oz, a.g.e., s.59

Esad ve Saddam arasındaki husumetin de payı vardır ancak, Suriye'nin yıllardır sırtını yasladığı SSCB direği çöker çökmez karşı cenaha göz kırpması Esad'ın Makyavelci ve son derece pragmatist politika anlayışının bir ürünü olarak nitelendirilmektedir. Esad, bu dönemde bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere kadim düşmanları olarak gördüğü Türkiye ve İsrail'e karşı neredeyse hayata veda ettiği 2000 yılına kadar farklı silahlar kullanma yoluna gitmiştir. Netice itibari ile Hafız Esad, 30 yıllık iktidarı boyunca Kışlalı'nın "Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma" adlı çalışmasında yer verdiği diktatörlük tanımlarının hemen hepsinden unsurlar taşıyan bir siyasi karakter çizmiştir.¹⁰¹ Esad bu bağlamda ülke içerisinde zaten iktidarı ele geçirirken kullandığı ve yine iktidara giden yolda oluşturduğu ve daha sonra genişlettiği istihbarat servisleri ile yıllardır "emek verdiği" Baas Partisi'ni birbirine eklemeyerek çözülmesi zor son derece girift bir sistem oluşturarak sistemi, rejimi tamamen kendisine tahsis etmiştir. Nitekim Esad, çalışmanın ana konularından biri olan ulus ve kimlik inşası sürecini kullanarak söz konusu kişisel egemenlik sistemine yani kendisine hizmet edecek "Suriyeli" bireyler oluşmasını hedeflemiştir.

Ancak bu noktada Hafız Esad'ın karşısına ülkenin temel sosyolojik yapısı olan parçalı bir etnik ve dini tablo çıkmıştır. Ancak Esad, bir sonraki bölümde ele alınacak olan yöntemler ile söz konusu parçalı yapıdan "tek bir Suriyeli" yaratma konusunda adımlar atmıştır. Ama öncelikle, ulus ve kimlik inşası sürecinde Hafız Esad'ın önündeki en büyük engellerden biri olan parçalı etnik yapıyı incelemek gerekmektedir.

---

¹⁰¹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000,s.270-275

C.Hafız Esad Suriyesi'nde Toplumsal Yapı

Bir ülkenin etnik yapısı o ülkedeki kültürel, toplumsal ve tarihsel birikimin zenginliğini gösterdiği gibi aynı zamanda ülkedeki mevcut ve potansiyel çatışma unsurlarının çeşitliliğini de göstermektedir. Başka bir deyişle, çok etnili bir toplumsal yapı kültürel zenginlik anlamı taşıdığı kadar söz konusu ülke için çatışma alanlarındaki “zenginliğe” de işaret etmektedir. Genel bir tanımlamayla etnik grup, seçilebilir, ayırt edilebilir, dil, din, örf ve adetler, müesseseler arasındaki farka göre yaşayan insanlar olarak tarif edilebilir.¹⁰² Bazı toplumlarda ise biyolojik köken, din ve mezhep yapısı, tarihsel aidiyet duygusu gibi unsurlar etnik kimliğin tanımlanmasında değişen derecelerde ön plana çıkabilmektedir. Özellikle Doğu toplumlarında din ve mezhep olguları toplumsal ve siyasal kimliklerin oluşumunda son derece etkili olmuştur.¹⁰³ Nitekim, günümüz Ortadoğu'sunun bir türlü aşamadığı toplumsal ve siyasal istikrarsızlıkların temelinde dinin ve/veya mezhebin siyasal birer kimlik halini almış olmasıdır. Özellikle Suriye, Lübnan, Irak ve Mısır gibi son derece parçalı toplumsal yapılara sahip ülkelerde söz konusu durum ulusal bütünlüğü engellemekte ve hatta zaman zaman iç savaşlara kadar varan toplumsal çatışmalara neden olmaktadır.

Manda döneminde Fransa'nın Suriye'de (ve Lübnan'da) izlediği “böl ve yönet” politikasının amacı manda yönetimine karşı özgürlük mücadelesi başlatabilecek Arap Milliyetçilerinin güçlenmesini engellemektir. Bu bağlamda çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde ortaya konulan Fransızların bu politikası sonucunda Suriye'de, etnik ve dini farklılıklar teşvik edildi ve ulusal bir bütünleşme sağlanamadı. Manda dönemindeki Suriye'de nüfusun çoğu kendini Suriyeli Arap olarak görmek yerine yerel düzeyde bağlarla tanımlamaya teşvik edildi. 1946 yılında Fransızların tamamen çekilmesiyle kurulan Bağımsız Suriye devleti ise etnik ve dini farklılıklar ve Batılı devletlerin dış müdahaleleri sonucu uzun süre istikrarlı bir siyasi irade oluşturmayı başaramadı. Toplumsal çatışma ve siyasi kaos da ters tepki olarak etnik ayrımcılığı ve alt kültürleri harekete geçirdi ve

¹⁰² Mustafa Erkal, **Sosyoloji (Toplumbilimi)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996,s.33

¹⁰³ Esmen, J. Milton, Rabinovich, Itamar, **Ortadoğu'da Etnisite ve Çoğulculuk**, Çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2004,s.98

Nikolaos Van Dam'ın deyişiyile Suriye'de etnik ve dini bağlar ve farklılıklar siyasetin doğal ve kültürel tabanını oluşturmaya başladı.¹⁰⁴

---

¹⁰⁴ Van Dam, **a.g.e.**, s.239

C.1. Etnik/Dini Yapı

Suriye halkı, kültürel olarak önemli ölçüde homojen olmakla birlikte etnik ve dini kimlik açısından büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Nüfusun %90'ını oluşturan Araplar baskın etnik kimliktir. Ülkenin resmi dili Arapça'dır, eğitimde sadece Arapça kullanılır ve nüfusun %82,5'i Arapça konuşur. Ülkede Arapça dışında kendi etnik dillerini (Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Çerkezce, Aramice, İbranice) konuşan farklı toplumsal gruplar olmakla birlikte bunların hemen hepsi Arapça'yı ileri derece konuşabilmektedir.¹⁰⁵

Suriye'de uzun yıllardır yaşamakta olan birçok etnik grup vardır. Bunlar Araplar, Türkmenler, Kürtler, Ermeniler ve Çerkezlerdir. Az sayıda Süryani de bulunmaktadır.

Araplar

Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Arapların %70'i Sünni mezhebine, diğerleri Nusayri, İsmaili ve Şii mezheplerine mensuptur. Hıristiyan Arapların ise çoğu Ortodoks Grek Kilisesi, Suriye Ortodoks Kilisesi ve Katolik Grek Kilisesi'ne bağlıdır.

Osmanlı döneminden beri Suriye'de siyasi, ekonomik ve kültürel ayrıcalıklara sahip olan Sünni Araplar, günümüzde Lazkiye ve El-Süveyde dışında her yerde çoğunluğu oluşturur ve genellikle kentli-tüccar sınıfı temsil ederler. İsrail işgalindeki Golan'da 200.000 Arap yaşamaktadır.

Milliyetçiliğin ve Batılıların, etkin bir şekilde Orta Doğu coğrafyasına girdiği 19.yy.dan önce Osmanlı sistemi içinde Araplar, Kürtler, Türkmenler, Çerkezler, Ermeniler gibi belli başlı etnik gruplar Suriye'de genellikle kendi aralarında barış içinde yaşamayı başarmışlardır. Bu ortamın sağlanmasında Osmanlı'nın kurduğu adaletli, akılcı ve paylaşımcı toplumsal ve ekonomik sistem ve güçlü merkezi devlet

---

¹⁰⁵Daniel Pipes,, **Greater Syria : The History Of An Ambition**, Oxford University Press, New York, 1990, s.18

önemli bir etkenlerdir. Bununla birlikte nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünni Arapların sistem içinde siyasi ve ekonomik ağırlığı olduğunun da belirtmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti çöktükten sonra Fransa'nın Suriye'de uyguladığı etnik ve dini azınlıkları ön plana çıkararak politikası ise 1920'lerden itibaren çatışmayı beraberinde getirmiştir. Fransız mandası döneminde uygulanan "böl ve yönet" politikası, Suriye'deki etnik ve dini bölünmüşlüğü ve Arap kimliğiyle azınlık kimliklerinin çatışmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Modern Suriye'nin kurulmasından sonra ise batılı manada bir ulus devlet yapısı ve milli bir Suriyelilik kimliği geliştirilememiştir. Bunun yerine siyasal bilinçlenmeyle birlikte ulus-üstü (Pan-Arap) ve ulus-altı (bölgesel) bağlar, ulus-devlete bağlılık aleyhine ön plana çıkarılmıştır. Suriye'deki Araplarda (özellikle Sünni Araplar) Suriyelilik kimliğine oranla Arap kimliği daha ağır basmaktadır.¹⁰⁶

Türkmenler

Suriye nüfusunun yaklaşık % 8'lik bir kısmını oluşturduğu tahmin edilen Türklerin sayısı, resmi kayıtlara "Türk" olarak geçmedikleri için tam olarak bilinmiyor. Resmi olmayan kaynaklara göre ise, Suriye'de 1-1.5 milyon kadar Türk yaşamaktadır. Türklerin bugünkü Suriye topraklarına gelişleri 11. yüzyıl başlarına kadar dayanır. Suriye Türklerinin çoğu Halep Türkmenleri de denen Oğuz Türklerinin Avşar boyundandır. Memluk Kıpçaklarının buraya yerleşen boylarından olan Suriye Türklerine ise Bayır-Bucak Türkleri de deniyor. Suriye'de Bayat, Avşar, Karakeçili, İsabeğli, Musabeğli, Elbeyli, Akar, Hayran, Çandırılı, Sincar gibi Türk boyları yaşamaktadır. Bu Türk boyları ile Anadolu'daki uzantıları olan Türk boyları arasında inançlar, gelenekler ve folklorik pratikler bakımından çok önemli benzerlikler bulunmaktadır. Suriye'de ise Türkmenler olarak adlandırılmaktadırlar. Bugün Suriye'de yaşayan Türklerin çoğu kendi aralarında bile Arapça konuşuyorsa da az da olsa Türkçe konuşmaya devam eden, kültürel olarak asimile olmamış Türkler de vardır. Türkçe konuşmaya devam eden Türklerin kullandıkları Türkçe ise

---

¹⁰⁶ Van Dam, **a.g.e.**, s.22

şive bakımından Türkiye Türkçesinin bir uzantısı gibidir. Suriye’de konuşulan ağız, Hatay’da konuşulan Türkmen ağızlarının devamı niteliğindedir.¹⁰⁷

1939’da Hatay’ın Türkiye’ye katılmasından sonra çizilen sınırın Suriye tarafında kalan Suriye Türklerinin büyük bir kısmı yaşadıkları yerleri terk etmedi. Ancak, 1945-1970 yılları arasında kısa göç dalgaları da yaşandı. Büyük çoğunluğu ferdi kaçışlar niteliğinde olan göçler dışında 1945, 1951, 1953 ve 1967 yıllarında Türkiye’ye toplu olarak göç eden aileler de oldu. Resmi kayıtlarda sayıları kesin olarak bilinmeyen bu göçmenler, Hatay’ın Kırıkhan ve İskenderun ilçelerine; Kilis, Gaziantep ve Adana’ya yerleştirildiler.

Kürtler

Kürtler, Suriye’de toplam nüfusun yaklaşık olarak % 6’sını oluşturmaktadır. Kürtlerin çoğu Sünni’dir, az bir kısmı ise Nusayri, Yezidi ve Hıristiyan’dır.¹⁰⁸ Sünni çoğunluk dil olarak Kuzey Kurmançisi, Hıristiyanlar ise Kurmançinin yanı sıra Süryanice ve Neo-Aramicenin çeşitli lehçelerini konuşur. Başlıca üç bölgede yoğunlaşmış olan Suriye Kürtleri, Halep’in kuzeyindeki Kürt Dağı eteklerinde, kuzeybatı Cezire’de ve hemen Türkiye sınırında bulunan Kamışlı’da yaşamaktadır.¹⁰⁹ Kürt Dağı ve Cerablus bölgelerinde yaşayan Kürtler, bu bölgeye yüzyıllar önce gelmişlerdir. Bu bölgede yaşayan Kürtlerin neredeyse tamamı hala Kürtçe konuşmakla birlikte sosyolojik bakımdan kısmen yerel Arap kültürünü özümseyerek “Araplaşmış” durumdadır. Bölgedeki Kürtler Suriye yönetimi ile hiçbir sorun yaşamamış aksine, yönetimde söz sahibi dahi olmuşlardır. Özellikle Kamışlı olmak üzere yukarıda adı geçen diğer bölgelerde yaşayan Kürtler ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen Şeyh Sait Ayaklanması ve bunu izleyen ayaklanmalar ile birlikte bu bölgeye göç etmiş olan Kürtlerdir. Suriye içerisinde bastırılmış olsa da ciddi bir “sorun” olan Kürt

---

¹⁰⁷ Ahmet Akşit,, **Bayır-Bucak Suriye Mültecileri**, Ankara, 1964,s.12

¹⁰⁸ David McDowall,, **Kürtler**, Çev. Zeri İnanç, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, s.139

¹⁰⁹ Cemşid Bender, **Kürt Tarihi Ve Uygarlığı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995,s.239

gruplar yine Şeyh Sait Ayaklanması'nı takip eden süreçte Suriye'ye iltica etmiş olan Kürtlerdir. Sayıları 150-200 bin civarında olan söz konusu Kürtler, Suriye vatandaşı olmayıp hala ilk geldikleri zamanki sıfatlarını taşıyor ve resmi kayıtlarda “mülteci” olarak nitelendiriliyorlar. Uluslararası hukukta “vatansız” olarak adlandırılan bu grup, vatandaş sayılmadıkları için birçok sorunla karşılaşmakta ve bir o kadar da sorun yaratmaktadır.

“Vatansız” sıfatı taşıyan Suriye Kürtleri, 1960'larda Suriye yönetimini ele geçiren Baas Partisi döneminde iç politikanın direği olarak nitelendirilen “Tek Suriyeli Kimliği” oluşturma politikası gereği ülkede yaşayan tüm etnik ve dini gruplara uygulanan “Arap Potası'nda Eritme” stratejisiyle ülkede yaşayan Türkler ve Dürziler gibi asimile edilmeye çalışılmışlardır. Kuzey sınır boylarında yaşayan Kürt gruplar asimile edilmeye çalışılırken diğer bölgelerde yaşayan Kürtler, hiçbir şekilde bir “eritme” stratejisi ile karşılaşmamışlardır. Kuzey sınırı dışında yaşayan Kürtler, bürokrasi başta olmak üzere üst düzey ordu ve yönetim kadrolarında görev almışlardır. Kuzeyde yaşayanların aksine Suriye vatandaşı da olan bu Kürtler, bugüne kadar 13 farklı Kürt partisi kurmuş ve parlamentoda temsil edilmiştir. Bugün de hala geçerliliğini koruyan siyasi geleneğe göre, Suriye parlamentosunda 10 ile 25 arasında Kürt milletvekili bulunmaktadır.¹¹⁰

Çerkezler

Çerkezler iki farklı tarihte Suriye'ye göç etmiştir. İlk gelenler Rusların baskısı sonucu Kafkasya'dan Samsun'a göç etmişler, daha sonra da 1872'de Suriye'ye yerleştirilmişlerdir. Suriye'ye getirilen Çerkezlerin bir kısmı Hama ve Humus'a diğerleri de Golan'a yerleştirilmişlerdir. 1878 yılında gelen Çerkezler ise Balkanlar'dan getirilen 1200 dolayında Çerkezdi. Önce Beyrut, Trablusşam ve İskenderun'a gelen grup, bir süre sonra daha önce gelenler gibi Hama ve Humus'a yerleştirildiler. Bu göçmenleri ardı ardına kafileler izlemiş ve o dönem Suriye'deki Çerkez nüfusu 70.000'i bulmuştur.

---

¹¹⁰ Suriye Kürtleri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Nevzat Bingöl,, **Suriye'nin Kimliksizleri Kürtler**, Elma Yayınları, İstanbul, 2004

Fransız mandası döneminde çeşitli ayrıcalıklar elde eden Çerkezler için Arap-İsrail Savaşları bir dönüm noktası olmuştur. 1948 Savaşında Suriye Ordusu içinde özel bir Çerkez birliği İsrail'e karşı savaşmıştır ve Çerkezler devlet yapısında yer almaya başlamıştır.1967 Savaşı'nda İsrail'in, "Çerkeslerin başkenti" denen Kunteyra'yı da içine alan, Golan'ı işgal etmesiyle Golan'da yaşayan 25.000 Çerkezin çoğu Şam yakınlarındaki yerleşim birimlerine, bir kısmı da ABD'ye göç etmiştir. ¹¹¹

Ermeniler

Ermeniler, Suriye'nin en eski topluluklarından biri olarak anılmaktadırlar. Halep, tarihte Ermenilerin en önemli merkezlerinden biri olagelmıştır. Suriye'ye, 20. yüz yıldaki ilk büyük Ermeni göç dalgası Osmanlı Devleti'nin çıkardığı "Tehcir Kanunu" sonucu gerçekleşmiştir. Bunları 1920'lerde Fransa'nın Anadolu'dan çekilmesiyle Halep'e göç eden 50.000 Ermeni göçmen takip etmiştir. Kilikya'dan Halep'e gelen bu Ermeni göçmenler, daha sonra El-Cezire bölgesindeki Kamışlı, Haseke gibi kasabalara yerleşmişlerdir. ¹¹²

Günümüzde Suriye nüfusunun %2 civarı, dini ve etnik azınlık olan Ermeniler' den oluşur. Çoğunluğu Ermeni Ortodoks Kilisesine (diğer adıyla Gregoryen Kilise), bir kısmı da Ermeni Katolik Kilisesine bağlıdır.

İkinci bölümde ayrıntılı bir şekilde verilen Fransız Mandası Döneminde, Fransız karşıtı bölgesel Sünni Arap isyanlarını bastırmakta kullanılan "Troupes Speciales" birliklerine katılan Ermenilerin bu nedenle Araplarla özellikle Sünni Araplarla uzun yıllar boyunca araları hiç iyi olmadı. Hafız Esad döneminde ise yine sınırlı bir şekilde olsa da kendilerini ifade etmelerine izin verilmiş ve kendi okullarında eğitim görmeye, Ermeni dilini konuşmaya devam etmişlerdir.

---

¹¹¹ David Dean Commins, **The Historical Dictionary of Syria**, American Library Association, New York, 1996, s.70

¹¹² a.g.e., s.35

Dini Yapı

Suriye tarihsel süreçte tek Tanrılı tüm dinlere ve kadim dini topluluklara ev sahipliği yapmış olması nedeni ile son derece “zengin” bir dini yapıya sahiptir. Günümüzde Suriye’nin dini yapısının %90’ını Müslümanlar, %10 civarını Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Bir miktar da Yahudi ve Yezidi bulunmaktadır. Ancak, homojen gibi görünen bu dini tablo, mezhepsel farklılar ile birden bire çatallaşmakta ve tüm Ortadoğu’da olduğu üzere söz konusu çatallı yapı siyasi tarihi şekillendiren önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslam

Sünniler

Suriye’de, nüfusun çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Nüfusun %74’ünü oluşturan Sünniler ülkenin hemen her yerinde çoğunluk olarak yaşamaktadırlar.

Sünniler hâkim siyasi güç merkezleri tarafından desteklendikleri Memluklar ve Osmanlı dönemlerinden Hafız Esad’ın iktidara geldiği 1970’lere kadar Suriye siyasi ve idari mekanizmasında hakim sınıf konumunda olmuştur. Manda dönemindeki Fransa’nın azınlıkları destekleyen politikalarına rağmen Sünniler, Bağımsız Suriye kurulduktan sonra gerek ordunun üst düzey kademelerinde gerekse Baas Partisi’nin üst kadrolarında önemli yerler işgal etmişlerdir.¹¹³ Hafız Esad döneminde de yönetim kadrolarında Sünnilere önemli görevler verilmiştir. Bununla birlikte siyasi istikrarın olduğu 30 yıllık Hafız Esad döneminde, Esad’a karşı tek ülke içi tehdit Sünni Müslüman Kardeşler Örgütü’nden gelmiştir.¹¹⁴

Şia(Şiiler)

Sünnilikten sonra Suriye’de en yaygın İslam mezhepi olan Şiilik Suriye’de genel olarak Zeydilik, İmamiye (İsna Aşeriyye) ve İsmaililik olmak üzere üç ana

¹¹³ a.g.e., s.34

¹¹⁴ Umar Abd-Allah, *The Islamic Struggle In Syria*, Mizan Press, Berkeley ,1983, s.76

kolu bulunmaktadır. Suriye’de en yaygın kol İsmaililiktir. Sünni din âlimlerinin Gulatu’s-şia (Şiilerin taşkınları) dedikleri fırkalardan biri olan Nusayrilik kendini Nusayri olarak yani Şia’nın bir kolu olarak sunmaktadır. İsmaili mezhebinden doğan Dürzî inanç sisteminin taraftarları da kendilerini “Muvahhidin” (Tanrı’nın birliğine inananlar) olarak adlandırmaktadır. Ancak Şiilerin çoğu Nusayriliği ve Dürziliği Şii’iikten saymamakta hatta bazı Şiiler söz konusu kolları “sapkın” olarak nitelendirmektedir. Bu noktada çalışmanın konusu olan Hafız Esad Dönemi’nin baskın unsurlarından biri olan Nusayriliği ayrıca ele almak gerekmektedir.¹¹⁵

Nusayrilik (Arap Aleviliği)

Nusayriler, Suriye nüfusunun %11’i oluşturmakta ancak Hafız Esad’ın iktidara geldiği 1970 yılından bu yana tam 37 yıldır egemenliği ellerinde bulundurmaktadırlar.

Nusayrilik adını, 11. İmam Hasan el Askeri’nin müridi Ebu Şuayb Muhammed bin Nusayr’dan alır. Nusayrilik, Nusayr’ın ölümünden sonra Muhammed bin Cundep ve Abdullah Muhammed Cenani el Cunbulani tarafından yayıldı.¹¹⁶ Nusayrilik, İslamiyet başta olmak üzere birçok dinden izler taşır. Kendine özgü gizli bir inanç sistemine sahiptir. Bu bağlamda Nusayrilik eski Suriye putperestliğinin (başlıca şu üçlüye tapınma; Güneş, Ay ve Yıldızlar), muhtemelen Hıristiyan Teslis inancından (Kutsal Üçlü) ve çeşitli Hıristiyan ayinleri ve bayramlarından etkilenmiş bir karışımıdır.¹¹⁷ Nusayrilerde gizli teslisin formülü (Kelimetü’l-Sır) Ayn, Mim ve Sin harflerinden oluşur; Ayn, göz demektir. Allah’ın tecellisini görmek, anlamak demektir. Ayn; yüce olan Hz. Ali’dir. Mim, Hz. Muhammed’dir. Sin, Hz. Muhammed’in İranlı sahabesi Selman-ı Farisi’dir. Yüce olanın babıdır.¹¹⁸ Nusayrilikte; her İmam’ın bir Bab’ı vardır. Buna göre, 11. İmam Hasan el-Askeri’nin Bâb’ı Ebu Şayb Muhammed b. Nusayri en-Numeyri’dir.

---

¹¹⁵ a.g.e., s.39

¹¹⁶Faik Bulut, **Ortadoğu’nun Solan Renkleri: Bedeviler-Çerkesler-Nusayriler-Dürziler-Yezidiler**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2002, s.65

¹¹⁷Ma’oz, a.g.e., s.43

¹¹⁸ İnan Keser., **Nusayriler : Arap Nusayriliği**, Çivi Yazıları, İstanbul, 2003, s.48

Nusayrilik Batini bir mezheptir; Şeriatın Batini (içsel) ve Zahiri (dışsal) olmak üzere iki anlamı olduğuna ve aslolan Batini anlamın İmamlar dışında sadece bablar tarafından bilineceğine inanılmaktadır. Bu inanç şekli ışığında, Ortodoks İslam tarafından Nusayriler Hz. Ali’yi tanrılaştırmakla suçlanmış ve Şia’nın “müfrit” (gulat) kolu olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁹

Nusayriler, dört kavimi birlik içinde toplanmışlardır: Hayyatin, Haddadin, Matavira ve Kalbiya. Nusayrilerin kabile yapıları hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte merkezi otoriteye bağlı olarak hareket ettikleri bilinmektedir. Fakat kabileler birbirlerinden farklı özellikler taşımaktadır ve aralarında rekabet söz konusudur. Bu kollar ve mezhepi ayrılma, Nusayrilerin pek çoğunun, hem kol başkanları ve dini liderlerince kullanılmalarına yol açtı, hem de Sünni Müslüman komşuları tarafından baskı yapılmasına zemin hazırlamıştır.¹²⁰

Suriye’de Nusayrilerin büyük çoğunluğu Lazkiye’de yaşamaktadırlar. Nusayriler, 1920’de Fransız Mandası döneminde Fransızların verdiği onay ile Nusayri devleti kurup kurmuşlar ve çeşitli ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Baas döneminde ise giderek güçlenen Nusayriler Hafız Esad’ın iktidara geldiği 1970 yılından itibaren sivil ve askeri bürokrasi kadrolarında çok önemli yerlere gelmişlerdir.

---

¹¹⁹ Nusayrilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Ebu Zehra, **İslam’da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi, ss.68-70, Muhammed Emin Galip El Tavi, **Arap Nusayrilerinin Tarihi: Nusayrilik**, İstanbul, Çivi yazıları Yayınları, 2000 ve Louis Massignon, “Nusayrilik” maddesi, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, C:9, 1964, ss.365-370,

¹²⁰ Ma’oz, **a.g.e.**, s.44

Dürzilik

Dürziler Suriye tarihinde oldukça önemli yeri olan bir dini grup olarak bilinmektedir. Tamamına yakını El-Süveyde’de yaşayan Suriye Dürzileri, ülke siyasetinde önemli roller oynamışlardır.

Dürziler, 1017 yılında kendini Tanrı ilan ettikten sonra esrarlı bir şekilde ortadan kaybolan Fatimi halifesi el-Hakimi’in veziri Hazma bin Ali’nin kurduğu mezhebin üyeleridir. Hâkim’in ölmediğine, bir gün “Mehdi” olarak yeniden ortaya çıkacağına inanırlar. Bu inançları yüzünden el-Hâkim’den sonraki Fatimi halifelerinden tepki görmüşlerdir. Bu tepkiden dolayı Darazi adında bir din adamı önderliğinde Suriye’ye göçmüşlerdir.¹²¹ Dürzilerin kökeni hakkında bir diğer görüş ise Dürzilerin Eski Ahit’te sözü edilen ve Süleyman Tapınağı’nın yapımı sırasında Lübnan dağlarından kereste sağlayan Sayda’lı işçilere dayandığıdır. Dürzilik son derece içine kapalı olan farklı inanç sistemlerine sahip olan bir yapıdadır. Gizlilik Dürziler için son derece önemli olmakla birlikte bu prensipleri nedeni ile haklarında çok fazla bilgiye ulaşmak zordur. Dürziler kendilerini İslam’ın bir kolu olarak görmektedir ancak Sünni Müslümanlar, Dürzileri Müslüman olarak görmezler.

Hıristiyanlık

8. yüzyıldaki İslam fetihlerine kadar Suriye’de en yoğun nüfusa sahip olan topluluk Hıristiyanlardı. İslamiyet’in, Suriye bölgesinde yayılmasından günümüze kadar bölgedeki Hıristiyanlar öz kimliklerini korumuşlardır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu topluluğun bir “Millet” olarak resmen tanınmasıyla Hıristiyanlar kimliklerini korumakta bir sıkıntı çekmemişlerdir.¹²² Fransız Mandası döneminde ise Fransa’nın yoğun desteğini alan Hıristiyanlar, 1930 Anayasası ile hükümet kurumlarında temsil edilme hakkını elde etmişler, kendi yüksek eğitim düzeyleri sayesinde de kamu idaresinde tercihli bir yere sahip olmuşlardır. Bunlarla

---

¹²¹ Bulut, **a.g.e.**, s.95

¹²² Avedis K Sanjian., **The Armenian Communities in Syria Under Ottoman Dominion**, Harvard University Pres, Combridge, 1965,s.78

birlikte kendi çabalarıyla elde ettikleri ekonomik zenginleşme sonucu modern Suriye’de Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında ekonomik, kültürel ve siyasi çatlak büyümüştür.¹²³

Suriye’de yaşayan Hıristiyanlar nüfusun %10’undan fazlasını oluşturmaktadır. Suriye Hıristiyan cemaatini, Gregoryen Ermeni, Katolik Ermeni, Ortodoks Rum, Katolik Rum, Ortodoks Süryani, Protestan, Marunî (Katolik Arap), Katolik Süryani, Katolik Keldani, Ortodoks Nasturi ve Katolik Asuriler olarak ayrılabilir.¹²⁴

Suriye’de farklı alanlara yayılmış olan Hıristiyan mezhepler arasında nüfus bakımından en geniş topluluk, çoğunluğu Arap etnik kimliğine sahip, Grek Ortodokslar’dır. 19. yüzyılda Rus İmparatorluğu’ndan koruma ve destek gören bu kilisede 20. yüzyıl içinde Arap milliyetçiliğine güçlü bir kayma gözlenmektedir. Suriye’de Grek Ortodokslar, Şam, Lazkiye, Humus, Hama ve Hama yakınlarındaki Hıristiyan Vadisi civarında yaşarlar. Grek Katolikler ise Halep ve Şam’da yerleşmişlerdir. Yakubiler, Ermeniler, Keldaniler ve Nasturiler genellikle Halep ve El-Cezire eyaletlerinde yoğunur.

Yahudilik

Günümüzde Suriye Yahudi Cemaati, Halep, Şam ve Kamışlı civarında yaşamaktadırlar. Suriye Yahudilerinin bir kısmı eski çağlardan beri yaşayan Yahudilerden oluşmakta diğer bir kısmı da Ortaçağ’da İspanya’dan kaçıp Osmanlı Devleti’ne sığınan Yahudi göçmenlerden oluşmaktadır. İsrail Devleti’nin kurulmasından sonra, Yahudiler’ in önemli bir kısmı İsrail’e göç etmişse de bugün halen Suriye’de Arapça konuşan (sayıları bilinmemekle birlikte) Yahudiler yaşamaktadır.¹²⁵

---

¹²³ Sanjian, **a.g.e.**, s.111

¹²⁴ Cebraill Aydın, **Tarihte Süryaniler**, Sıralar Yayınları, İstanbul, 1964, s.56

¹²⁵ Ma’oz, **a.g.e.**, s.151

Görüldüğü üzere Suriye, kurulduğu coğrafyanın son derece farklı medeniyete ev sahipliği yapmış olması nedeniyle etnik ve dini açıdan çeşitlilik arz etmektedir. Bu durum, Suriye’de modern anlamda bir ulusun oluşmasını zorlaştıran ve ülkeyi siyasi istikrarsızlıklara sürükleyen temel nedenlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Hafız Esad’ı en fazla zorlayan noktalardan biri de yine bu yapıdır. Ancak Esad, bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere bu etnik çeşitliliği kimi zaman sosyolojik, kimi zaman siyasi kimi zaman da şiddet içeren yöntemlerle bertaraf etmeye çalışmıştır.

III. BÖLÜM

HAFIZ ESAD SURİYESİ'NDE MİLLİYETÇİLİK

Hafız Esad'ın kişisel siyasi tarihi ana prensip olarak Arap milliyetçiliği üzerine kuruluydu. Öğrencilik yıllarında, siyasete ilk adım attığı yıllarda ve askerlik kariyerinde dahi her daim bu retoriğin peşinden giden Esad, etrafındaki birçok Baasçı ismin aksine hiçbir zaman romantik bir Arap Milliyetçisi olmadı. Siyasi ve askeri kariyerinin her aşamasında faydacı düşünce sistemini benimsemiş olan Esad, realist bir zeminde arka planda yine Arap milliyetçiliğini savunarak -ya da öyle bir görüntü vererek- konjonktüre göre zaman zaman Suriye milliyetçiliğine de geçiş yapıyordu. Başka bir deyişle, Hafız Esad'ın siyasi çizgisinde zamanın ve mekanın koşullarına göre milliyetçilik evriliyor ve Arap milliyetçiliği yerelden, mikroya uzanan bir değişim ve dönüşüme uğruyordu. Esad, söz konusu değişimin ipuçlarını 1977'de yayınlanan resmi bir biyografisinde şöyle veriyordu:

“Bizim tek bir toplumdaki oluşmuş bir ulus olduğumuza dair Araplar arasında çok güçlü bir hissiyat, manevî bir duygu vardır... Fakat bu manevî duyguyu maddî bir gerçeklik haline çevirmek çok uzun zaman alacaktır... belki de ben hayattayken olmayacak, çünkü bir Arap devletiyle ötekini arasında hala bir sürü farklılıklar var. İşte bu nedendendir ki birincil hedefimiz Suriyeli kimliklerimizi sağlamlaştırmaktır.”

126

Esad, iktidarının ileriki dönemlerinde karşımıza çıkan “Arap milliyetçiliği-Suriye milliyetçiliği” gel-gitinin meşruiyet zeminini işte bu ifadelerle dile getiriyordu. Nitekim Esad'a göre ideal anlamdaki Arap Birliği'ne ulaşmak kısa vadede gerçekçi değildi bu nedenle öncelikle yerel bir Suriyeli kimliği oluşturmak Arap Birliği'nin daha kalıcı siyasi temellerini oluşturmak için gerekliydi. Hafız Esad, siyasi yaşamı sürecince yaptığı meclis ve radyo konuşmalarında, halka hitaplarında, verdiği röportajlarda ve Baas Partisi bildirimlerinde uzun vadeli Arap Birliği fikrine ilkesel düzeyde sadık kaldığı izlenimini vermiştir. Milliyetçilikler arasındaki söz konusu geçişler ise ortaya konulan idealler ile siyasi gerçeklikler arasındaki meşruiyet köprüsü görevini görüyordu.

---

¹²⁶ a.g.e., s.122

Bu noktada Arap milliyetçiliği ve Suriye milliyetçiliği kavramlarına göz atmak yerinde olacaktır. Giriş bölümünde belirtildiği üzere Arap milliyetçiliği sadece Suriye'ye has bir kavram değildir. Günümüzdeki İslami referanslarla yönlendirilen yanlış algıların çok uzağında aslında Arap milliyetçiliği seküler bir zeminde ortaya çıkmıştır. Din ayrımı gözetmeksizin sadece etnik köken ve konuşulan dili baz alan, dahası yücelten kültürel bir milliyetçilik anlayışı olarak ortaya çıkan Arap milliyetçiliği ilk olarak Fransız devriminin etkisinde kalan Hıristiyan Araplar arasında filizlenmiştir. Bugünkü anlamına en yakın olarak siyasal Arap milliyetçiliği ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış ve I. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na; savaş sonrası ise Manda yönetimlerine karşı verilen “bağımsızlık mücadelelerinde” siyasal anlamda derinleşmiştir. Bu süreçler içerisinde tüm Arap halklarının bir araya gelerek tek bir Arap devleti çatısı altında birleşmesini öngören Pan-Arabizm gibi daha ütöpik anlamlar içeren Arap milliyetçiliği de söz konusu idi. Nitekim Suriye teoride her daim bu ütöpik idealin içerisinde yer almış ve hatta Hafız Esad döneminde bizzat Esad¹²⁷söz konusu birlik fikrini gündeme taşımaktan çekinmemiştir. Ne var ki pratikte Arap Birliği, yaşanan başarısız denemeler ve İsrail karşısında alınan ağır yenilgiler sonrasında ütopya olarak kalmaya mahkum olmuştur. Hafız Esad, teori ve pratik arasındaki bu ince fakat son derece hayati çizginin farkında olduğunu açıkça ortaya koyan gerçekçi politikalarla Arap milliyetçiliği, Suriye milliyetçiliği ve Arap Birliği kavramlarını kendi siyasi çizgisinde farklı biçim ve içeriklerle yorumlamıştır.

Siyasal anlamda Arap milliyetçiliğinin Suriye'deki temeli Baas Partisi ile atılmıştır. Suriyeli bir Hıristiyan Arap olan Mişel Eflak'ın 1943'te Şam'da kurduğu Baas Partisi, Cemal Abdül Nasır'ın Arap sosyalizminden sonra Arap dünyasında en derin iz bırakan ikinci büyük milliyetçi hareket olarak tarihe geçmiştir. Önceki bölümlerde değinildiği üzere Baas Partisi, özgürlük, birlik ve sosyalizm gibi göreceli kavramların -retoriğin- etrafında şekillenmiş ve günümüze değin Suriye'de etkisini

---

¹²⁷ Hafız Esad Pan-Arabizm'in bir ütopya olduğunu biliyor ancak bu “ihtiyaç duyduğu zamanlarda” -örneğin İsrail tehlikesi baş gösterdiğinde, içeride bir huzursuzluk peydah olduğu dönemlerde- bu fikri ateşli bir şekilde savunarak yeniden gündeme getiriyor ve hem iç-dış politika anlamında kendisini garanti altına aldığına inanıyor hem de böyle bir idealin gerçekleşmesi durumunda liderlik için bir iki dam önde olacağını düşünüyordu.

devam ettirmiştir. ¹²⁸ Tarihsel sürecin verildiği bölümde üzerinde detaylı bir şekilde durulduğu üzere, Suriye’de Fransız Mandası döneminde Arap milliyetçiliği bağımsızlık ideolojisi, manifestosu haline gelmiş; bu ideolojinin bayrağını da milliyetçilik ve sosyalizmin harmanlandığı Baasçılık üstlenmiştir. Suriye’de yine Fransız Mandası döneminde Fransızların izlediği etnik-dini-mezhepsel ayrıştırma politikaları son derece karmaşık bir sosyolojik yapıda olan Suriye’de her bir etnik-dini-mezhepsel grubun farklı fraksiyonları benimseyerek ayaklanmalarına neden olmuştur. Bu ayaklanmaların amacı her ne kadar aynı görünse de bağımsızlık mücadelesi halkı birleştirmekten çok daha derin ayrıklara sürüklemiştir. İşte bu noktada bağımsızlığın kazanıldığı 1946 yılından sonra beklenen istikrara ulaşılammış, bilakis söz konusu siyasi fraksiyonlar arasında da bir takım fikir ayrılıkları, siyasi çatallaşmalar ve en nihayetinde de siyasi egolar nedeniyle ardı ardına birçok darbe yaşanmıştır. Hatta bu darbeler yine tarihsel gelişmelerin aktarıldığı bölümde değinildiği üzere kendisini bağımsızlık mücadelesinin miğferi olarak gören Baas Partisi’ni de derinden sarsmıştır. ¹²⁹ Hafız Esad önderliğinde yapılan son darbeye kadar süren “darbeler silsilesi” Arap milliyetçiliği fikrinin ne denli farklı algılamaları olduğunu da gözler önüne sermiştir. ¹³⁰

Suriye milliyetçiliği ise teorik anlamda yerel bir milliyetçiliktir. Bir yerel milliyetçilik olarak, Suriye milliyetçiliği, Arap milliyetçiliğinin kavramsal çerçevesini taşımakla birlikte ulaşılmak istenilen ideal bakımından farklı bir seyre yönelir. Suriyeli tarihçilere göre Suriye milliyetçiliğini Bulus Nuceym adlı Hristiyan bir Arap’ın 19. yüzyıl sonlarında yazdığı kitapta Suriye’nin ayrı bir tarihi kimliğe sahip olduğu fikrini ortaya atması ile filizlenmiştir. ¹³¹Yine bir Arap Hristiyan olan Butros el-Bustani bu fikri daha da geliştirerek, sonraki yıllarda Büyük Suriye İdeali olarak adlandırılacak, Toroslar’dan Sina’ya kadar uzanan devleti idealini ortay atarak Suriye milliyetçiliğine siyasi bir coğrafya kazandırmıştır. Bustani Müslümanların, Hristiyanların, Dürzilerin ve Yahudilerin azınlık kavramı olmaksızın beraberce yaşayabilecekleri 19. Yüzyıl için ütöpik olarak nitelendirilen fikirleri ile Suriye

---

¹²⁸ Tibi.a.g.e., s.157

¹²⁹ Van Dam.a.g.e., s.137

¹³⁰ İbrahim Ebu-Rabi., *1967 Sonrası Arap Entelektüel Araştırmaları: Çağdaş Arap Düşüncesi*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2005,s.256

¹³¹ Tibi.a.g.e., s.159

milliyetçiliğini idealize etmiştir. Dönem içerisinde Bustani'nin fikirlerinin izinden giden bir grup Hıristiyan genç, amacı resmi dilinin Arapça olduğu özerk bir Suriye oluşturmak olan gizli bir dernek kurmuşlar ve böylece Suriye milliyetçiliği kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Ancak, dönemin koşulları içerisinde geniş kitlelere yayılamamış olsa da söz konusu fikirler Suriyeli Hıristiyanlar arasında milliyetçiliğin “Suriye” kimliği ile yayılmasında etkili olmuştur.¹³² 19. Yüzyıl sonlarında, tam da I. Dünya Savaşı'nın en çalkantılı dönemlerine uzanan bir süreçte ortaya atılan Suriye milliyetçiliği, 1930'lara kadar yer altında kalmıştır. 1930'larda -ki Fransız Mandası'na karşı verilen bağımsızlık mücadelesinin en yoğun dönemlerine denk gelmektedir- aslen Lübnan doğumlu olan yine Hıristiyan Arap Antun Saadah'ın Suriye Milliyetçiliği'ni yeniden teorize ederek ortaya atması ile tarih sahnesine yeniden çıkmıştır. Fransız Mandası'na karşı bağımsızlık mücadelesi veren milliyetçi gençlerden biri olan Saadah, bu düşüncelerini önce katıldığı öğrenci birliği ile ardından da 1932 yılında kurduğu Suriye Sosyal Milliyetçi Partisi (SSMP) ile kurumsallaştırma yoluna gitmiştir.¹³³ İlk başlarda gizli bir örgüt olan SSMP, faaliyetlerini hem Lübnan'da hem de Suriye'de yürütmüştür. Ancak, çok geçmeden Fransız istihbaratı tarafından deşifre edilen Saadah, Suriye'nin bağımsızlığına kavuştuğu ilk yıllarda, Fransızların baskısı ile Lübnan'da idam edilmiştir.¹³⁴ Saadah idam edilmişti ama kurumsal temellerini attığı Suriye milliyetçiliği Suriye içerisinde ciddi anlamda taraftar toplamıştı. “*Suriye Suriyelilerindir, Suriyeliler üniter bir millettir*” sloganı ile yoluna devam eden SSMP, Arap milliyetçiliği çizgisinden çok dönemin popüler radikal milliyetçilik anlayışları olan İtalyan ve Alman faşizmine kayan düşünceler üzerinde hareket ediyordu. Öyle ki parti programı tamamiyle Suriyeli kimliği üzerine inşa edilmiş, hatta neredeyse Araplıktan hiç bahsetmeyen maddeler içeriyordu. Söz konusu maddeler içerisinde en çok dikkat çekenini ise Hafız Esad'ın da “Büyük Suriye İdeali”ne referans oluşturacak olan teritoryal Suriye tanımlamasıdır. SSMP'nin parti programında “Büyük Suriye” olarak tanımlanan coğrafi sınırlar şöyle çizilmiştir “*Büyük Suriye, Mezopotamya ve Sina, kısaca bereketli hilal ve onun yıldızı Kıbrıs'ı içine alan Suriye ulusunun yettiği fiziki*

---

¹³² Seal, a.g.e., s.197

¹³³ a.g.e., s.199

¹³⁴ Tibi, a.g.e., s.195

alanların tümüdür.”¹³⁵ SSMP’nin Büyük Suriye tanımlaması, Adolf Hitler’in “Lebensraum-Yaşam sahası” kavramına benzer nitelikler taşımaktadır. Nitekim görüldüğü üzere tanımlamada Suriyelilerin yaşadığı her yer “Suriye” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, o dönemki Suriye milliyetçiliğinin Arap milliyetçiliğini kapsamadığı hatta Suriye kimliğine hem siyasi hem de coğrafi olarak vurgular yapılarak Araplığın dışlandığı açıkça görülmektedir. Hafız Esad, kendi iktidar sistemi içerisinde söz konusu Suriye milliyetçiliğine atıflarda bulunmuş fakat Esad’ın kavramsallaştırdığı Suriye milliyetçiliğinde öjenik, faşizan öğeler yerine esnek ve daha geçişken kavramlar kullanmıştır. Bu nedenle Esad’ın Suriye milliyetçiliği ile SSMP’nin Suriye milliyetçiliği ortak öğeler taşımakla birlikte bir noktada sonra özellikle de hedef-amaç çizgisinde keskin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. SSMP’nin savunduğu Suriye milliyetçiliğinin bir diğer önemli savunusu da Suriye tarihine yönelik ortaya koyduğu tezlerdir. Saadah’ın ortaya koyduğu tarih tezlerinde Suriyeli kimliği Araplıktan ziyade tarih öncesi çağlardan referanslarla inşa ediliyordu. Hatta kimi zaman Araplık faktörünü tamamen dışlayan, tarih öncesi çağlara keskin atıflar yapan antik öğelerle oluşturulmuş bir tarih inşası yaklaşımı görülüyordu. Yine bu noktada, Hafız Esad döneminde ele aldığımız Suriye milliyetçiliği ile SSMP’nin Suriye milliyetçiliği bir kez daha birbirlerinden ayrılmaktadır. Nitekim Esad döneminde kavramsallaştırılan resmi tarih tezleri, tarih öncesi çağları es geçmemekle birlikte, Suriye tarihinin altın çağları olarak Arap tarihini referans etmekte, özellikle de Emeviler ve Selahaddin Eyyubi¹³⁶ gibi epik öğeleri barındıran daha geniş tabanlı, daha kapsayıcı bir tarih yazımını tercih etmektedir. Bu bağlamda iki farklı zaman diliminde kavramsallaşan Suriye milliyetçiliklerine bakıldığında Hafız Esad’ın, SSMP’nin attığı temellerden yola çıkarak, kavramı öjenik öğelerden arındırıp, Arap milliyetçiliği ile harmanlanan bir kavramsallaştırma ile bahsi edilen nev-i şahsına münhasır bir fikir sistemi ortaya çıkardığını söylemek yanlış olmasa gerek. Başka bir deyişle Hafız Esad’ın izlediği Suriye milliyetçiliği, Arap milliyetçiliği ile Suriyeli kimliğinin mantıksal ve pragmatik bir zeminde iç içe geçirilerek birleştirildiği bir kavram olarak karşımıza

¹³⁵ SSMP parti programının tamamı için bkz Tibi. **a.g.e.**, s.195-199

¹³⁶ Selahaddin Eyyubi’nin etnik kimliği “Kürt müdür Arap mıdır” sorusu ile halen tartışılmakla birlikte, Arap/Arap İslam tarihindeki yeri nedeni ile, özellikle de Haçlı Seferleri karşısında gösterdiği kahramanlık nedeniyle, Eyyubi Arap halkları arasında efsaneleştirilmiştir.

çıkılmaktadır. Nitekim, “darbeler dönemi” başlığında ele alındığı üzere Hafız Esad’ın Baas Partisi içerisinde yaşanan hizipte “Önce Suriyeliyim sonra Arabım” sloganı ile hareket eden, Arap Birliği’nden ziyade Suriye birliğine önem veren kanatta yer alması, ancak siyasi yaşamı boyunca Arap milliyetçiliği sloganlarına da sahip çıkması Esad’ın her iki fikri entegre ederek oluşturduğu düşünce sistemini açıkça ortaya koymaktadır.

A. Ulus Kimliği (Suriyeli Kimliği) İnşası

Hafız Esad, önceki bölümlerde ortaya konulan pragmatist-karizmatik lider profili, Makyavelci siyasi karakteri ile Suriye’yi iktidarda kaldığı 30 yıl boyunca, özellikle ilk 20 yıl zarfında, kendisine tahsis edilmiş bir mülk olarak görmüş ve bu mülkün sakinlerinin yani Suriyelilerin kendisine itaat etmesi için çeşitli yöntemler denemiştir. Esad’ın, iktidarının ilk 10 yılında kurduğu sistemi sağlamlaştırmak, kurguladığı Suriye’yi uzun yıllar boyunca “bozulmadan” muhafaza edebilmek için izlediği politikalarından biri ve belki de en önemlisi Suriye’de “Suriyeli” üst kimliği altında bir ulus kimliği yaratma politikasıydı. Bu politikanın ana harcı ise konjonktüre göre şekillenebilen, dönüşebilen milliyetçilik fikr(ler)i idi. Zira tez çalışmasında ortaya konulan temel savlardan biri de Esad’ın Suriye’de kişisel egemenliğini kurabilmesi için için öncelikle bir Suriyeli kimliği inşa etmesi gerektiğidir. Nitekim Esad, oluşturmaya çalıştığı Suriyeli kimliğini çeşitli milliyetçilik öğeleri ile beslemiş; söz konusu milliyetçilik öğeleri ise “ihtiyaca göre” değişim ve dönüşümler geçirerek Hafız Esad’ın mutlak iktidar ideolojisine hizmet etmiştir. Başka bir deyişle Esad, kurguladığı kişisel egemenlik sistemi bağlamında milliyetçilik merkezli adımlar atmış; bu milliyetçiliğin adı kimi zaman kültürel kimi zaman siyasal kimi zaman daha geniş bir siyasi alanı kapsayan Arap milliyetçiliği olmuş, kimi zaman “Büyük Suriye İdeali”nin izinden giden Suriye milliyetçiliği olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı döneminden başlayıp, Fransız Mandası döneminde yükselme eğilimi gösteren bir milliyetçilik tecrübesi olsa da önündeki sıfatlar konusunda son derece karışık siyasal eğilimler içerisinde olan Suriye toplumu, Hafız Esad döneminde izlenen sistematik milliyetçilik politikalarına maruz kalmıştır.

Önceki bölümlerde değinildiği üzere Esad, son derece parçalı bir etnik, dini ve mezhepsel yapıya sahip olan Suriye’de özellikle de Fransız Mandası döneminden miras kalan ve başta siyaset olmak üzere hemen hemen her alanda kendisini gösteren “toplumsal ayrışma”nın olduğu bir dönemde iktidarı ele geçirmişti. Bu noktada Hafız Esad’ın öncelikli amaçlarından biri sağlam bir kişisel egemenliğe giden yolda birçok engeli kaldıracağı var saydığı Suriye’yi tek bir ulus kimliği çatısı altında birleştirebilmektir. Bu çatı kimlik, konjonktüre göre siyasal, kültürel ve zaman zaman da ekonomik; çoğu zaman ise üçünü birden kapsayacak şekilde tezahür edebiliyordu.

İşte bu farklı yönelimler beraberinde temel siyasal araçlardan biri olan milliyetçiliğin değişimini ve dönüşümünü de beraberinde getiriyordu. Diğer bir deyişle Hafız Esad döneminde milliyetçilik, çok da ayrıştırıcı olmamakla birlikte ulaşılmak istenilen sonuçlardaki farklılıklardan dolayı iki farklı akımı temsil eden Arap milliyetçiliği ve Suriye milliyetçiliği arasında gidip gelmiştir.

Değindiği üzere Hafız Esad'ın kişisel egemenlik sistemine giden süreçte temel politikası Suriye'yi tek bir Suriyeli kimliği altında bileştirmekti. Esad böylece, tek bir Suriyeli prototipi ortaya çıkarmış olacak ve kişisel egemenlik sistemine engel teşkil edecek tehlikeler bertaraf edilecekti. Bu bağlamda Hafız Esad klasik tabirle “kansız bir darbe” ile ele geçirdiği iktidarının temellerini sağlamlaştırabilmek ve bu temeller üzerine sözü edilen kişisel egemenlik sistemini oluşturabilmek edebilmek için ulus inşası sürecine girdi. Hafız Esad bu süreçte klasik ulus inşası araçlarından olan resmi tarih yazımı, sembolik ögeler ve düşman fenomenlerini itina ile kullanmıştır. Bu bölümde söz konusu ulus inşası sürecinde kullanılan ögeler ele almak, sürecin içeriğini kavrayabilmek için faydalı olacaktır.

Resmi Tarih

Hafız Esad döneminde Suriye'de izlenen kimlik oluşturma, ulus inşa etme modelinin en önemli araçlarından biri her ulus inşası sürecinde yer alan resmi tarih savlarıdır. Tarihsel arka planın verildiği bölümde değindiği üzere Suriye, Osmanlı'dan koparak bir süre manda yönetiminde kalıp daha sonra bağımsız olmuştur. Tarihte daha önce Suriye isimli bir devlet bulunmamış olmakla birlikte Suriye tek bir etnik kökenden gelen insanlardan oluşmamaktadır. Bir önceki bölümde ayrıntılarıyla değindiği üzere Suriye homojen bir toplumsal yapıya sahip değildir ve daha da önemlisi ulus devlet olarak doğmamıştır. Bu nedenle resmi tarih tezlerinde tarihsel olay ve olguların epik anlatımları değil kurgu tarih denilebilecek nitelikte bağlantılar kurulan, atıflar yapılan bir tarih yazımı üslubu hakimdir. Neredeyse tamamı Hafız Esad döneminde oluşturulan resmi tarih tezleri incelendiğinde söz konusu tarih tezlerinin bir takım ön kabuller üzerine kurulduğu görülebilir. Bu kabullerin çoğu ise çeşitli reddiyeler üzerine kurgulanmıştır.

Bu çerçevede Hafız Esad döneminde de etkili bir biçimde politize edilerek iç politika malzemesi olarak kullanılan resmi tarih tezleri her şeyden önce geçmişin özellikle de Osmanlı imzası taşıyan geçmişin reddi üzerine kurulmuştur. Osmanlı dönemi geri kalmışlığın ve geç modernleşmenin müsebbibi olarak gösterilmiş ve 400 yıllık Osmanlı hakimiyeti dönemi topyekun bir şekilde reddedilmiştir. Söz konusu reddin üzerine “yeni Suriye” tarihi, yeni mitler ve kahramanlar ile tarihin yeniden yazımı üzerine oturtulmuştu. Nitekim Smith’e göre de uluslar, üretilen ve yaşatılan, yaşaması için anavatana, etik nüvelere, kahramanlara ve parlak dönemlere ihtiyaç duyulan olgulardır.¹³⁷Bu nedenle de Suriye’de ulus inşası sürecinde resmi tarih tezleri çok önemli bir yer işgal etmiştir.

Resmi tarih tezlerinin yazımından sonra belki de daha önemli aşama resmi tarih tezlerinin hedef kitleye ulaştırılması aşamasıdır. Bu noktada Hafız Esad döneminde oluşturulan söz konusu tezleri halka öncelikli olarak eğitim ve öğretim kurumlarında ulaştırılmıştır. Bu bağlamda birçok ülkede tarih eğitiminin en önemli öğretim aracı ders kitaplarıdır. Suriye’de Hafız Esad döneminde okutulan tarih ders kitapları incelendiğinde resmi tarih tezleri konusunda önemli ipuçları elde edilebilmektedir. Suriyeli tarihçi Ahmet İbrahim Abdullah tarafından kaleme alınan “Çağdaş Arap Tarihi” adlı lise tarih ders kitabında Osmanlı ve Türkler “emperyalist ve sömürgeci” sıfatları ile nitelendirilmekte Türklerin Araplar üzerinde asimilasyon politikaları izlediklerinden bahsedilmektedir. Osmanlı’dan ve Türklerden açıkça ve sıklıkla “düşman” olarak bahseden söz konusu tarih ders kitabı Hafız Esad döneminde Suriye’de tüm liselerde okutulmuştur.¹³⁸

Sistemli bir ön yargı ile yazılan tarih ders kitaplarında sadece Osmanlı’ya ilişkin değil Hatay Meselesi’ne ilişkin olarak Türkiye’ye yönelik de suçlamalar mevcuttur. Büyük Suriye sınırları içerisinde yer aldığı iddia edilen Hatay’ın, 1939 yılında Türkiye’ye katılmış olmasını kabul etmeyen Suriye, özellikle Hafız Esad döneminde bu konuyu sıklıkla gündeme getirmiştir. Hafız Esad döneminde “Hatay’ın geri alınması” hedefi her daim halk nazarında canlı tutulmaya çalışılmış ve

---

¹³⁷ Anthony Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994,s.212

¹³⁸ Prof.dr.Mehmet Alpargu, “**Suriye Tarih Ders Kitaplarında İskenderun Meselesi Bölümünün İncelenmesi**”, Güneyde Kültür Dergisi, cilt 7, sayı 78, Ağustos 1995, s.13-16

resmi tarih tezlerinde konu her zaman için öncelikli konulardan biri olagelmıştır. Hatta, Suriye’de halk arasında Hatay’ın statüsüne ilişkin 2039 yılında yeniden bir referandum yapılacağı inancı da hakimdir.

Suriye resmi tarih tezinin bir diğer önemli nüvesi de Suriye’nin antik çağlardan beri var olduğunu, yeni ve yapay bir devlet olmadığını, kökleri ve kökenleri olduğunu ortaya koymak amacı ile hazırlanmış olan “**Suriye, 5000 yıllık köklü tarih**” ismini taşıyan tarih projesidir. Hafız Esad döneminin önemli sloganlarından biri olan “Büyük Suriye” idealini de içeren söz konusu proje, Esad’ın son dönemlerinde projelendirildiği için Esad tarafından bu isimle kullanılmamış olsa da, Hafız Esad dönemindeki resmi tarih çalışmaları, Suriye’nin ne kadar köklü ne kadar eski bir medeniyete sahip olduğu vurgularının hakim olduğu bir zeminde yürütülmüştür.

Simgeler (Marşlar, Pullar, Müzeler)

Günümüz dünyası hem görsel hem işitsel kimlik sembolleri, simgeleri ile doludur. Ülkelerin bayrakları ve marşları vardır ve söz konusu bayrakların çoğunun üzerinde iktidarın, kudretin simgesi olarak aslan, kartal, ejderha gibi güç simgesi hayvan motifleri bulunmaktadır. Bu simgeler ulus kimliğinin önemli bir yansıması, bir dışavurumu olarak nitelendirilebilir. Batı’da bu kimliğin bu sembolik dili çok eski köklerden gelmiş olup, uzun bir evrimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Günümüz Ortadoğusunda ise bu kimlik sembollerinin çoğu yenidir ve neredeyse tamamı dışarıdan ithal ya da kopya edilmiştir. Milli marşlar, bunları çalan bandolar ve desen ve rengiyle ulus kimliğini sembolize eden bayraklar da aynı şekilde Batı’dan alıntıdır. Bu bağlamda günümüzde Ortadoğu’nun tüm devletlerinin hatta emirliklerinin dahi birer bayrağı bulunmaktadır. Bayrak, tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu’da o denli önemli bir sembol bir simge haline gelmiştir ki, bugün Ortadoğu’da en popüler protesto gösterilerinden biri “düşmanın” bayrağını ayaklar altına almak ve yakmaktır.¹³⁹

¹³⁹ Bernard Lewis,, **Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995, s.78-79

Sayılan bu simgeler, ulus inşası süreçlerinin öncelikli unsurlarındandır. Arap milliyetçiliğini günümüz savunucularından Prof. Dr. Abdulvahab el-Messiri ulus inşası sürecinin önemli sac ayaklarından biri olarak nitelendirdiği milli marşları şöyle ifade ediyor:¹⁴⁰

“Ortadoğu’da bulunan herhangi bir ülkenin milli marşı, varlık görüşünden kaynaklanan tam bir ideolojiyi ifade eder. Ve genellikle bu, yönetici seçkinlerin görüşü olur. Marşın görevi ise, halk yığınlarını söz konusu ideolojinin hizmetine girmeye yönlendirmektir. Dolayısıyla milli marşların durumu da tıpkı ideolojilerin durumu gibidir; halka hizmetin aracı olabilecekleri gibi halkı kendi çıkarlarına hizmet ettirmenin psikolojik bir aracı da olabilirler.”

Messiri’nin de dile getirdiği üzere milli marşlar Ortadoğu’daki hakim iktidarların, mevcut rejimlerini ve ideolojilerini halk nezdinde canlı tutmak için kullandıkları psikolojik birer araca dönüşmüştür. Bu bağlamda tez çalışmasına konu olan Suriye’de de marşlar, halkın milli duygularını ortaya çıkarmak, bu duyguları canlı tutmak ve zaten genel itibari ile duygusal bir yapıda olan ve psikolojik hareketlerden çok çabuk etkilenen doğu hissiyatına sahip Suriye halkını tek bir amaç etrafında birleştirmek için kullanılmıştır. Hafız Esad, iktidarı süresince kullandığı Arap milliyetçiliği ve Suriye milliyetçiliği ideolojilerine fon oluşturan birçok marş besteletmiş ve bu marşlar Arap dünyasının en ünlü seslerinden Feyruz, Rahbani Kardeşler, Josef Azar, Ferid Atraş, Mervan Hüsammeddin, Dalal al-Şimali, Duraid Lahham tarafından seslendirilmiştir.

Hafız Esad döneminde, okullarda müzik ve tarih derslerinde öğrencilere öğretilen, yine okullarda yapılan törenlerde kullanılan, iktidarın sesi durumundaki radyo ve televizyonlarda¹⁴¹sık aralıklarla çalınan söz konusu marşların en önde gelenlerinden biri olan 1930’larda bestelenmiş olan ve Suriye bağımsızlık

---

¹⁴⁰Prof. Dr. Abdulvahab el-Messiri, Arap milliyetçiliğinin günümüz temsilcilerinden biridir. Messiri’nin alıntı yapılan sözleri, 21 Temmuz 2007’de El Cezire International televizyon kanalında yayınlanan “Arap milliyetçiliğinin Dünü Bugünü”adlı belgeselden alınmıştır.

¹⁴¹Televizyon, Hafız Esad döneminin son 10 yılında yaygınlık kazanmış olduğundan bu propaganda çalışmalarında radyo birincil öncelik arz etmiştir.

mücadelesinin simgelerinden biri durumuna gelen “*Bilad al-Arab- Arap Ülkesi*”dir. Hafız Esad döneminin en popüler bir diğer marşı da Dalal al-Şimali tarafından bestelenmiş olan Suriye’nin başkenti Şam’ı anlatan, Şam’ın Suriye’nin gözbebeği olduğunu vurgulayan “*Min Kasiyun-Kasyon Dağından*” isimli marştır. Bu marş da tüm okullarda, törenlerde çalınmış ve yine radyoların her gün onlarca defa çaldığı marşlardan biri olmuştur. Baas Partisi’nin marşı olarak bilinen “*Ya Shabab al-Arab-Ey Arap Gençliği*” de bu dönemin en popüler marşlarından biri olmuştur. Özellikle Esad döneminde kurulan gençlik cemiyetlerinin tüm toplantılarına fon olmuştur. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında bestelen ve Josef Azar tarafından seslendirilen “*Biktob Ismek Ya Biladi-Adını Yazdım Ey Vatanım*” adlı marş da savaş sırasında radyolarda her saat başı çalınmış ve halkın milli duyguları ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Söz konusu marş bugün halen okullarda ve Suriye’deki münferit müzelerde çalınmaktadır. Suriyeli ünlü şarkıcı Mervan Hüsammeddin tarafından 1980’lerde seslendirilen “*Ana Souri ve Ardi Arabiyya-Ben Suriyeliyim ve Arabım*” adlı marş ise yine aynı şekilde Esad döneminin gözde marşlarından biri olmuştur. Bu marş, Arap kimliğinden ziyade, Suriyeli kimliğini ön plana çıkarması açısından son derece önemlidir. Son olarak Lübnanlı ünlü müzisyenler Rahbani Kardeşlerin imzasını taşıyan ve yine Lübnanlı dünyaca ünlü şarkıcı Feyruz’un seslendirdiği “*Khara’tu Majdaki-Şanını/Görkemini Okudum*” adlı marş, Esad dönemindeki önemli marşlardan biriydi. Söz konusu marş, Hafız Esad’ın Arap milliyetçiliğinden ziyade Suriye milliyetçiliğini vurguladığı dönemlerde tercih edilmiştir.¹⁴² Nitekim marşı Lübnanlı bir şarkıcının söylemesi de Lübnan’ı Suriye’nin parçası olarak gören “Büyük Suriye İdeali”ne atıf olarak nitelendirilmiştir.

Görüldüğü üzere Hafız Esad döneminde Suriye’de ulusal bilinç, ortak hedef ve kolektif bir hissiyat oluşturulmak için marşlar son derece önemli bir yer tutmuştur. Yukarıda verilen örneklerin dışında, dönem içerisinde aynı mekanlarda aynı amaçlar için kullanılan onlarca marş daha vardır. Söz konusu marşların ortak özelliği ise ulus inşasının temel direklerinden biri olan “ulus bilincini yaratmak ve her daim canlı tutmak” olmuştur. Bu noktada, Suriye’de mülakat yapılan kişilerin çoğu, özellikle de

¹⁴² Çalışmada kullanılan marşlar Şam’daki Suriye Ulusal Müzesi’nden “cd” formatında temin edilmiş, künye bilgileri ise Halep Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan ve kartonet şeklinde basılmış olan “Suriye Marşları Dizini”nden edinilmiştir.

yaşları 30'un üzerinde olan kişiler söz konusu marşların sözlerini, kendilerini bildiklerinden beri ezbere bildiklerini ve özellikle okullarda, törenlerde her gün bu marşların okutulduğunu, bir dönemin en önemli kitlesel iletişim aracı olan radyolardan sürekli ulusal bilinci, milliyetçiliği körükleyecek olan marşların çalındığını ifade etmişlerdir. Yaşı 30'dan küçük olan, yani 1980 ve sonrası doğumlu kişiler ise yine okullarda söz konusu marşlarla birlikte, günümüze adapte edilmiş yeni marşların da kullanıldığını ifade etmişlerdir. Marşların üzerlerinde bıraktığı etkilerin neler olduğu sorulduğunda ise verilen cevap fikir birliği edilmişçesine "Suriyeli bir Arap olmaktan gurur duyduğumuzu hissediyoruz" şeklinde olmuştur. Özenle yazılmış marşların kimi romantik Arap milliyetçiliğine, kimi saf Suriye milliyetçiliğine, kimi özellikle de İsrail ile savaş halinde ya da savaş tehlikesi halinde iken halkın İsrail nefretini körükleyecek provakatif nüveler içerdiği görülmekte. İşte, marşlarda işlenen ulusal romantizm ve özellikle İsrail karşıtlığını canlı tutmayı hedefleyen marşlar, şarkılar birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi Suriye'de de ulus inşası sürecinde önemli araçlardan biri olagelmıştır. Günümüzde de halen aynı yoğunlukta olmasa da milliyetçiliğin yükseltmek istendiği dönemlerde gelişen kitle iletişim araçlarının hepsi kullanılarak marşlar, şarkılar halka sunulmaktadır.¹⁴³

Hafız Esad döneminde ulus inşası sürecinde kullanılan bir diğer önemli simge de kuşkusuz ki bastırılan pullardır. Dönem içerisinde Esad'ın talimatları ile bastırılan pulların üzerinde kimi zaman ideolojik, kimi zaman tarihi simgeler bulunuyordu. Kimi zaman da sadece Hafız Esad'ın fotoğraflarının bulunduğu pullar bastırılmıştı. Zira Suriye'de, birçok ülkede olduğu gibi dönemin önemli kişileri, olayları vs. onuruna çeşitli pullar bastırılır ve bunlar tüm ülkeye dağıtılırdı. Söz konusu dönemlerde haberleşmenin önemli araçlarından biri olan mektupların üzerine yapııştırılan pullar, böylece zaman içerisinde neredeyse tüm halka ulaşır ve üzerlerindeki fotoğraf, sembol, motif ve yazılarla halka verilmek istenen mesaj verilirdi. Söz konusu pulların örnekleri ekte verilmiştir.¹⁴⁴

¹⁴³ Bu durumun en son örneği 2006 yılında yaşanan İsrail-Lübnan(Hizbullah) Savaşı, sırasında gerek ulusal, gerek de uluslar arası yayın yapan tüm Arap kanallarında, çeşitli internet sitelerinde ve sosyal iletişim ağlarında İsrail karşıtlığını ateşleyecek, Arap milliyetçiliğini yükseltecek marşlar, şarkılar, şiirler, görüntüler içeren yayınlar yapılmasıdır.

¹⁴⁴ Ekte verilen pullar arasında pulların Suriye için ne kadar önemli bir iletişim unsuru olduğunu göstermek amacı ile önceki dönemlere ait önemli pullardan da örnekler bulunmaktadır. Pullar Şam'daki Suriye Ulusal Müzesi'nden temin edilmiştir.

Esad dönemindeki bir diğer sembolik araç da ülkenin hemen her şehrinde bulunan “ulusal müzeler”dir. Özellikle Şam’da bulunan Suriye Ulusal Müzesi, Hafız Esad dönemine ilişkin “yüceltilmiş” birçok simgenin sergilendiği bir müze olarak bu bağlamdaki en önemli aralardan biridir. Müze içerisinde Arap-İsrail Savaşları’nda “onurlu ve cesur” bir şekilde mücadele ettiği dile getirilen Suriye Hava Kuvvetleri’ne ait savaş uçakları, Hafız Esad ve varisleri olarak görülen oğulları Basil ve Beşşar’ın¹⁴⁵ bir arada resmedildiği tablolar, heykeller ve Hafız Esad’ın altından yapılmış dev heykelleri gibi önemli simgeler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Suriye’deki birçok müzede, hatta sokaklarda, evlerin dış duvarlarında, mahalle aralarında, parklarda, tüm devlet binalarında, tüm okullarda ve üniversitelerde Hafız Esad’ın dev posterleri, dev heykelleri bulunmaktaydı. Hatta şehirler arası yollarda dahi sık aralıklarla Hafız Esad’ın yine oldukça büyük ebatlardaki heykellerine, altında deyişlerinin yer aldığı panolara rastlamak mümkündü. Söz konusu heykellerin, posterlerin, panoların bu kadar çok ve bu denli büyük boyutlarda olmasının sebebi Hafız Esad’ın her daim Suriye halkının gözünde, fikrinde, dilinde olması için geliştirilmiş sosyo-psikolojik etkileri olan siyasi bir diğer propaganda çeşidiydi.¹⁴⁶ Sonuç olarak Hafız Esad dönemine ulus inşası sürecinde kullanılan simgeler, özellikle marşlar, halkın ulusal bilincinin canlı tutulması ve sonraki aşamada da Hafız Esad isminin sürekli zihinlerde bir gurur vesilesi olarak kalmasını sağlamıştır ve bu açıdan bu süreçte son derece etkili araçlar olmuşlardır.

---

¹⁴⁵ Hafız Esad varisi olarak büyük oğlu Basil’i görüyordu fakat bir trafik kazası sonucu ölünce yerine küçük oğlu Beşşar Esad’ı hazırlamaya başladı ve nitekim Esad’ın ölümünden sonra yerine Beşşar Esad geçti.

¹⁴⁶ Hatırlanacağı üzere 2003 ABD işgali sonrasında Irak’ta Saddam Hüseyin karşıtlarının ilk yaptığı hareket müzeleri yağmalamak, ders kitaplarını parçalamak, duvarlarda asılı olan Saddam Hüseyin tablolarını, fotoğraflarını indirmek olmuştur. En nihayetinde ise “Saddam Hüseyin rejimin iflasının simgesi haline gelen Bağdat’taki büyük Saddam Hüseyin heykelinin devrilmesi görüntülerini tüm dünya televizyon ekranlarından izlemiştir.

Düşman Fenomeni

Hafız Esad döneminde yürütülen ulus inşası sürecinin araçlarından bir diğeri de “düşman fenomenidir”. Hafız Esad iktidarı süresince, farklı etnik yapılardan gelen Suriye halkını bir arada tutmak için kendisine seçtiği düşmanlar üzerinden çeşitli politikalar izlemiştir. Hatırlanacağı üzere Suriye halkının, izlenen “böl-yönet” politikasına rağmen topyekun mücadele ettiği tek dönem Fransız Mandası’na karşı verilen bağımsızlık mücadelesi dönemi olmuştur. Fiili olarak bir mücadele söz konusu olmasa da Hafız Esad yarattığı düşman fenomenlerini halka birer tehlike birer güvenlik tehdidi olarak sunmuş ve böylece aynı bağımsızlık mücadelesi dönemindeki kolektif bilincin oluşmasını hedeflemiştir.

Esad döneminin büyük bir kısmını kapsayan Soğuk Savaş dönemi içerisinde birçok devlet tarafından yoğun bir şekilde kullanılan “iç-dış” politika stratejilerinden biri olan “düşman tehdidi” Soğuk Savaş konjonktüründe ülkelerin gerek iç gerekse dış politikalarında kullandıkları stratejilere meşruiyet zemini kazandırmak için kullanılmıştır. Hatta günümüzde de birçok Ortadoğu ülkesi söz konusu düşman stratejilerini (post)modernize ederek kullanmaya devam etmektedirler.

Nitekim Esad döneminde yürütülen ulus inşası sürecinde uygulanan politikalar bizzat Esad’ın kendi tarafından ya da resmi tarih çalışmaları sırasında halka sunulan düşman fenomenlerinden en önemli iki tanesi Hatay Meselesi ve yaşanan su paylaşımı sorunları nedeni ile Türkiye ve Arap-İsrail Savaşları ve Golan Tepeleri’nin işgali nedeni ile İsrail’dir. Hafız Esad, iktidarı süresince Türkiye ile olan ilişkilerini çatışma eşiğinde son derece sorunlu bir ilişki düzeyinde tutmaya çalışmıştır. Vurgulandığı üzere Hatay Meselesi bu durumun temel nedeni olmuştur. Esad, sınır komşusu ve yıllarca bir arada yaşadığı Türklere ve Türkiye’ye karşı her fırsatta özellikle de halk karşısında son derece sert bir tutum takınmış yine son derece provoke edici, son derece sert sözler sarf etmiştir. Her yeri geldiğinde Hatay’ın geri alınacağını vurgulayan Esad, Türkiye aleyhtarlığını ulus inşası sürecinde de sistemli bir şekilde uygulamıştır. Halka uzun Esad iktidarı boyunca Türkiye’den tehdit algılatılmış ve bu tehdidi yaklaşımadan önleyen “kudretli liderlerine” minnettar kalmaları sağlanmıştır.

Hafız Esad'ın "Türkiye düşmanlığı" bağlamında kullandığı bir diğer önemli argüman ise su sorunudur. Türkiye ile sınır aşan akarsular konusunda uzun yıllar süren sorunlar yaşayan Suriye, Esad döneminde bu sorunu son raddeye kadar tırmandırmıştır. Hafız Esad her fırsatta Türkiye'nin Suriye halkını susuz bırakmaya çalıştığını dile getirmiş ve bu konuyu işleyen birçok broşür bastırılmış, radyo programları ve televizyon filmleri hazırlanmıştır. Netice itibari ile Suriye halkı Hafız Esad dönemi boyunca bu nedenlerden dolayı Türkiye'den tehdit algılamış ve Esad'ın Türkiye'ye karşı uyguladığı tüm politikaları -kerhen de olsa- desteklemiştir. Örneğin, Suriye çok uzun yıllar süresince PKK terör örgütünün komuta merkezi durumunda olmuştur. Örgüt lideri Abdullah Öcalan 1998 yılına kadar Suriye'nin başkenti Şam'da, Hafız Esad'ın koruması altında yaşamıştır. Halk bu duruma ses çıkarmamış hatta güvenlik gerekçesi ile desteklemiştir. Nitekim mülakat yapılan kişilerin çoğu, bu konuda yukarıda ifade edilen görüşleri dile getirmişlerdir.

Hafız Esad döneminde kullanılan en önemli düşman fenomeni ise kuşkusuz ki İsrail olmuştur. İsrail'in düşmanlık sıfatı Türkiye'ninkinden çok daha yoğun olmuştur. İki ülkenin Hafız Esad dönemi boyunca aralıklarla da olsa savaş durumunda olması, Golan Tepeleri'nin İsrail işgali altında bulunması ve Filistin halkının İsrail tarafından ezilmesi, baskı görmesi İsrail'in "birincil" düşman olarak görülmesini sağlamıştır. Hafız Esad, iktidarı boyunca uluslararası arenada İsrail karşıtlığı, İsrail aleyhtarlığı politikaları izlemekle birlikte, Türkiye örneğinde olduğu gibi İsrail düşmanlığını da bir ulus inşası argümanı olarak kullanmıştır. Halk yine Türkiye örneğinde olduğu üzere hem de çok daha şiddetli bir şekilde her daim İsrail'den tehdit algılamıştır. Zaten halihazırda Golan Tepeleri'nin İsrail işgali altında olması ve Filistin'de yaşanan gelişmeler Suriye halkında İsrail'e karşı olan nefreti körüklemekteyken Hafız Esad'ın hemen her halka hitabında söz konusu duruma vurgulu atıflarda bulunması, İsrail tehdidinin ve düşmanlığının sürekli canlı hatta ateşli bir seviye olmasına yol açmıştır.

İzlenen söz konusu politika bağlamında Soğuk Savaş döneminde işlenen bir diğer dış düşman fenomeni de ABD tehdidi olmuştur. Nitekim Suriye tam olarak olmasa da de facto olarak Doğu Bloku'na yakın duruyordu. Bunda Hafız Esad'ın SSCB'de askeri eğitim almış olması ve sosyalist bir gelenekten geliyor olmasının da

etkisi büyüktür. Bu bağlamda Esad, SSCB liderliğindeki Doğu Bloku'na yakın politikalar izliyor ve haliyle ABD ile karşı saflarda bulunmuş oluyordu. Ancak Suriye'de işlenen Amerikan karşıtlığının daha önemli bir nedeni vardı. O da ABD'nin her daim İsrail'in hamisi olarak görülmesiydi. Hatta Araplar arasında şöyle bir motto oluşmuştu “Büyük Şeytan ABD, küçük şeytan İsrail”. Ancak Hafız Esad dönemi içerisinde tutunulan ABD karşıtı tavır stabil de olmamıştır. Zira Esad I. Körfez Savaşı sırasında Kuveyt'i işgal eden Irak'a hareket düzenleyen ABD'ye açık destek vermiştir. Bu hamlesiyle bütün dünyayı şaşkına çevirse de Esad aslında pragmatik çizgisinde istikrarlı bir ilerleme gösteriyordu. Hiçbir zaman Saddam Hüseyin ile iyi ilişkiler içerisinde olmayan Esad, Saddam'ı Arap milliyetçiliği çerçevesinde kendisine rakip olarak görüyordu ve Saddam'ın kanadını kırabilecek böylesine bir fırsatı kaçırmayarak, kendisinden beklenmeyecek bir şekilde hem de Soğuk Savaş henüz bitmişken ABD'ye destek verdi.

Sonuç olarak, gerek Türkiye gerek İsrail gerekse de ABD düşmanlığı ve bizzat Esad tarafından sürekli canlı tutulan bu iki ülkenin özne olduğu güvenlik tehdidinin halk nazarında bir paranoyaya dönüştürülmüş olması başta da ifade edildiği üzere Fransızlara karşı verilen bağımsızlık mücadelesindeki toplumsal bilincin ve kolektif ruhun oluşması için uygulanmış olan bilinçli politikaları. Mülakat yapılan kişilerin hepsinin genel olarak ifadesine göre Suriye halkı Hafız Esad döneminde sürekli olarak iç ve dış tehdit altındaydı ve Hafız Esad'ın güçlü kişiliği ile tüm ülkeyi bir arada tutarak, bu tehditleri savurarak Suriye'yi korudu. İşte bu düşünce, bu inanış Hafız Esad'ın kendi içerisinde ve tabii ki kendi koşulları çerçevesinde görece başarılı bir politika ve strateji izlediğini gösteriyor.

B. Kişisel Egemenlik Sistemi Aracı Olarak Arap Milliyetçiliği ve Suriye Milliyetçiliği

Tezin konusu olan Hafız Esad dönemindeki Arap milliyetçiliği algısı teori ve pratik arasında gidip gelen, zaman zaman genişleyen, zaman zaman daralan tamamen pragmatik bir Arap milliyetçiliği olagelmıştır. Nitekim çıkış noktaları aynı/benzer olsa da bugün kendisini Arap milliyetçisi olarak tanımlayan devletler, rejimler, kurumlar, partiler ya da bireyler birbirinden bağımsız biçim ve içeriklerle kendinden menkul Arap milliyetçilikleri halini almışlardır. Bunlardan biri de Suriye’de Hafız Esad’ın şahsında cisimleşen ve halen hüküm sürmekte olan Suriye Baas’ının pragmatik Arap milliyetçiliğidir.

Hafız Esad’ın 30 yıl boyunca bağlı kaldığı Arap milliyetçiliği aslına bakılırsa literatürde tam bir tanımlaması bulunmayan, vurgulandığı üzere nev-i şahsına münhasır bir kavramdır. Çünkü, Esad’ın Arap milliyetçiliği içerisinde. konjonktürel anlamda şekil değiştiren, hatta zaman zaman kendisi ile çelişen tamamen politize edilmiş, hatta kişiselleştirilmiş bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda, Esad’ın kurguladığı Arap milliyetçiliği, içerisinde hem kültürel hem siyasal nüveler olmakla birlikte çoğu zaman gerçekçi olsa da kimi zaman romantik öğeler barındıran, bütüne bakıldığında laik olarak tanımlansa da kimi zaman dini referanslara da başvuran, Arap Birliği fikrinin gerçekçiliğini sorgulayan ama gerektiğinde Arap Birliği’ni ateşli bir şekilde savunan hatta liderliğine soyunan bir çerçeve çizmektedir.¹⁴⁷ Hatta Arap Birliği’i savunurken aynı zamanda Büyük Suriye idealini de ortaya koyarak kimi zaman Arap Birliğini Suriye liderliğinde idealize eden kimi zaman da Arap Birliğini dışlayarak sadece Büyük Suriye’den bahseden bir kavramdır Hafız Esad’ın kafasındaki “Arap milliyetçiliği”. İşte bu nedenlerden dolayı, Hafız Esad Suriyesi’ndeki Arap milliyetçiliğini anlamak daha doğrusu çözümleyebilmek hiç de kolay değildir. Zira, mevcut teorik tanımlamalar, olay ve olgu çözümlemeleri Hafız Esad gibi pragmatik, Makyavelci bir liderin egemenliğinde vücut bulan bir düşünceyi- ki zaman içerisinde bu düşünce bir sisteme dönüşmüştür- açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu noktada Esad’ın zihnindeki ve

---

¹⁴⁷ Sami Moubayed, **Damasus Between Democracy and Dictatorship**, Lanham Press, New York, 2000,s..21

büyük oranda uygulamış olduğu politikalara ve izlemiş olduğu stratejilere bütünsel olarak bakıldığı zaman Esad'ın Arap milliyetçiliğini siyasal bir amaç değil de kişisel egemenliğe giden süreçte önemli bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Başka bir deyişle Hafız Esad için Arap milliyetçiliği siyasal anlamda sabit bir realitedir ancak kişisel egemenlik sürecine bakıldığında realite yine sabit ama algılar son derece değişken bir şekilde konumlandırılmıştır.

Soğuk Savaş döneminin simge isimlerinden biri olan ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger Ortadoğu konulu bir konferansta Hafız Esad için şöyle diyordu: *“Esad Suriye'nin Arap ulusunu birleştirmek için gerekli güce sahip olmadığı ve büyük idealler peşinde koşmadan önce kendi topraklarına yeniden hakim olmak zorunda olduğu sonucuna varmıştı.”*¹⁴⁸ Kissenger'ın söylediği gibi Hafız Esad, gençlik yıllarındaki ütopyik ideallerden çok daha gerçekçi politikalar üretmesine nede olan realist bir siyasi yaklaşımla hareket etmiş ve bu bağlamda milliyetçilik kavramını dönüşümlü olarak kullanmıştır. Hafız Esad'ın, tezin tamamında savunulan bu argümana bu denli sahip çıkmış ve ısrarla kullanmış olması sadece Esad'ın siyasi mahareti değildi. Büyük bir bölümü Soğuk Savaş sürecinde geçen iktidarı süresince Esad, Soğuk Savaş'ın sunmuş olduğu kaygan zeminden de yararlandı. Nitekim, Soğuk Savaş Ortadoğusu Hafız Esad'a istediği politikaları uygulamak konusunda bulunmaz fırsatlar sunmuştur. Özellikle de 1970'lerde Arap dünyasındaki temel eğilimin Arap milliyetçiliğinden uzaklaşmış olması Esad'a kişisel egemenlik sistemi sürecinde uygun bir zemin hazırlamıştır. Zira bu dönemde Arap ülkeleri, yaşanan başarısız birlik denemeleri ve özellikle de İsrail karşısında alınan ağır yenilgiler ve toprak kayıpları sonrasında birlik fikrinden uzaklaşarak, farklılaşma temelinde ulusal çıkarlarını ön planda tutmaya başlamışlardır.¹⁴⁹ Aslına bakılırsa Arap ülkeleri arasındaki bu ayrışma fikri, 1960'ların ortasında ortaya çıkmış; 1967 yılında İsrail'e karşı girişilen 6 Gün Savaşı'ndaki büyük hezimet sonrası açığa çıkmıştır. Hatta bu savaş sonrasında Arap ülkeleri ayrışmanın yanı sıra rekabet içerisine de girmişlerdir. Davişa'nın Arap milliyetçiliğinin ölüm fermanı olarak nitelendirdiği 6 Gün Savaşı sonrasındaki süreçte Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan Arap Birliği zirvesinde ilk defa olarak “ulusla çıkarlar ve veto haklarının saklı tutulması” konularının

¹⁴⁸ El Cezire Televizyonu “Şam'ın Sfenksi” Belgeseli'nden alınmıştır.

¹⁴⁹ Moubayed, a.g.e., s.39

tartışılmış olması bu yeni dönemin ip uçlarını vermiştir.¹⁵⁰ Bu süreç içerisinde söz konusu “ulusal çıkarların önceliği” fikrini savunanlardan biri de Hafız Esad’dı. Ancak Esad, Arap Birliği zirvelerinde savunduğu bu düşünceleri, iç politikada yüksek sesle dile getirmekten kaçınmış ve içeride “Arap milliyetçiliğinin lideri Suriyedir” algısının devamını sağlamaya özen göstermiştir. Nitekim, konjonktür yine Esad’a yardım etmiş ve 1967 sonrasında Arap Birliği içerisinde yaşanan tartışmalara 1973 Savaşı ile kısa bir ara verilmiştir. 1973 Savaşı’nda, önceki savaşlardan farklı olarak, yine matematiksel olarak savaşta mağlup taraf olmalarına rağmen, sınırlı da olsa yaşanan kazanımlar başta Suriye olmak üzere Arap ülkelerinde yeniden birlik fikrini canlandırmıştır. Hatta 1973 Savaşı sonrasında Suriye’de Hafız Esad’a “Kuneytra fatihi” ünvanı verilmiştir. Ne var ki 1973 Savaşı, “yenilmez İsrail” fikrini sarsmış olsa da 1973 sonrasında Arap milliyetçiliğinde beklenen canlanma, dirilme yaşanmamıştır. Bu süreç içerisinde Arap milliyetçiliğinin, Arap birliği fikrinin fiili lideri olan Nasır’ın vefat etmesi dengeleri bir kez daha sarsmıştır. Bu defa da giderek derinleşen bir liderlik krizi ile karşı karşıya kalınmıştır.¹⁵¹ Nasır’ın ölümünden sonra Mısır’ın başına geçen Enver Sedat’ın Nasır’dan çok farklı politikalar izlemesi, özellikle 1973 Savaşı sonrasında Mısır’da “İsrail ile masaya oturma fikri”nin ortaya atılması Arap dünyasında yeni bir krizi daha beraberinde getirmiştir. Arap dünyasından gelen tüm tepkilere, eleştirilere ve hatta tehditlere rağmen Enver Sedat 1973 Savaşı sonrasındaki süreçte “savaş yerine müzakere” stratejisine geçiş yapmış ve 1979’da Camp David’de İsrail’le barış antlaşması imzalayarak Arap dünyasında günümüze değin sürecek olan yeni bir kamplaşmanın temelini atmıştır. Mısır’ın bu adımı Arap dünyasında çok büyük yankı buldu. Araplar Mısır’ın bu adımını Arap birliğine ve Filistin davasına ihanet olarak nitelendirdiler ve olağan üstü gündemle toplanan Arap Birliği zirvesinde Mısır ile tüm diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi, Mısır’ın Arap Birliği’nden çıkarılması ve Arap Birliği merkezinin Mısır’ın başkenti Kahire’den Tunus’a taşınması kararları alınarak Mısır bir anlamda tecrit edilmiştir. Tam da bu noktada söz konusu krizi fırsata çevirmek isteyen Hafız Esad, Nasır sonrasında Mısır’ın Enver Sedat önderliğinde bir ihanet hareketi başlattığını ve bu nedenle Arap birliği

---

¹⁵⁰ Davışa,, a.g.e. ,s.66

¹⁵¹ Hourani, ,, a.g.e. ,s.211

fikrinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği fikrini ortaya atarak, Nasır sonrası dönemde hazır Mısır da Arap Birliği'nden dışlanmışken hem iç hem de dış politik vizyonunu göz önünde bulundurarak Arap Birliği'nin liderliğine soyunmaya başladı. Böyle bir ihtimalin gerçeğe dönüşmesi dış politikada olduğu kadar iç politikada da Esad'a önemli fırsatlar sunacaktı. “Mısır'ın ihaneti” fikri üzerinden Arap milliyetçiliğini Nasır'ın izinde görünerek kendi şahsında yeniden canlandırmaya çalışan Esad, böylece içerde de sesleri yükselmeye başlayan muhalifleri susturmayı planlıyordu. Ne var ki, Esad Arap Birliği'nin hayal olduğunu bilse de kişisel egemenlik sürecinde önemli bir evre olan Arap milliyetçiliğinin lideri, Arap Birliği'nin neferi görüntüsünü kaybetmemek için birlik fikrini tamamen terk etmiyor, en azından böyle bir görüntü veriyordu.

Mısır'ın “ihaneti” ile Arap Birliği içerisinde yaşanan derin krizde, pragmatik lider kimliğinin en önemli kanıtlarından biri olan “alternatif yönelimler” olgusunu bu defa SSCB'ye daha da yaklaşarak ortaya koyan Esad, 1980 yılında SSCB ile imzalanan antlaşma uyarınca Moskova'dan ekonomik yardım ve direk silah yardımı almaya başladı. Zira Esad, Arap Birliği'nin bir daha tahsis edilemeyeceğini biliyor ve bu bağlamda İsrail'e karşı kendisine yeni, güçlü ve sağlam bir müttefik arıyordu. Bu tanımlamaya en uygun müttefik hiç kuşkusuz ki SSCB idi. Nitekim Moskova da Şam ile ilişkileri geliştirerek Soğuk Savaş'ın kamplaşma sürecinde Ortadoğu'dan kendisine önemli bir müttefik edinmiş oluyor; daha da önemlisi Akdeniz'de önemli ve stratejik bir noktaya fiili olarak konuşlanmış oluyordu.¹⁵² Karşılıklı çıkarların beslediği Moskova-Şam ilişkisi 1980'lerin sonuna gelindiğinde önemli bir yoğunluk kazanmıştı. Hatta öyle ki Suriye bu süreçte Sovyet yardımından en fazla yararlanan ülkelerin başında gelir olmuştu.¹⁵³ Hafız Esad, gün geçtikçe artan Sovyet yardımı ve ilerleyen ilişkileri iç politikada da özenle kullanıyordu. Ancak bu noktada yine özenle bir noktanın altına çizen Esad, SSCB ile yaklaşmanın Arap milliyetçiliğinden sapma olmadığını, Suriye'nin ilelebet Arap milliyetçiliğine bağlı hareket edeceğini vurguluyor ama İsrail tehlikesini ve işgal altındaki Golan'ı işaret ederek “ama gün ulusal çıkarlar günüdür” diyerek Suriye milliyetçiliğini ön sıraya

---

¹⁵² a.g.e. ,s.115

¹⁵³ Hopwood,, a.g.e. ,s.166

geçtiğini ilan ediyordu. ¹⁵⁴Bu sözleri ile Esad Suriye halkına Arap milliyetçiliğini terk etmediklerini ama artık ülkesel çıkarların, ulusal önceliklerin ön planda tutulması gerektiği fikrini aşıyordu. İşte bu nokta Arap milliyetçiliğinden Suriye milliyetçiliğine, Suriye ulusalcılığa geçişin, yani milliyetçiliğin evrilmesinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Değindiği üzere hem küresel hem de bölgesel sistemlerde yaşanan olaylar, Hafız Esad'ın kurguladığı kişisel egemenliğe ulaşmasında Esad'a önemli fırsatlar sunmuş; Esad da politikalarını ve stratejilerini söz konusu fırsatlara göre dönüştürmeye çalışmıştır. Zaman zaman birbiri ile çelişen politikalar, stratejiler gibi görünse de, Esad'ın siyasi hayatına bütünsel olarak bakıldığında atılan adımların hep aynı sonuca, hedefe hizmet ettiği görülecek ve Makyevelli'nin "amaca giden yolda her şey mübahtır" sözünün Esad'ın siyasi hayatına ne denli uygun olduğu bir kez daha hatırlanacaktır.

Hafız Esad'ın kişisel egemenliğe giden süreçte attığı tehlikeli adımlardan biri de şüphe yok ki Lübnan müdahalesidir. Ürdün'den sınır dışı edilen Filistinli mültecilerin güney Lübnan'a yerleşmeleri, zaten son derece hassas, kırılğan bir siyasi zemin üzerine kurulmuş olan Lübnan'da derin bir krize yol açtı. Filistinli mültecilerin Lübnan'a yerleşmesi ile etnik, dini ayrımlar üzerine inşa edilen siyasi sistemde dengeler bir anda değişince sürecin aleyhlerine işlediğini düşünen ve daha da önemlisi Filistinlilerin varlığı ile Lübnan'ın İsrail'in açık hedefi haline geleceğini iddia eden Lübnanlı Hristiyanların 1975 yılında Filistinlere savaş açtı. Bu süreçte hali hazırdaki Müslüman-Hristiyan çekişmesinin de krizin içine çekilmesi ile Lübnan, dış müdahalelere sahne olacak ve uzun yıllar sürerek yüz binlerce kişinin ölümüne neden olacak olan bir iç savaşa sürüklendi. Lübnan'da başlayan iç savaş Suriye'yi birkaç nedenden ötürü yakından ilgilendiriyordu. Her şeyden önce Filistinli mültecilerin Lübnan'a yerleşmesi Suriye için de İsrail tehdidinin yükselmesi anlamına geliyordu. Diğer bir yandan da hafız Esad döneminde sıklıkla gündeme taşınan Büyük Suriye sınırları içerisinde yer alan Lübnan, zaten Suriye'nin doğal bir parçasıydı. Yani Lübnan'daki savaş doğal olarak Suriye'nin de savaşıydı. İşte bu gerekçelerle hafız Esad, çok geçmeden Lübnan'a müdahale etmeliydi. Müdahaleyi meşrulaştırmak için de bahsedilen bu savlar iç politikayla bağlantıları kurularak,

---

¹⁵⁴ Moubayed,, a.g.e. ,s.66

Suriye milliyetçiliği ve ulusal çıkarlar zemininde halka sunuldu. Duruma başka bir açıdan daha bakarsak Lübnan müdahalesiyle Esad hem Lübnan'ı kontrolü altında tutacak hem de Büyük Suriye İdeali bağlamında önemli bir adım atılarak Suriye milliyetçiliği kavramsal olarak daha da sağlamlaşacaktı. Bu saiklerle yola çıkan Esad, 1978 yılında Lübnan İç Savaşı'na müdahil oldu.¹⁵⁵ Savaşa beklendiği üzere Filistinlilerin değil Lübnanlı Hristiyanların yanında dahil olması ise Arap dünyasında önce şaşkınlıkla karşılanırsa da Esad'ın bu tavrına yönelik yaptığı şu açıklama iç politikadaki soru işaretlerine yönelikti “*Lübnan'daki sorun Arapların sorunudur. Biz Lübnan'a Arap milleti adına müdahale ediyoruz. Araplar arasında daha fazla kan dökülmesine izin vermeyeceğiz.*”¹⁵⁶

Lübnan'a müdahale il bakışta Arap milliyetçiliği ideolojisine ters gibi görünse de, 1973 sonrasında yaşanan gelişmelerle “Arap Birliği'ne güven olmaz” algısının oluştuğu Suriye halkında, doğal olarak Arap milliyetçiliğinden Suriye milliyetçiliğine geçiş için uygun bir zemin oluşmuştu. Konjonktürü ve süreci iyi kullanan Esad, çok ağır kayıplar vermeden bu geçişi sağlamaya çalıştı. Bu noktada gelen Lübnan müdahalesi'nin “Büyük Suriye” bağlamında lanse edilmesi, yine aynı süreçte “amaç Arap kanının durması” vurgusunun yapılması Esad'ın meşruiyet gerekçelerini oluşturuyordu. Esad'ın Lübnan müdahalesine görece kolayca meşruiyet sağladığı bu sürecin SSCB'den alınan ekonomik yardımlarla yine görece refah seviyesinin yükselmiş olduğu bir dönem olması ve daha da önemlisi Esad'ın egemenlik sistemini büyük oranda -özellikle de kurumsal anlamda- kurmuş, güçlendirme evresine geçtiği bir döneme denk gelmesi Esad için işleri daha da kolaylaştırmıştır.

Takip eden dönem içerisinde Esad'ın iç-dış politika bağlamında Suriye milliyetçiliğini kavramsal olarak daha da güçlendirdiği olaylara sahne olmuştur. Bunlardan ilki Suriye'nin İran-Irak Savaşı'nda İran'a destek vermiş olması ve Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği Körfez Savaşı sırasında ABD destekli Kuveyt'in yanında yer

---

¹⁵⁵ Reuven Avi-Ran,, **The Syrian involvement in Lebanon since 1975**, Westview Press, New York, 1991,s.79

¹⁵⁶ Davışa,, **a.g.e.** ,s.115

almazdır. Bu iki örnek de Hafız Esad'ın konjonktüre göre politikalarını ne denli pragmatik bir biçimde değiştirebildiğinin açık göstergeleridir. Nitekim İran İslam Devrimi'nin hemen akabinde başlayan İran-İrak Savaşı sırasında bir Arap ülkesi olarak Irak'a değil de İran'a destek vermesi Arap milliyetçiliğindeki sapmanın ya da tezde kullanılageldiği üzere evrilmeyi ortaya koymaktadır. Zira bu dönem içerisinde Esad, Arap milliyetçiliğinden ulusal çıkarlara dayanan Suriye milliyetçiliğine geçişi tamamlamış, bu olayla söz konusu geçişin “geçici” olmadığını göstermiştir. Sınır komşusu ve bir anlamda siyasi rakibi olan Saddam Hüseyin'in zayıflaması, ulusal çıkarları ve tabii ki kişisel çıkarları açısından Hafız Esad için büyük önem taşımaktaydı. Bilindiği üzere Saddam Hüseyin ve Hafız Esad aynı parti ideolojisini benimsemiş olsalar da görünür-görünmez bir rekabet içerisindeydiler.

Hafız Esad'ın Saddam Hüseyin'e bir anlamda “darbe” olarak nitelendirilebilecek hareketlerinden biri de değinildiği üzere ABD destekli Kuveyt'e destek vermesi oldu. Körfez Savaşı'nın tarihine bakıldığında -1995- bu noktada da Hafız Esad'ın pragmatik kişiliğinin ön planda olduğu görülebilir. Bilindiği üzere, 1990'larının başında itibaren Soğuk Savaş bitmiş ve dünya yeni bir düzen içerisinde yeniden kurgulanmaya başlamıştı. Bu süreçte ABD'nin güçleneceğini ön gören Esad, kimilerine göre bu yeni dünya düzeninde kendisine sağlam bir yer edinmek için kimilerine göre ise yine salt Saddam Hüseyin'e karşı olmak için Kuveyt'in yanında yer almıştı. Duruma hangi açıdan bakılırsa bakılsın burada savunulan tez açısından önemli olan olgu Hafız Esad'ın ulusal ve aynı zamanda kişisel siyasi çıkarlarını gözeterek Arap milliyetçiliğini teoride değil belki ama pratikte terk ettiği, ve artık tamamen Suriye ulusal çıkarları doğrultusunda stratejiler izleyip, uygulamalar yaptığıdır.

Olay örgüleri ve Hafız Esad'ın söz konusu kritik olaylar karşısında takındığı tutumlar, izlediği politikalar ve uyguladığı stratejiler açıkça gösteriyor ki Esad, zamana ve mekana göre Arap ve Suriye milliyetçiliklerini kimi zaman dönüşümlü olarak, kimi zaman da iç içe geçmiş olarak siyasi amaçları uğruna kullanılmıştır. Burada sözü edilen siyasi amaç ise hiç kuşku yok ki kişisel egemenlik sistemi kurmak ve iktidarını bu noktadan sonra sağlamlaştırmaktır. Tez çalışması boyunca

altı çizildiği üzere, Hafız Esad, yaptığı parti içi darbe ile önce Baas Partisi’ni ardından da zaman içerisinde peyder pey Suriye’yi tüm kurumları ile birlikte kişiselleştirmeye gayret etmiştir. Bu gayreti içerisinde Esad’ın en çok kullandığı araçlardan biri de milliyetçilik kavramı olmuştur.

GENEL DEĞERLENDİRME

Ortadoğu'da devlet, sistem, kimlik, otorite gibi kavramlar Batı algısından çok uzaktır. Bu bağlamda devlet kavramı, Ortadoğu'da fazlasıyla karmaşık ve kimi zaman tarihsel kimi zaman dini referanslarla yüceltilmiş bir fenomen haline ge(tiri)lmıştır. Devlet, tarihsel süreç içerisinde Ortadoğu'da da Batı'da olduğu gibi kurumsallaşmış olsa da genellikle siyasal iktidar ile eşleştirilmektedir. Bu eşleştirme dahilinde devlet ve devlete ilişkin rejim, sistem, otorite, kimlik vb. kavramları incelerken iktidar olgusu üzerinden hareket etmek gerekmektedir. Ortadoğu'da ya da genel anlamda doğu toplumlarında devlet, kutsal, dokunulmaz ve erişilemez bir varlık olarak algılanmaktadır. Bu kutsal algı bağlamında devleti yöneten iktidar da bu kutsiyet çerçevesinde ele alınmaktadır. Başka bir deyişle “devlet=iktidar” algısı hâkimdir. Nitekim çoğu zaman iktidara muhalif olmak devlete muhalif olmak ve/veya vatan hainliği olarak nitelendirilebilmektedir. Ortadoğu'da devlet ve iktidar çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan iki kavramdır ve iktidarın en önemli unsuru ise güçtür. Ortadoğu'da iktidar, siyasal gücü elinde tuttuğu sürece iktidardadır. Bu nedenle güce sahip olmak kadar onu korumak da oldukça önemli bir süreç gerektirmektedir. Bu süreç, kaçınılmaz olarak iktidarı elinde bulunduran siyasal kişiliğe atfedilir ve söz konusu süreç içerisinde muktedir iktidarını muhafaza edebilmek için çareyi iktidarı ve devleti kişileştirmekte bulur. Kişiselleştirilmiş iktidar biçimleri zaman içerisinde devleti tüm kurumları ile hatta içerisinde yaşayan toplumlarla birlikte totaliter birer rejime dönüştürürler. Bilindiği üzere totaliter rejimlerde bireyin özgürlüğü yoktur. Birey devlet karşısında etken değil edilgendir. Birey yaşamını devletin mutlaklaştırılmış otoritesine devretmektedir. Totaliter rejimlerde herkes devlet içindedir; herkes devlet içindir, bireyi devlet dışında ve karşısında bir yerde düşünmek mümkün değildir.¹⁵⁷

Ortadoğu'da hemen hepsi I. Dünya Savaşı sonrası kurulan, bir süre manda yönetimlerinde kalıp II. Dünya Savaşı sürecinde bağımsızlıklarını ilan eden ülkelerin

---

¹⁵⁷ Lewis, a.g.e, s.73

çoğu kişiselleştirilmiş totaliter rejimler tarafından yönetilmektedir.¹⁵⁸ Tez çalışmasına konu olan Suriye’de de süreç bu şekilde işlemiştir. Suriye’nin kurucusu olmamakla birlikte en önemli siyasi şahsiyeti kabul edilen Hafız Esad dönemi Suriyesi’nin ele alındığı tezde, Hafız Esad’ın Baas Partisi içerisinde yaptığı parti içi darbe sonrası geldiği iktidarda kaldığı 30 yıl boyunca, sözü edilen kişisel egemenlik kurma süreci incelenmiştir. Max Weber’in “karizmatik meşruluk” olarak nitelendirdiği iktidar biçimi ile hareket etmiş olan Hafız Esad¹⁵⁹ devletin tüm kurumlarını iktidara bağlı hale getirdikten sonra anayasa, seçimler, referandum vb. süreçlerle iktidarı meşrulaştırdıktan sonra Batılılar tarafından Doğuya özgü olumsuz ve aşırılık içeren bir kavramsallaştırma olan “Şark Despotizmi”¹⁶⁰ ile iktidarı kişiselleştirme sürecine girmiştir. Tezde Hafız Esad’ın söz konusu kişisel egemenlik sistemi kurma sürecinde pragmatik bir biçimde uyguladığı politikalar olay ve olgularla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Esad’ın kişisel egemenlik sürecinde kullandığı araçların başında milliyetçilik ve ulus kimliği inşası kavramları gelmektedir. Nitekim, tezin genelinde savunulduğu üzere Esad, realizm zemininde kurguladığı bu süreçte politikalarını uygularken meşruiyet dayanağı olarak Arap milliyetçiliğini kullanmıştır. Ancak, Soğuk Savaş döneminin bölgesel ve küresel koşulları gereğince zaman zaman Arap milliyetçiliği yerini Suriye milliyetçiliğine bırakmıştır. Yine tezin birçok bölümünde değinildiği üzere Suriye ulus-devlet olarak doğmamıştır. Üstüne üstlük Suriye birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi son derece karmaşık bir etnik, dini ve mezhepsel bir yapıya sahiptir. Söz konusu yapılar Fransız Mandası döneminde izlenen politikalarla siyasal olarak da ayrılmış ve Suriye bağımsızlık sonrası söz konusu grupların siyasi çatışmalarına sahne olmuştur. Zaten Arap toplumlarında var olan kavmiyet düşüncesi Suriye’de yaşanan bu siyasallaşma süreciyle son derece karmaşık bir siyasi yapının oluşmasına neden olmuş ve bağımsızlık sonrasında ülkede ardı sıra darbeler meydana gelmiştir. Bu darbeler

¹⁵⁸ Charles Lindholm, **İslami Orta Doğu**, Çev: Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitapevi, 2004, s.440

¹⁵⁹ Weber’in iktidar tipolojisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Max Weber, **The Theory of Social and Economic Organization**, New York, Oxford University Press, 1947

¹⁶⁰ “Şark Despotizmi” kavramını 18. yy.da Montesquieu tarafından içi doldurulmuş bir kavramdır. Doğu’yu hayatı boyunca hiç görmeyen Montesquieu, bu kavramla Batı tarafından ötekileştirilmiş Doğu’yu aşağılayarak Batıyı yüceltme çabasındadır. Bu açıdan despotizmin sadece Doğu’ya özgü bir kavram olduğunu iddia etmek ancak önyargılı bir bakış açısının sonucu olabilir. 20.yy.da Avrupa’nın ortasında kurulan devleti yücelten, toplumu ve bireyi devlete tabi kılan otoriter-faşist diktatörlükler de bu tarz rejimlerin Batı da kurulabildiğinin en güzel kanıtı sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Bulut, **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, Küre Yayınları, İstanbul,2004

zincirinin son halkasını gerçekleştiren Hafız Esad iktidara geldiğinde ulus-devletin çok uzağında, istikrarsız, kurumsallaşmamış, ulus kimliği oluşmamış bir Suriye vardı. Deyim yerindeyse prematüre bir devlet yapısı devralan Esad, iktidarını sağlamlaştırmak için öncelikle bir üst kimlik oluşturmak zorunda olduğunun bilincindeydi. Bernard Lewis'e göre, Mısır dışındaki Arap ülkelerinde halk kimliklerini daha çok kavmiyet ve/veya hanedan kimlikleri ile özdeşleştirmiş, lidere sadakatleriyle birleştirmişlerdi. Suriye'de de durum aynen böyleydi.¹⁶¹ Suriye'de baskın bir etnik grup olarak Araplar vardı ancak Araplık dille (Arapça) ve soyağacıyla tanımlanmış akrabalığa dayanmakta ve Suriye'de yaşayan topluluklar tarih boyunca büyük ölçüde aileler ve aşiretler kimlikleri ile aidiyet formu oluşturmuşlardı.¹⁶² Genel kanı itibari ile Arap toplumlarında rollerin, statünün ve itibarın dağıtımı, geleneksel bir teamüle göre yapılmakta ve onur, saygınlık ve asalete göre derecelendirilmekte idi. Hafız Esad, iktidara geldiğinde Suriye'de bu şekilde bir yapı mevcuttu. Bu nedenle Esad, kabile kültüründen devlet kültürüne geçişi sağlayabilmek için öncelikle bir üst kimlik oluşturmalı ve bu şekilde bir ulus inşa etmeliydi. Nitekim 1945 sonrası bağımsızlıklarını elde eden Arap ülkelerinin çoğu bu şekilde bir süreçten geçmiş ve hızlı bir ulus-devlet oluşumuna yönel(til)mişti. Bu bağlamda Irak'ta, Libya'da, Lübnan'da ve kısmen de olsa Ürdün'de olduğu gibi Suriye'de de Arap milliyetçiliği, Pan-Arabizm, sosyalizm gibi kavramlar çerçevesinde yeni yönetim modelleri oluşturmaya çalışıldı. Hafız Esad da bu süreci takip ederek iktidarını sağlamlaştırmak, kişisel egemenliğini kurabilmek için “totaliter-bürokratik diktatörlük” olarak da tanımlanabilecek bir sistem kurguladı.¹⁶³ Esad bu süreçte devlet yapısını seküler, milliyetçi ve sosyalist ilkeler etrafında yeniden şekillendirdi. Hafız Esad aynı zamanda Soğuk Savaş'ın kendine özgü işleyişini ve zeminini siyasal anlamda fırsata çevirerek meşruiyet sorununu da kolayca bertaraf etti; edemediği yerde ise “ulusal çıkarlar” kavramının ardına sığınarak güç kullanımına gitti.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Lewis, **a.g.e.** s.73

¹⁶²Sandra Mackey, **1920–2002 Çatışmalar Yüzyılı**, Ortadoğu'da Tarih ve İnanç, National Geographic Society, Washington, 2003,s.130

¹⁶³ Gordon, Matthew, **Hafez al-Assad**, Chelsea House, New York, 1989,s.77

¹⁶⁴Asaf Hüseyin, **İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar**, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayınları, 1991, s.142

Suriye üzerine yaptığı araştırmaları ile tanınmış olan Hollandalı diplomat-tarihçi Van Dam Suriye'nin kuruluşuna ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır: “*Suriye 1946 yılında bağımsızlığını kazandığı zaman birçok bakımdan bir devlet olmasına karşın bir ulus-devlet değildi. Ulus kimliği olmayan, siyasi bir oluşumdu sadece...*” Gerçekten de Suriye bağımsızlığını kazandığında bir ulus-devlet değildi dolayısıyla bir ulus kimliği de yoktu. Bu bağlamda Esad, öncelikli olarak Suriye'yi yeniden bir devletleşme sürecine sokmaya karar verdi. Nitekim Esad kendisine bağı, bağımlı bir Suriye devleti yaratmak istiyordu ama ilkin Suriye'yi devletleştirmeli, bunun için de Suriyeli bir kimlik yaratmalıydı. Ancak bu kimlik modern anlamdaki ulus kimlikleri gibi olmamalıydı. Devlete bağılılık esas olacaktı ama asıl amaç kişisel anlamda lidere bağı(ım)lılık olmalıydı. Zira tezde savunulduğu üzere Hafız Esad'ın iktidarı boyunca, tek bir Suriyeli kimliği oluşturma politikasının altında yatan yegane amaçlardan biri rejimi/sistemi ya da diğeri bir ifade ile Esad'ın kişisel egemenlik sisteminin toplumsal tabanını genişletme gayesidir. Esad, genişletmeye çalıştığı bu toplumsal tabanın komünist rejimlerdeki gibi “seri üretim” yani tek tip bir toplum olması için uğraşıyordu. Yani amaç ulus inşası anlamında “tek bir Suriyeli kimliği” değil, “tek tip Suriyeli” idi. Arap milliyetçiliğinin zayıflamaya başladığı bir dönemde iktidara gelen Esad bu durumu değerlendirmek için Arap milliyetçiliğinin zayıflaması ile oluşan boşluğu Suriye milliyetçiliği ile doldurmaya çalıştı ve böylece ulus inşası süreci daha hızlı bir şekilde daha da önemlisi sistemli bir şekilde işlemeye başladı.

SONUÇ

Tez boyunca vurgulandığı üzere Esad, son derece parçalı bir etnik yapıya sahip olan Suriye’de azınlık gruplardan biri olan Nusayri Cemaati’nden gelmesi nedeni ile öncelikli olarak etrafına Nusayri isimleri yerleştirdi. Ancak, Esad ulus inşası sürecinde toplumsal dengeleri de gözeterek, kilit noktalara diğer etnik gruplardan isimleri de getirdi. Zaman içerisinde sistemin omurgasını oluşturan ordu, istihbarat ve sivil bürokraside her etnik gruptan isme yer verdi ve bu isimleri gerek siyasi, gerek de ekonomik olarak kendisine sağlam bir şekilde bağladı. Esad’ın devlet organizasyonunda izlediği bu politikaların yanı sıra halkı bir arada tutmak ve bir Suriyeli kimliği inşa etmek amacı ile literatürde olan tüm argümanları kullandı. Resmi tarih, efsanevi semboller, ulusal marşlar gibi bu argümanların yanı sıra Esad Türkiye ve İsrail eksenli dış düşman fenomenleri ile Suriye’de güvenlik paranoyası ve tarihsel nefret odaklı bir ulusal bilinç yaratmaya çalıştı. Bu bağlamda Esad, Suriye’de ideal anlamda olmasa da kendi amaçlarına hizmet edecek bir şekilde “Tek bir Suriye kimliği” yaratmayı göreceli olarak başarmıştır. Ne var ki Esad’ın uyguladığı yöntemlerin ideal anlamda ulus inşası süreçlerinde kullanılan yöntemlerden farklılık göstermesinin yanı sıra Esad’ın zaman zaman şiddeti de bu bağlamda bir araç olarak kullandığı ifade edilmelidir. Hama ve Humus olayları bunun en açık örneği olmuştur. Hafız Esad, iktidarına karşı tehdit olarak gördüğü Müslüman Kardeşler’i bertaraf etmek için, “ulus inşası” sürecini, kolektif bilinç yaratma politikasını bir kenara bırakarak, ülkedeki Sünnileri hedef alan bir “katliama” girişmiştir. Nitekim bu olay Suriye halkına etnik kimliği ne olursa olsun Hafız Esad’ın gücünü ve bu gücün nelere kadir olduğunu göstermiştir. Bu ve bunun gibi olaylarla Hafız Esad zaman zaman halkına “gücünü” göstermiş olmakla birlikte ara vermeden ulus inşası politikasını da sürdürmüştür.

Hafız Esad döneminde izlenen ulus inşası politikası, Suriye’de görece bir ulus kimliği oluşturmuştur. Ancak, unutulmamalıdır ki bu kimliğin harcı büyük oranda “Esad” ismine bağlıdır. Çünkü Hafız Esad, izlediği ulus inşası politikasında birincil olarak kendi egemenliğini sağlama almayı hedeflemiştir. Daha açık bir ifade ile oluşturulan bu ulusal kimlik “Suriye” kimliğinden çok Hafız Esad’ın Suriyesi” kimliğidir. Bunun en açık göstergesi ise günümüzde yaşanan sözde “Arap Baharı” ile

Hafız Esad sonrası dönemde Suriye'nin içine düştüğü durumdur. Temmuz 2000'de vefat eden Hafız Esad'ın yerine geçen oğlu Beşşar Esad 10 yıldır, babasından miras kalan sistemi yürütüyordu. Daha doğrusu yürüten sisteme başkanlık ediyordu. Ancak, 2011 yılı başında patlak veren Arap Baharı “tehlikesi” ile karşı karşıya kalan Suriye’de sistem ne kadar güçlü olursa olsun kişisel egemenliğe dayanan bir sistem olduğu için, Hafız Esad’ın ölümünden sonra diğer aile üyelerinin başında buldukları devlet kurumları da, istihbarat kurumları da ordu da zamana ayak uyduramaz hale gelmiş ve babası kadar güçlü bir siyasi figür olmayı başaramayan Beşşar Esad sistemi işletmekte zorlanmaya başlamıştı. Tunus, Cezayir, Mısır ve Yemen’den sonra Suriye’ye sıçrayan “Arap Baharı”, yıllardır totaliter bir rejimde yaşayan Suriye halkına sistemi sorgulama cesareti verdi. Ülkede ayaklanmayı başlatanlar ülkenin güney kenti Der’a’da yaşayan Dürziler oldu. Ardından Lazkiye, Şam, Rakka ve civarında yaşayan Sünni Müslümanlar ve en nihayetinde de kuzey bölgelerde yaşayan Kürtler ayaklanmaya başladı. Yapılan gösteriler sırasında atılan sloganlar yazılan pankartlar açıkça Esad rejimini hedef alan, öfke dolu, sistem karşıtı ögeler taşımaktaydı. Her ne kadar Ortadoğu’da özellikle de Arap rejimlerini hedef alan bir “yapay demokrasi hareketi” olarak görünse de, olaylar Suriye’de Hafız Esad döneminde işlenen ulus inşası politikalarının çok da başarılı olmadığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Nitekim, tezde vurgulandığı üzere Hafız Esad, realizim-pragmatizm zemininde uyguladığı politikalarla, Arap milliyetçiliği ve Suriye milliyetçiliği kavramlarını konjonktüre göre zaman zaman birlikte, zaman zaman da dönüştürerek kullanarak kişisel egemenliğe giden yolda kendisine uygun bir sistem yaratmayı hedeflemiştir. Tez boyunca, özellikle de kişisel egemenliğin ve Suriye’deki milliyetçilik kavramlarının aktarıldığı bölümlerde ortaya konulduğu üzere, Hafız Esad, başta bölgesel olayları, krizleri ve hatta savaşları (yenilgileri dahi), Soğuk Savaş kutupları arasındaki çekişmeleri, İsrail ve Türkiye ile olan sorunlu ilişkileri pragmatik bir şekilde kullanarak iç politika malzemesi yapmış ve her olay ve olguyu kişisel egemenliğini pekiştiren birer fırsata dönüştürme gayreti içerisinde olmuştur. Bu bağlamda, tezin başlığında da dile getirildiği üzere Esad en çok Arap milliyetçiliği ve türevlerini kullanmıştır. Her ne kadar iktidara geldiği dönem Arap milliyetçiliğinin zayıflamaya başladığı bir döneme denk gelse de, Esad her vesile ile Arap milliyetçiliğini toplumsal vicdanında canlı tutmaya çalışmıştı.

Ancak bir noktadan sonra siyasi konjonktür, özellikle de Mısır'ın İsrail ile barış antlaşması imzalamasından sonra, Arap milliyetçiliğinin çöküş evresine girmesinden sonra var olan milliyetçi duyguları Suriye milliyetçiliğine dönüştürmeye karar vermiş ve geçiş politikaları ile bu dönüşümü gerçekleştirmiştir. Kaldı ki Esad, iktidara geldiği günden bu yana salt Arap milliyetçiliği üzerinden gitmemiş, alt metinlerde her zaman Suriye milliyetçiliğine de vurgular yapan politikalar izlemiştir. Bu nedenle bu geçiş süreci sancılı ya da zorlu olmamış, bilakis halk nazarında son derece doğal karşılanmış ve kabul görmüştür.

Sonuç itibarı ile Hafız Esad'ın Arap milliyetçiliğini Suriye milliyetçiliğine dönüştürme süreci esasen bir ulus kimliği inşası sürecinin bir parçasıdır. Söz konusu ulus kimliği inşası politikası ise aslen Hafız Esad'ın kişisel egemenlik sistemi kurgusunun omurgasını oluşturan siyasal bir araçtır. Başka bir deyişle, Arap milliyetçiliği de, Suriye milliyetçiliği de, ulus kimliği inşası da Hafız Esad için ulaşılması gereken bir amaç değil, asıl amaca –kişisel egemenlik sistemine- ulaşmak için kullanılan birer araç olmuştur.

KAYNAKÇA

“5000 Years In The Making” Projesi Dokümanları (Şam Üniverstesi Kütüphanesinden temin edilmiştir.)

Hafız Esad’ın meclis ve çeşitli yerlerde yaptığı konuşmalar (Suriye Enformasyon Bakanlığı’ndan temin edilmiştir.)

Hafız Esad döneminde bastırılan pullar (Halep Üniversitesi Kütüphanesi’nden temin edilmiştir.)

Hafız Esad tarafından hazırlatılan “ulusal marşlar” (Suriye Ulusal Müzesi’nden temin edilmiştir.)

Suriye Anayasası (Halep Üniversitesi Kütüphanesi’nden temin edilmiştir.)

KİTAPLAR ve SÜRELİ YAYINLAR

Abd-Allah, Umar F., **The Islamic Struggle In Syria**, Mizan Press, Berkeley ,1983

Acar, İfan, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999

Akşit, Ahmet, **Bayır-Bucak Suriye Mültecileri**, Ankara, 1964

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul, 1993

Antoun Richard,T., Donald Quataert,, **Syria : Society, Culture And Policy**, State University of New York Press, N.Y., 1991

- Antonius, George, **The Arab Awakening**, Capricorn Books, New York, 1965
- Avi-Ran, Reuven, **The Syrian involvement in Lebanon since 1975**, Westview Press, USA, 1991
- Aydın, Cebrail, **Tarihte Süryaniler**, Sıralar Yayınları, İstanbul, 1964
- Ayubi, Nazih, **Arap Dünyasında Din ve Siyaset**, Çev. Yavuz Alogan, Cep Kitapları, İstanbul, 1993
- Bakiler, Yavuz Bülent, “*Sevmediğim Kelimeler*”, Tercüman, 14.09.2004
- Bayat, Asef, **Ortadoğu’da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset**, Der. ve Çev. Özgür Gökmen, Seçil Deren, İletişim Yayınları, İstanbul 2006
- Bender, Cemşid, **Kürt Tarihi Ve Uygarlığı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995
- Berkes, Niyazi, **Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm**, Köprü Yayınları, İstanbul, 1969
- Bingöl, Nevzat, **Suriye’nin Kimliksizleri Kürtler**, Elma Yayınları, İstanbul, 2004
- Brown, L. Carl, **Diplomacy In The Middle East: The International Relations Of Regional And Outside Powers**, I.B. Tauris, London-New York, 2004.
- Brown, L. Carl, **İmparatorluk Mirası: Balkanlar’da ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- Bulut, Faik, **Ortadoğu’nun Solan Renkleri: Bedeviler-Çerkesler-Nusayriler-Dürziler-Yezidiler**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2002

Bulut, Yücel, **Oryantalizmin Eleştirel Kısa Tarihi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2004

Calhoun, Craig, **Milliyetçilik**, İstanbul Bigi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009

Dean Commings,, **Osmanlı Suriyesinde Islahat Hareketleri**, (Çeviren: Selahattin Ayaz), İstanbul, 1993

----- **The Historical Dictionary of Syria**, American Library Association, New York, 1996

Demir Ömer, Acar, Mustafa, **“Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Konya, 2003

Cemal Paşa, **Hatıralar**, Derleyen: Behçet Cemal, İş bankası Kültür yayınları, İstanbul, 1977

Çelik, Mehmet, **Ortadoğu Mozaïği: Süryaniler – Nasturiler**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 1996

Çelik, Mehmet, **Süryani Tarihi I**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996

Davişa, Adid, **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, Çev. Lütfü Yalçın, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004

Durı, A. A., **The Historical Formation Of Arab Nation**, Croom Helm., London, 1987

Ebu-Rabi, İbrahim M., **1967 Sonrası Arap Entelektüel Araştırmaları: Çağdaş Arap Düşüncesi**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2005

Ebu Zehra, Muhammed **İslam’da Siyasi İtikadi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, çev: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul, Hisar Yayınevi

Erden, Ali Fuat, **I. Dünya Harbinde Suriye Hatıraları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 2003

Erkal, Mustafa **Sosyoloji (Toplumbilimi)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996

Esman, J. Milton, Rabinovich, Itamar, **Ortadoğu'da Etnisite ve Çoğulculuk**, Çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2004

Et-Tavil, Muhemmed Emin Galib, **Arap Nusayrilerinin Tarihi 'Nusayriler'**, Çev. İsmail Özdemir, Çiviyazıları, İstanbul, 2000

Fisk, Robert, "Syrian press denounces Brotherhood", The Times, 17 Şubat 1982

Fromkin, David, **Barış'a Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993

Gordon, Matthew, **Hafez al-Assad**, Chelsea House, New York, 1989

Hinnebusch, Raymond, **Authoritaran Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party and Peasant**, Boulder Press, Boulder/Colorado, 1990

Hippler, Jochen, **Ulus İnşası**, Çev. Algan Sezgintüredi, Burhan Şayli, Versus Yayınları, İstanbul, 2007

Hobsbawm, Eric, **Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit ve Gerçeklik**, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006

Hobsbawm, Eric, **Tarih Üzerine**, Çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2001

Hopwood, Derek, **Syria 1945-1986 : Politics And Society**, Unwin Hyman, Boston,1988

Hourani, Albert, **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Hüseyin, Asaf, **İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar**, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul, İz Yayınları, 1991

Ibrahim, Ferhad, Wedel, Heidi, **Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları**, Çev.Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul,1997

Karpat, Kemal H., **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2001

Kedourie, Elie, **Nationalism**, Blackwell Press, New York, 1996

Keser, İnan, **Nusayrîler : Arap Nusayriliği**, ÇiviYazıları, İstanbul, 2003

Kershner, İsabel “*The Assad Dynasty*” Jerusalem Report, 17 Ocak 2000

Kessler, Martha Neff, **Syria: Fragile Mosaic Of Power**, National Defense Univ. Pr., Washington DC, 1987.

Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000

Kılınçkaya, M. Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004

Knightlay, Philip, Colin Simpson,, **Lawrens'in Gizli Hayatı**, Çeviren: Cüneyt Emiroğlu, İstanbul, 1975

Lapıdus, İra M., **İslam Toplumlari Tarihi: Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla**, Çev.Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Leca, Jean, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev. Melis İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998

Lescot, Roger, **Yezidiler: Din Tarih ve Toplumsal Hayat Cebel Sincar ve Suriye Yezidileri**, Çev. Ayşe Meral, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002

Lewis, Bernard, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996

----- **Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği**, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul, 1995

Lindholm, Charles, **İslami Orta Doğu**, Çev: Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitapevi, 2004, s.440

Mackey, Sandra, **1920–2002 Çatışmalar Yüzyılı**, Ortadoğu'da Tarih ve İnanç, National Geographic Society, Washington, 2003,s.130

Mansfield, Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Salih Yurdakul, Söylem Yayınları, İstanbul, 2000

Mcdowall, David, **Kürtler**, Çev. Zeri İnanç, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000

Moubayed, Sami, **Damasus Between Democracy and Dictatorship**, Lanham Press, New York, 2000

Owen, Roger, **State, Power and Politics In The Making Of The Middle East**, Routledge Press, London 2000

Özakıncı, Cengiz, **Neveser**, Filika Yay., İstanbul, 2004

Pırsen, Christopher, **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çiviyazıları, İstanbul, 2000

Pipes, Daniel, **Greater Syria : The History Of An Ambition**, Oxford University Press, New York, 1990

-----, “*Will The Assad Dynasty Last?*”, Jerusalem Post, 6 Haziran 2001

Rabinovich, Itamar, **Syria Under The Ba`th, 1963–66; The Army Party Symbiosis**, Israel Universities Pres, Jerusalem, 1972

Rubin, Barry, **The Truth About Syria**, Macmillian Press, Londra, 2007

Roberts, David, **The Ba'th And The Creation Of Modern Syria**, Croom Helm, London, 1987

Sanjian, Avedis K. **The Armenian Communities in Syria Under Ottoman Dominion**, Harvard University Pres, Combridge, 1965

Sarıbay, Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınlar, İstanbul, 1998

Seale, Patrick, **Asad of Syria : The Struggle For The Middle East**, I.B. Taurus, London, 1988

Smith, Anthony D., **Nationalism**, Oxford University Press, London, 1994

Smith, Anthony Douglas, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994

Şen, Sabahattin, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2004

Tibi, Bessam, **Arap Milliyetçiliği**, Çev. Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998

Uçarol, Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Der Yayınları, İstanbul, 1995

Umar, Ömer Osman, “*Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi*”, Askeri Tarih Bülteni Dergisi, 51, 75-85, (2001).

----- **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, Fırat Ün. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2003

Ülman, Haluk, “*1840-1845 Arasında Suriye ve Lübnan'ın Durumu ve Milletlerarası Politika*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Ankara, (Eylül-Aralık), 1963

Van Dam Nikolaos, **The Struggle For Power in Syrian: Politics and Society Under Asad and the Ba'th Party**, I. B. Tauris, London, 1996

Vurmay, Hatice Miray, “*Aynanın Ardındaki Suriye*”, Cumhuriyet Strateji, Sayı 64, 19 Eylül 2005

-----, “*Şam'ın Şekeri, Arabın Yüzü*”, Cumhuriyet Strateji, Sayı 65, 25 Eylül 2005

Weber, Max, **The Theory of Social and Economic Organization**, New York, Oxford University Press, 1947

Wittengstein, Ludwig, **Philosophical Investigations**, Blackwell Press, London, 1974

Zeydan, Corci, **İslam Uygarlıkları Tarihi I**, Çev. Nejdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

Zisser, Eyal, **Syria: Domestic Political Stress And Globalization**, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies Press, Tel Aviv, 1999

EKLER

EK-1

PULLAR

Osmanlı sonrası dönemim hemen ertesinde, Kral 1. Faysal zamanında, kullanılan Osmanlı pulları üzerlerinde temsil ettikleri Arap rejimini gösteren Arapça yeniden baskılar bulunan pullar 1918–1920 yıllarında kullanılmıştır.

Suriye ve Lübnan yeni Yüksek Komiseri General Henri Gouraud tarafından 21 Kasım 1919'da Beyrut'a gelişi üzerine bastırılan ilk Fransız pulları. Pullar Fransızca olmakla birlikte sadece Suriye'de kullanılan bir baskıya sahiptirler.

8 Mart 1920'de Kral 1. Faysal'ın Suriye kralı olarak taç giymesini kutlamak üzere bastırılan pul.

1920'de Kral 1. Faysal'ın Suriye Krallığı adına bastırılan pul.

1920 yılında Fransızlar tarafından Halep'te kullanılmak üzere bastırılan pul.

1 Mart 1925'te Fransızlar tarafından sadece Suriye'de kullanılmak üzere basılan ve üst baskı olmayan ilk pul.

Lazkiye Eyaleti (sol) ve Alevi Dağı'nın pulları. Orijinalleri Fransızca olan pullara 1920'lerde Suriye'de kullanılmaları için Arapça üst baskılar yapılmıştır.

Suriye'deki Fransız Manda rejimi tarafından Dürzî Dağı için bastırılan pul.

Eylül 1936'da Paris'te Fransız hükümeti ve Milliyetçi Blok arasında imzalanan ve 25 yıllık bir süreç sonrasında Suriye'nin bağımsızlığını vadeden anlaşma sonrasında basılan pul. Pul, Milliyetçi Bloğu Paris'te Quai d'Orsay'da anlaşmayı imzalarken göstermektedir. Bu pul çok nadir olarak bulunmaktadır çünkü Fransızlar anlaşmayı onaylamayı reddettiklerinde Başbakan Suriye Posta İdaresi'nde bulunan bütün pulları toplatmış ve yaktırıştır.

Bu iki pul, henüz Suriye'nin bir parçası olduğu dönemde, İskenderun Sancağı'nda resmi kullanım için basılmıştır. Siyah çerçeveli olanı Mustafa Kemal Atatürk'ün öldüğü 10 Kasım 1938'de yas için basılmıştır.

Bu pul 1920'de Fransızlar tarafından otonom hale getirilen bölgelerin Suriye Cumhuriyeti ile birleşmesinin onuruna Cumhurbaşkanı Taceddin el-Hasani tarafından bastırılmıştır. Bu bölgeler Dürzi ve Alevi Dağları idi. Pul Eylül 1941'de bastırılmıştır.

21 Eylül 1941'de General Charles de Gaulle'ün Suriye'nin Fransız Mandası'ndan bağımsızlığını ilan etmesi sonrası bastırılan pul.

**Şükrü el-Kuvvetli'nin Suriye cumhurbaşkanı olarak seçildiği sırada
Ağustos 1943'te basılan pul.**

17 Nisan 1946'da basılan resmi bağımsızlık pulu.

1948'deki ilk Arap-İsrail Savaşı'na hazırlanmak amacı ile askerliğin zorunlu hale getirildiği 1947'de basılan pul.

General Hüsnü el-Zaim tarafından 29 Mart 1949'da Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli'ye karşı gerçekleştirdiği askeri darbenin onuruna bastırılan pul.

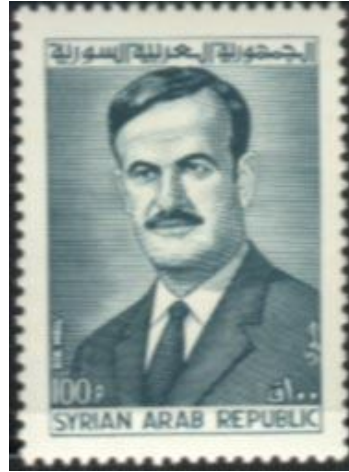
**Suriye-Mısır Birliği ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulması
onuruna 1 Şubat 1958'de basılan pul.**

**8 Mart 1963'te Baas Partisi Devrimi'ni ilan etmek için Devrimci Komuta
Konseyi tarafından bastırılan pul.**

Vladimir Lenin'in 100. doğum günü vesilesi ile basılan pul. Bu pul Cumhurbaşkanı Nureddin el-Atasi ve Salah Cedid devirlerinde kullanıldı.

16 Kasım 1970'de Hafız Esad'ı iktidara getiren "düzeltme hareketi" vesilesi ile 1970'te basılan pul.

Mart 1971’de Hafız Esad’ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve 1963-1970 yılları arasında kapalı olan Suriye Parlamentosu’nun Halk Meclisi adı altında yeniden açılması vesilesi ile basılan pul.

16 Kasım 1970’de Hafız Esad’ı iktidara getiren “düzeltme hareketi”nin ilk yıldönümü vesilesi ile Kasım 1971’de basılan pul.

Cemal Abdül Nasır'ın ölümünün birinci yıldönümünde 28 Eylül 1971'de basılan pul.

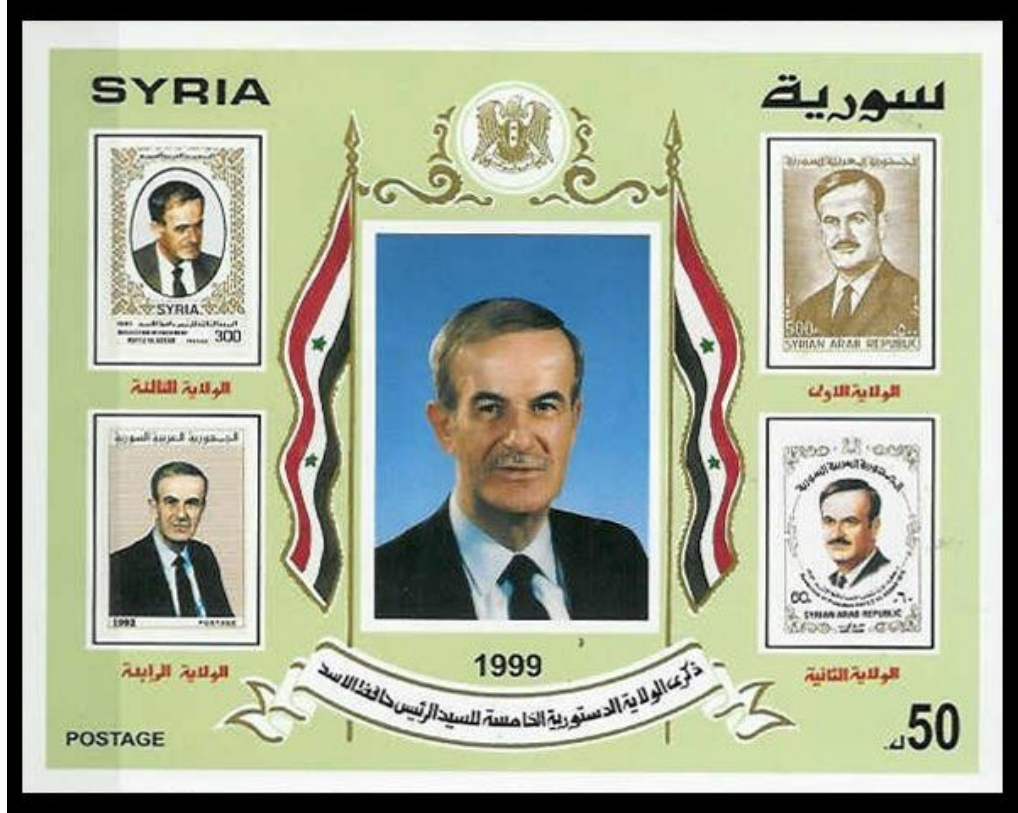
Bir Sovyet-Suriye ortak uzay görevi çerçevesinde dış uzaya çıkan ilk Suriyeli olan Muhammed Faris onuruna 1988'de basılan pul.

1970’de Cumhurbaşkanı Hafız Esad’ı iktidara getiren “düzeltme hareketi”nin 25. yıldönümü vesilesi ile 1995’te basılan pul.

Suriye’nin bağımsızlığının yıl dönümü nedeniyle 17 Nisan 1995’te basılan pul.

Cumhurbaşkanı Hafız el-Esad'ın beşinci kez göreve seçilmesi nedeniyle
1999'da basılan pul.

EK-2

HARİTA 1

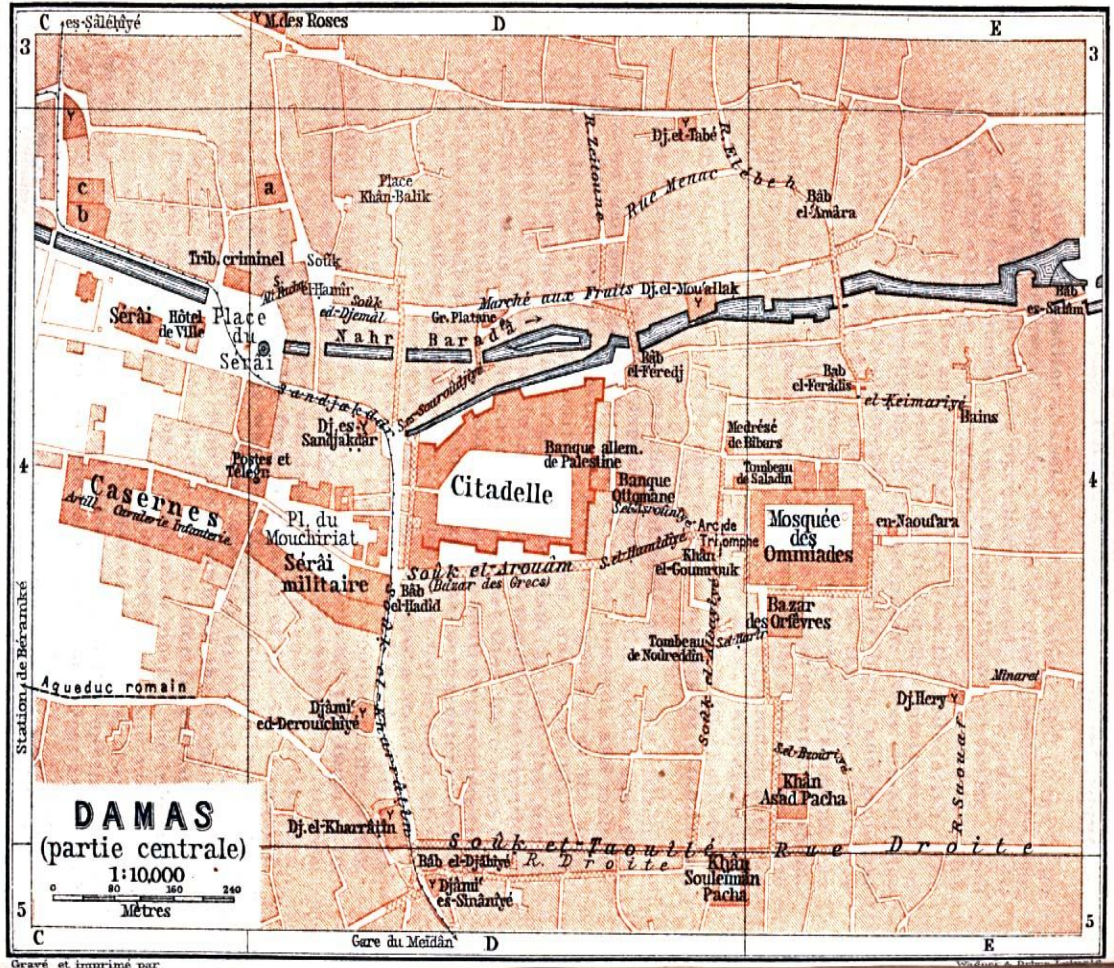

Suriye-1876

Kaynak: www.syrianhistory.com/maps/1876

EK-3

HARİTA 2

Suriye-1912

Kaynak: http://www.lib.utexas.edu/maps/historical/damascus2_1912.jpg

EK-4

HARİTA 3

Base 502877 1-76

Suriye-1976

Kaynak:

http://www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/syria_pol_1976.jpg

ÖZGEÇMİŞ

Hatice Miray Vurmay, 1982 yılında İskenderun'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini İskenderun İKEM Koleji'nde tamamladı. 1999 yılında Ankara Çankaya Lisesi'ni bitirdi aynı yıl Selçuk Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler bölümünü kazandı. 2003 yılında üniversiteden mezun oldu. Mezun olduğu yıl önce ASAM Stratejik Araştırmalar Merkezi Ortadoğu ve Terör Araştırmaları bölümünde uzman yardımcısı olarak çalıştı. 2004 yılında TUSAM Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin kuruluşunda yer aldı. 2004-2009 yılları arasında, merkez kapanıncaya kadar Ortadoğu Araştırmaları bölümünde önce uzman yardımcısı, daha sonra da uzman olarak çalıştı. Bu süre içerisinde Cumhuriyet gazetesi ile TUSAM'ın müştereken çıkardığı Strateji ekinde yazarlık ve editörlük yaptı. 2005 yılında Türk Metal Sendikası AR-GE biriminden aldığı bursla Suriye'de Halep Üniversitesi, Lübnan'da ise Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde misafir öğrenci olarak bulundu. Yine aynı zaman diliminde Avrasya Radyo Televizyon Kurumunda 4 yıl boyunca dış politika konularının işlendiği Med-Cezir adlı TV programını hazırlayıp sundu. 2009 yılından bu yana ise Türk Metal Sendikası'nda Dış İlişkiler Müdürü ve Dış Politika Danışmanı olarak görev yapmaktadır. Vurmay, akademik çalışmalarını halen yüksek lisans öğrencisi olduğu Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde sürdürmektedir.

Hatice Miray Vurmay, TRT Radyo 1'de ve Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda 2004 yılından bu yana dış politika programları yapmakta; Milli Güvenlik Akademisi'nde 2005 yılından bu yana Suriye, Mısır, Ürdün, Lübnan ve Filistin üzerine dersler vermektedir. Strateji dergisinde yayımlanmış olan makalelerini derlediği "Devrik Bir Cümle'nin Sözde Öznesi" adlı yayımlanmış bir kitabı bulunan Vurmay, İngilizce ve orta seviyede Arapça bilmektedir.

**Hatice Miray
Vurmay**

**HAFIZ ESAD DÖNEMİNDE SURIYE'DE ARAP
MİLLİYETÇİLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ
(1971-2000)**

**Yüksek Lisans
Tezi**

**Ankara
2011**